ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЖУРНАЛ

III

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 3 (89), March, 1955, Vol. VIII

Редаґує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Леонід Полтава

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel.. NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1955 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія ..	1 ф. 16 шил.	19 шил.	10 шил. 6 п.	3 шил. 6
Австрія	54 шил.	28 шил.	15 шил.	5 шил.
Аргентіна ..	30 пезів	16 пезів	9 пезів	3 пези
Бельґія	210 фран.	110 фран.	60 фран.	20 фран.
В. Брітанія	1 ф. 12 шил.	17 шил.	9 шил.	3 шил.
Канада	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Німеччина .	13 н. м.	6,75 н. м.	3,60 н. м.	1,20 н. м.
Парагвай ..	13 ґуар.	6,75 ґуар.	3,60 ґуар.	1,20 ґуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Туніс	1.400 фран	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Франція ...	1.400 фран	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Швеція	20 кор.	11 кор.	6 кор.	2 кор.

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. **Р. Лісовського**

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3. (ч.3-89) БЕРЕЗЕНЬ, 1955 Річник II. (VIII)

ЗМІСТ III-тьої КНИЖКИ

Д-р Володимир Янів: ШУХЕВИЧ-ЧУПРИНКА — СИМВОЛ І ЛЮДИНА 3
Є. Маланюк: НЕ ХЛІБ І МЕД 12
Д-р Д. Донцов: ТРАГЕДІЯ ОДЕРЖИМОЇ 13
Д-р Д. Бучинський: ЕТИЧНІ ВАРТОСТІ В ЖИТТІ Т. ШЕВЧЕНКА . 23
Проф. Дем'ян Горняткевич: ПЕТЕРБУРЗЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ЗА ЧАСІВ СТУДІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 34
Проф. Дем'ян Горняткевич: ОТЕЦЬ ЮХИМ СІЧИНСЬКИЙ . . . 39
Нестор Ріпецький: ДЖУРА З ЕПОЛЕТАМИ 47
Юрій Липа: СІМНАДЦЯТИЙ 49
Зіновій Карбович: РУШІЙНІ КЛИЧІ НАШОЇ БОРОТЬБИ . . . 50
Юрій Клен: МУЖ 52
Інж. Д. Шалдій: ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПЛЯНУ В СССР ЗА 1954 РІК 53
Михайло Драй-Хмара: Я ПОЛЮБИВ ТЕБЕ 58
Б. Т.: ПРИЗАБУТІ ЗЛОЧИНИ МОСКВИ 59
Д-р Володимир Янів: НЕЦІКАВІ ПРАВНУКИ ТВОРЧИХ ПРАДІДІВ 67
Проф. Вадим Щербаківський: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ О. А. КОШИЦЯ 77
Д-р філ. Микола Аркас: НАШІ СТЕПИ 85
Спиридон Черкасенко: МРІЯ ВЕСНЯНА 94
— — — З НАГОДИ ЮВІЛЕЄЮ Є. МАЛАНЮКА; З ВИБРАНИХ ЙОГО ПОЕЗІЙ 95
Леонід Полтава: ШЕВЧЕНКО І ПОДОРОЖНІ 97
Леонід Полтава: МИ І ДОБРИЙ ЗНАЙОМИЙ (новеля) 98
В. Кучер: УСТИМ КАРМАЛЮК (уривки з роману) 100
Павло Филипович: ЄДИНА ВОЛЯ ВОЛОДІЄ 113
Василь Гальченко: ОПЕРА »БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ« . . . 115
Максим Рильський: ПОЧАТОК ЛЕҐЕНДИ 118
Л. Димчук: З УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ХРОНІКИ 119
Д.: ВИСЛІДИ СПІЛЬНОГО ЗУСИЛЛЯ 122

Передрук за дозволом редакції

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
17 Accacia Str., Glenroy, W. 9.,
Victoria

АРҐЕНТІНА:

Oleksa Bunij
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4

КАНАДА:

W. Nemyliwskyj
949, Dundas Str., W.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

T. Boc
Harfenstrasse 20 1/6
(13a) Erlangen

ПАРАҐВАЙ:

A. Kushchynskyj
Encarnacion,
Cosilla de Correo, 60

США:

Very Rev. P. Falko
1645, South 16th Str.,
Milwaukee 4, Wis., U.S.A.

Дітройт і околиця:

S. Krupka
4519 Cicotte, Detroit 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij
721 E. 6th Str.,
New-York City, N.Y.

Огайо і околиця:

W. Mazuranchyn
1423, Kenilworth Ave.,
Cleveland 13, Ohio

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon
Paris (9)

ТУНІС:

Roman Kaspryk
Berrage de Ben-Metir
Boite Postale 15, Ain Draham

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw
Box 14,
Hogersten, 5
Stockholm

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шил.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

Б. Янів

Шухевич-Чупринка — символ і людина

Від Редакції: У п'яту річницю геройської смерти сл. п. Романа Шухевича-Тура-Чупринки, друкуємо, за згодою д-ра В. Яніва, винятки з його брошури, що була появилась безпосередньо після смерти ген. Чупринки. Вона й досі дає найповнішу характеристику сл. п. ген. Тараса Чупринки як символа і людини.

Життя Романа Шухевича замкнене, власне кажучи, двома датами: роком 1926 і 1950. Перша дата — це дата визначного бойового чину, стрілу в польського шкільного куратора; друга — це дата смерти на найвищому пості української визвольної боротьби. Між обидвома датами сповнене чинів життя; між обидвома датами намагання кількох державних апаратів знищити героя, — між обидвома датами засідки, цькування, погоні. Як на мить пригадаємо силу державних апаратів, досвід і засоби сучасних »охран« в їх модернізованих назвах, то мимоволі думаємо про леґенду. Аджеж між обидвома датами рівно чверть століття, шлях від юнака до мужа, від рядовика до провідника, — шлях лицаря визвольної справи. Вже само названння цих двох дат вказує, що не було між нами, що не було в історії визвольних змагань України другого подібного. Чи був хтось подібний Командирові УПА в інших народів?

І чи може хтось інший з більшим правом, як не саме Роман Шухевич, бути нам символом нашої боротьби за основне право народу, — за українську самостійну, суверенну, від нікого незалежну державу? . . .

Але поруч цього першого символу Великого Самостійника, Лицаря без жаху й провини, — другий, не менше світлий. Перші роки боротьби — це боротьба з польським займанцем. Але приходить 1938 р. і Шухевич кидає тіснішу батьківщину, щоб з братами на Закарпатті будувати Карпатську Україну. Там, — хоч і в смертних судорогах, чехи не хочуть резиґнувати із загарбаних земель. Це час, коли чужинецький імперіялізм намагається в крові здушити бажання українців добути самостійність. А далі, — трагічні дні наїзду мадярів. І в ці дні проби і проти чехів і проти мадярів стоїть здисципліновано як воїн Шух зі зброєю в руці.

Подібно бореться Він з німецьким окупантом, щоб врешті із зброєю в руці скласти своє життя в боротьбі з найгрізнішим і найлютішим ворогом України: в боротьбі з російським імперіялізмом у його большевицькій машкарі.

Чинний спротив, безоглядна боротьба з п'ятьма окупантами українських земель каже нам бачити в Шухевичеві, поруч із символом Великого Самостійника, символ правдивого Соборника.

І третій символ: Правдивого Провідника, що гине на стійці, не щадячи себе, не захоронюючи, не шукаючи захисту в безпечнім місці. Не витримували інші, — ішли за кордон; сам Командир слав рейди повстанських загонів до західніх країн, щоб свідчили вони там про міць нашої ідеї, про невмирущість нашої боротьби, і щоб викликати подив і прихильність; але сам лишився в краю, як приклад, як смолоскип серед сумерку, — навіть тоді, як важка неміч сковувала болем тіло і як з перевтоми переставало битися серце. То тоді, як закликали Його лагодити спори розсвареної еміґрації, погоджувався прийняти розсварених тільки в своїй квартирі, на рідних землях, де повсякденна зустріч з ворогом і повсякчасна небезпека різко говорять про малеч наших спорів, про марноту особистих амбіцій, про злочин распрі, крамоли і чварів. І як провідник наших визвольних змагань до історії ввійде той, хто за пости не боровся, ненависти не сіяв, але любов мав у серці до України й до українця, — любов, якій у дані склав усе, — до життя включно.

Зрозуміти цю любов дозволяє тільки розуміння епохи, на якої тлі сл. п. Шухевич виростав. Бо Він став не тільки символом основних змагань нашої сучасности, але теж найшляхетніших поривів, почувань і настроїв. А образ епохи дозволить одночасно ознайомитись з поодинокими фактами з життя Командира, бо ці факти саме можуть бути ілюстрацією почувань загалу.

Роджений 1907 р., бачить Шухевич малим хлопцем »красу відродження країни«, тобто постання української держави — насамперед як відблиск могутнього зриву Центральних і Східніх земель; згодом переживає Він сам, як свідок, листопадовий чин.

Успіхи й невдачі листопада й пізнішої боротьби зробили на ньому, як на всіх ровесниках, незатерте враження. Це час, про який кожен з них міг сказати:

»Тоді вже я воїном став справедливої справи,
— Борцем переможених в чисному бою полків...
На жертві найкращих ростуть-виростають
У відблисках Слави
Месників Лави!
І вже полонило мене в свою службу Змагання.

. . . . . .

Зр[illegible]ів я і взнав,
Що н[illegible] жити мені у спокою,
Доки найбільших посвят, безупинного труду ціною,
Покоління терпінням, тугою крови палкою
— Боями самі не добудемо
Прав і пошани
Для наших батьків заповіту!
Доки залізом не зницимо сліду тирана,
Доки не скажемо слова до світу!«

Ці дитячі обіти й біль невдачі давали величезну динаміку, але дійсність була до одчаю жахлива. Скрізь доводилось зустрічати приниження й образу. Підступно використав окупант школу до затроювання юнацьких душ, намагаючися зробити її знаряддям винародовлення. Молодому поколінню виховання мало впоїти подив і пошану до чужого, ворожого, а погорду до свого; навіть нашу національну назву нам намагалися забрати, а офіційно вживалося тільки ймення, яке ми вважали за глибоку образу. Польська мова щораз частіше затьмарювала нам радість наших юних днів, а польський учитель приходив як шпигун і денаціоналізатор до українських шкіл. Під цим обухом терпіла в рівній мірі молодь, що й українські педагоги, які, однак, були безсилі. І, врешті, казали нам у школі святкувати польські національні свята, молитися за успіхи окупанта, за ворожий імперіялізм, за польських вояків, які нам забрали волю. Для вразливих молодечих душ не могло бути більшої образи від цього глуму над нашими почуваннями. І родився бунт. Вже на шкільній лавці молодь горнулася до лав УВО, яку вважалося переємцем заповітів Української Армії. Інша молодь безжурно пустувала. Ми ставали підпільниками. Став ним — учнем 6. гімназійної — теж і Шух.

І небавом по матурі вимірив стріл у того, хто був безпосередньо відповідальний за глум над прометейським вогнем у душах української молоді, стріл у шкільного куратора Собінського.

Розгорнення бойової акції УВО викликало реакцію польської суспільности, вулиці й зокрема поліції. Акція УВО була для прилюдної опінії не боротьбою за національні права й навіть не глибокою проблемою, а просто злочином; боєвиків УВО клеймлено іменням бандитів, при чому польська суспільність забувала, що подібними »бандитами« були недавно її чільні державні мужі, до

тодішнього диктатора Польщі Пілсудського включно. Але найганебніша була роля поліції, яка рафінованими засобами старалась вимусити від бойовиків зізнання. Мури в'язниці скривали стогони й прокльони катованих і насякали мученичою кров'ю. І коли ці знущання досягають великого насилення, виступає на арену знову Шухевич і, як таємний »Дзвін«, організує атентат на комісара поліції Чеховського, який очолював протиукраїнський слідчий відділ у Львові. Сам атентат виконав швагер Шухевича, юнак Березинський.

Безупинна боротьба веде до постійного зросту авторитету УВО, — й згодом ОУН, яка з УВО виникає. Настрій образи, приниження міняється. В той час ОУН стає динамічна; в той час Дзвін-Шухевич перебирає пост бойового референта в Крайовій Екзекутиві й на цьому пості працює з успіхом 2 роки до хвилини арешту, заслання до Картузької Берези й процесу. Разом ворог вириває в цей спосіб два з половиною роки життя, але в самотності досвід дозріває й обрії поширюються. Це дає змогу по звільненні стати на мить Шухевичеві до іншої, спокійнішої роботи, але вже небавом кличе його Карпатська Україна, і він, як сотні його друзів, тайком, нелеґально, через звори Карпат поспішає туди, де сходить Сонце Свободи й де небавом земля забагровіє кров'ю. Тоді Соборна Україна прислухатись буде до найдрібнішої вістки й настрій України зосередиться на клаптику Срібної Землі, де рішатиметься доля майбутнього не тільки її, але цілої Батьківщини.

Це хвилина, яку заворожив поет*) у ці рядки:

»Чекаємо вістей од Вас... Позавчора, ще вчора,
Ще вранці сьогодні лунали етером, — пливли
І поклики Ваші і звіти, що горстка хоробра
Дотримує поля, злинає у бій — як орли.
І раптом німує етер...
Чекаємо вістей од Вас... Чи живі? Чи здорові?
О, ні! не про те! Хай раниться серце, пече!
Ми прагнемо знати: чи руки ще дужі до зброї,
Чи горстка одважна звитяжно змагається ще?«

Період Карпатської України закінчився глибоким розчаруванням. Це був передвісник низки дальших розчарувань, бо інші були пляни Гітлера, який думав тоді будувати »Нову Европу«, але цих планів ми не знали і, не дивлячись на розчарування, ми вірили.

І коли в бурхливих хвилях другої світової війни німці готувалися до інвазії України, то настрій загалу був повен тривожного очікування, що наближається день воскресіння. А коли впав поклик до створення українського леґіону, то загал вірив, що це відроджуються Усусуси 1914 року, які дали початок українській армії. І тоді на чолі леґіону стає Шухевич.

*) Богдан Кравців: цитати інших віршів автора статті.

На своїм пості був до часу, доки не виявилися правдиві наміри німців і доки настрій загалу не перемінився з приязні у ворожість. І виразником цієї зміни стає знову Шухевич, щоб з керівного посту в легіоні, що боровся плече до плечей з німцями, перейти на організатора протинімецького фронту. За декілька місяців перебирає Він начальний провід протинімецької боротьби, ставши восени 1943 р. Головним Командиром УПА.

А коли загибав третій Райх, УПА переходила вже в наступ проти червоної Росії. Цю боротьбу очолював Шухевич останніх 6 років свого життя. Цей період, з одного боку, найбільше відомий і найбільше зрозумілий, — з другого ж боку, найбільше окутаний серпанком таємниці: аджеж на барикадах досі стоять друзі Командира, аджеж у підпіллі живе низка його співробітників і про них до часу треба мовчати. Але й сказаного вповні вистачає, щоб збагнути широкі обрії дії Шухевича, яка виповнила понад чверть століття його життя і чверть століття нашої історії. Пізнаючи життєвий шлях Шухевича, ми вчимося розуміти історію, але тільки вчуваючися в настрій епохи, в настрій покоління, ми можемо зрозуміти життєвий шлях Шухевича. В усіх подіях, у яких відзеркалювався настрій доби, Шух був у самім вогнищі, здебільша на відповідальному пості, і тому його життя є наче вирізом більшої картини. Як утілення наймаркантніших настроїв доби переходить він у вічність, як символ найшляхетніших порухів української душі.

Але характеристика життєвого шляху Шухевича впевнює нас, що Він був не тільки символом наших прагнень і хотінь. Він одночасно живий символ Лесиного: »Contra spem spero«, Лесиного сподівання проти надій. Таких розчарувань, які нагромадились в коротких 6 роках української історії, напередодні і в час другої світової війни, ледве якому іншому народові довелося пережити, ледве якому довелося гірку чашу випити аж до дна. Пригадаймо: надії і дійсність Карпатської України, розвал Польщі і, замість сподіваної волі, большевицька окупація, погром большевиків і жорстока дійсність Райхскомісаріяту, поновне закріпачення України Росією за згодою демократичних потуг світу. Здавалося б, що тих розчарувань забагато, щоб зберегти здібність акції. І проти засад логіки Українська Повстанська Армія цю здібність зберегла. І коли ввесь світ пактував з большевизмом, коли проти УПА три держави заключили спеціяльний договір, коли стомлений світ бажав миру, тоді Командир УПА стояв незломно на пості, не вагаючися кидати свої полки проти потуги, що опанувала п'ятину світу і якої вражати не важилася ніяка імперія. І віра найшла своє виправдання.

І врешті останній символ, який годиться підмітити: Шухевич як символ видержливости. Не тільки розчарування не зуміли зломити його, але не зігнула його й неволя. Ні нелюдське пониження польського концентраційного табору, ні довга самітність у льохах львівських »Бригідок«, ні рафіноване слідство, ні не-

ждане заломання багатьох друзів, ні процес не зуміли вбити його сили.

Це часи, які збереглися в пам'яті у виді закарбованого на звоях мозку вірша в сутінках підвалу львівської в'язниці, коли доводилося сидіти в сусідстві Шухової келії:

»Пустинь південних цар у заперті, в городі
Безуспішно шукає забуття-омани
В одчайній люті, в пристраснім-нестримнім ході

І в образі привабної фатаморґани:
Зеленої оази й сірої пустині, —
У вбивчім гашищу палкого урагану.

Мов непокірні, горді звірі — у неволі нині
Плаї ми витоптали в кам'яній підлозі,
Як мріяли ми про життя й простори сині.

То завжди: пристрасно в клітках своїх в дорозі
Мандрують друзі, тонуть в спогадах, в задумі.
... Трагічно смерть стрічати на життя порозі,
Тим часом смерть з життям обнялась вже у глумі«.

Цей вірш по збереженні в пам'яті був присвячений Шухевичеві, якого вдача більше ще нагадувала непокірного лева, ніж наш одчайний хід у наших бетонових і заґратованих келіях, у яких, здавалося, сльози попередників спливали вогкістю зі стін. Але ні суворість обстановки, ні темрява, ні самітність, ні важкі думи, ні примари смерти не зуміли вбити завзяття, що викликало подив у ворога.

І врешті говорячи про Шухевича, як символ незламности, годиться згадати цілком іншу, але невимовно трагічну обставину: цілу родину Командира большевики знищили. Доля поодиноких осіб докладно невідома: чи живе ще мати й дружина в тайзі Сибіру чи степах Казахстану на каторжній роботі, чи вбило їх знущання; невідомо також, що діється з дітьми, забраними до большевицького дому безпритульних, з якого син, мов левеня, вирвався до батька. Але відомо, що доля найближчих ще більше загартувала генерала, ще більш зробила його невгнутим.

Просте нагромадження фактів з життя сл. п. Шухевича довело нас до зрозуміння його як символу Великого Самостійника й Соборника, зразкового Командира, втілення всіх прагнень покоління й виразника його настроїв, незламного лицаря без жаху й провини, що виростав понад загальний і особистий біль і в чорну ніч кидав своє полум'яне визнання віри, яке було могутнім наказом, щоб проти надій сподіватись.

Але образ Шухевича як символу, чи пак як символів, ховає небезпеку, що на задній плян відійде Шухевич як людина. В символі є краса і сила, в символі є могутність і велич, у символі є щось, що виходить понад тілесне, понад земське, понад матеріяльне,

Але кожному, хто знав Романа, відомо, що Він, стаючи за життя символом і леґендою, одночасно був живою людиною. І як хтось уявляв би на підставі сказаного Шухевича, як людину, яка находить приємність у терпінні, той дуже й дуже помилявся б. І тому образ Командира Чупринки як символу домагається доповнення образом Шухевича як людини. І коли образ Чупринки робить його для нас геройським, тоді постать Шухевича є для нас усіх близькою.

Шухевич, Роман, чи не найкраще Шух, як його звали друзі, був людиною в повнім розумінні цього слова: він любив життя й хотів жити; його життєрадісність робила його вічноюним і він для близьких йому людей залишиться назавжди палким юнаком, не дивлячись на те, що у вічність відійшов Він від нас зрілим мужчиною.

Як всесторонній спортовець, мандрівник, турист належав Шух до того покоління, яке українській нації подарувала пластова організація й для якого сміх у найтяжчих умовах був законом. Це покоління шукало в життєрадіснім змаганні заправи до боротьби й училося бачити життя як вічну велику гру.

Скорше! Скорше! — перегнати
Найсильніший скорий рій,
В перемозі засміятись,
Виграти завзятий бій!

З усміхом, завжди бадьоро!
Що утома, що нам біль!
Щоб лиш дальше, щоб лиш скоро!
Гарт незнаний без зусиль!

Нині, нині перемога
Над друзями у шляху,
А вже завтра без знемоги
Станем з ворогом на прю.

І зійде нам сонце в крові:
Треба буде наших сил.
Переможе, хто готовий,
Кинем ворога у пил.

А як друг нам в бою ляже,
Біль наш в крові втопимо!
Завжди вірні лиш присязі
Смерть геройську помстимо.

Скорше, скорше! У знемозі
Сил додасть нам сміх і жарт.
Ми здобудемо в дорозі
Силу духа й тіла гарт.

Ось яким було покоління. Таким же був і Шухевич. Люблячи життя, він ненавидів терпіння, в'язницю і смерть. Але будучи людиною й люблячи без краю життя, він у собі вмів перемагати страх смерти. І в цьому вбачаємо правдиве геройство, й у цьому велике вміння й проблема.

Така життєва постава стримувала Шухевича, як людину і згодом як командира, від ризикантства й одчайдушности, але казала йому до краю звершити обов'язок. І хоч невідомі нам ближчі подробиці останнього бою командира, то можемо бути впевнені, що Він дорого продавав життя, яке вмів любити.

А коли шукатимемо за вияснення, що давало Шухові силу перемагати страх перед смертю, то, звичайно, вияснення знайдемо в його любові до України, але вияснення знайдемо теж у факті, що Шух на своїй шиї завжди носив медалик. Це править за сві-

тогляд. Коли друзі в Березі бачили його кожного вечора й кожного ранку застиглого на мить у молитовній задумі, то це заставляло їх до наслідування. І коли у львівських Бригідках на політкелії за почином Шуха зродився звичай, що націоналісти-в'язні ставали вранці й увечорі до молитви, то в цьому можна добачувати джерело т. зв. релігійної постави УПА.

Ця віра в незнищимість життя давала Романові силу перетривати найжахливіші хвилини, — ця віра вияснює, як це так могло статися, що, будучи людиною з тіла й крови, міг Шухевич перейти в сферу нетілесного символу. Але ця віра вияснює нам, що Шухевич, будучи по суті людиною чину, боєвиком, бачив рівночасно життя, як проблему.

Кожен стріл у його житті, кожен наказ до акції був у нього окуплений найтяжчою ціною, бо боротьбою совісти. І це надавало Шухевичеві рис глибокої суспільної етичности й казало у ворогові бачити людину.

Ця, випливаюча з віри, постава до ворога мусіла мати свій відповідник у поставі до своїх підкомандних. Уже любов до життя вказала нам на те, що Шухевич не був ризикантом, — що, отже, він цінив життя своїх підкомандних. Але безперервний іспит совісти зумовив, що Він у своїх рішеннях щодо наражування своїх людей був незвичайно скрупулятний і по-батьківськи обережний.

Для повної оцінки етичности Шухевича мусимо пригадати, що польській поліції не вдалося відкрити виконавців атентату на куратора Собінського. Але для заспокоєння прилюдної опінії не завагалися вони без належних доказів засудити зразу на смерть, а згодом на довголітню в'язницю двох інших членів УВО, Атаманчука й Вербицького, які до атентату були непричасні. Тоді Шухевич і другий учасник атентату зголосили Проводові готовість добровільно віддатись у руки поліції для відтяження засуджених друзів. Це зробили вони, хоч були вповні свідомі, що за признання жде їх присуд смерти. І тільки заборона Організації стримала їх від постанови, бо ж їх благородний крок міг стати прецеденсом, що в майбутньому польська поліція для викриття справників буде арештувати й віддавати під суд непричасних людей.

Релігійність і людяність позначала Шухевича у Його відношенні навіть до ворогів. Ми знаємо Його нещадність у боротьбі з поляками, як окупантами, ми знаємо Його важкий досвід у в'язницях і концтаборі, — а проте вмів він забути це тоді, як поляки опинилися в подібному положенні, як ми. По польській катастрофі 1939 р. не було в нього ненависти, ні охоти помсти, а навпаки, навіть співчуття. Інша річ, ми добре знаємо, яка була б постава командира УПА в хвилині, якщо поляки в своїм імперіялістичнім безглуздді захотіли б знову сягнути по Львів. І як заповіт Його чинів для нас живучих: ні п'яді української, зрошеної кров'ю, землі.

Проте в хвилині льояльної постави колишніх ворогів є можлива й іноді навіть конечна співпраця. І доказом розуміння тієї істини є останні роки дії Шухевича, коли він вмів довести до повного замирення й співпраці з поляками, румунами, чехами.

Ця величезна пророблена Шухевичем робота, ця його постава зумовлюють, що його постать оточена пошаною. І згадуємо цю постать при різних нагодах, зокрема в роковини смерти. Згадуємо тоді Голову Генерального Секретаріяту УГВР, Дзвона-Чупринку-Тура-Лозовського, друга Романа, Шуха, товариша наших змагань і в'язничних дум. Може хто з сльозою в очах, може хто з закушеними до болю губами, але всі щиро, як лицаря без плям. Не знаємо, чи має він могилу, чи чорний ворон розніс його кості по Україні, як розносив кості козацькі. Не знаємо, чи заплаче по нім дружина, як плакала вдова по Морозенку, але уявляємо, що в цю хвилину ми стоїмо при могилі і пригадуємо заповіти командира. І клянемося, що чесно будемо їх виповняти, щоб не ворушити Його сну.

А що перший заповіт, то він такий ясний, що про нього й говорити не приходиться, — він випливає з цілої постаті, що стала символом. Це наказ боротьби за Самостійну і Соборну Україну, боротьби до останку сил і до останнього віддиху, проти надій і сподівань.

А другий заповіт випливає з Його постаті, як людини, яка розуміла всі пориви, яка розуміла всіх своїх земляків і тому розуміла боротьбу широко, а не однобоко. Цей заповіт зокрема важливий для еміґрації, бо він каже змагатися за Україну не тільки на полі кривавої прі, але скрізь, де б'ється українське серце. Боротьбою за Україну є теж творення української культури, українського мистецтва, літератури, науки, українських духових і матеріяльних дібр. І понесемо славу українського імени у широкий світ, щоб усі навчилися цінити наш край і розуміти нашу боротьбу.

А третій заповіт, то наказ, що понад партіями й групами стоїть нарід, який кличе до єдности й до спільної дії.

Це ж в останнім зверненні до української еміґрації, підписанім Чупринкою, слово в слово написане:

»Воююча Україна рішуче вимагає від української еміґрації повної єдности«.

»В такий відповідальний момент, у такій важкій ситуації, в якій находиться сьогодні український нарід, українська еміґрація не може дозволити собі на жадні роздори і партійну гризню«. —

Читаймо ж цей заповіт, листкуючи його сторінку за сторінкою й пригадуючи чини Того, хто перейшов у леґенду, яку повторять внуки нащадкам, щоб вони з роду в рід передавали вічную пам'ять про Того, якому любов веліла на прю за справу ставати з іменем Бога й Батьківщини на устах.

І ми знаємо, що наш обіт сповнити заповіти зобов'язує до надлюдського, бо до надлюдського збов'язує леґенда.

Нині ще сум і біль. Але геройська смерть має містичну силу. Вона приневолює вірити у воскресний день.

Будьмо ж гідні цього дня нашою працею й сповнюванням заповітів! Будьмо ж готові на цей день! Будьмо одні в нашій дії, як одні є в обличчі смерти людини, яка є найкращою синтезою громадянських чеснот справжнього державного мужа великої міри.

Будьмо ж готові на день, коли блискавки проріжуть небо й у гомоні громів пронесеться бойовий клич по Україні!

... І ратай кине свій плуг, не дооравши поля,
увидять незрячі каліки,
встане старець і муж, і дитина,
і ринуть у повенях води рік,

у повенях зрушиться нарід: з усіх усюдів, з усіх сіл, з усіх міст, з левад, полонин, від праці, з дозвілля, з храмів;

— з верхів'я Карпат, з поліських багон, з чорноморських степів, з родючих піль чорнозему, із шахт Донбасу, з кубанських куренів.

І плече-об-плече, одностайно, всі у лавах, в один гуж, в однім ряді, спільно й дружньо стануть проти ворога.

Боголюбський не в'їде у Київ, не заплаче вдруге Полтава, ні не буде у нас Кочубея.

»Тоді то бажання незломною волею
Ще раз лунатимуть гори і доли,
Геройства завзяттям і риском
Ще раз вдарятиме лицарів серце.
Водними бризками,
Гратися будуть веселкою в сонці
Розбиті копитами ріки!
І славу безсмертнього чину
Лицарі лишать на віки«.

Тоді спом'янемо Командира вдруге.

Євген Маланюк

НЕ ХЛІБ І МЕД...

Не хліб і мед слов'янства: криця, кріс.
Не лагода Гелляди й миломовність:
Міцним металем наллята безмовність,
Короткий меч та смертоносний спис.

Щоб не пісні — струмок музичних сліз,
Не шал хвилевий — чину недокровність —
Напруженість, суцільність, важність, повність
Та бронза і сталь — на тиск і переріз.

Бо вороги не згинуть, як роса,
Раби не можуть взріти сонця волі.
Хай згине скітсько-еллінська краса
На тучнім припонтійськім суходолі, —

Щоб власний Рим кордоном вперізав,
І — поруч Лаври — станув Капітолій,

Д. Донцов

Трагедія Одержимої

(»Одержима« Лесі Українки)

Від Ред.: На прохання Автора зберігаємо мову рукопису.

Проблематика драм Л. Українки майже та сама: це проблеми пророка і юрби, або найвищого щабля страждання — самітности. Є це проблеми героїв і юрби в переломові моменти життя спільноти: життя культурного (»Оргія«, »У пущі«), життя релігійного (»Адвокат Мартіян«, »Одержима«), або політичного (»Кассандра«, »Бояриня«, »Три хвилини«). Деякі з тих драм безперечно автобіографічного характеру, як от і »Одержима«.

Питання ненависти і любови, любови до ближнього й любови до Бога, і ролі цих почувань у суспільних рухах, — взяла за тему Л. Українка в творі, про який тут мова. Зміст його повинен бути знаний читачам. Місце дії — Палестина, час — останній акт земної драми Ісуса з Назарету. Дієві особи — Христос, якому поетка дає ім'я Месії, Його ученики, християни, народ, преторіянці і головна героїня Міріям, самітня жінка, повна гарячої любови до особи Месії і такої ж ненависти до байдужих до Його науки єрусалимської юрби й Синедріону, який послав Христа на муки.

За тему поетка взяла нерозв'язаний конфлікт між заповідями Месії, першою — любити Бога, і другою — свого ближнього. Є це також конфлікт у душі самої Міріям між її любовію до Месії та її войовничим темпераментом, що не може лишитися пасивним глядачем найбільшої історичної трагедії людства.

Перша сцена — берег над озером. Видно човни, хмару людей. Міріям, на гірському шпилі, з тугою дивиться у глибину пустині, де бачить Месію. Говорить до себе:

Він там,
Він все сидить так нерухомо,
Як те каміння, що навколо Нього.
Над ним... нависли думи хмарою важкою.
От-от з них стрілить ясна блискавиця,
І цілий світ осяє...
Хоч би мене убила блискавиця,
Я прагну, щоб вона злетіла,
Щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
Всім дав спокій, а сам...
Який Він самітний, о Боже правий!
Невже Йому не можна помогти?

Бачучи в нім людину, і людську мірку прикладає до Нього Міріям:

І правда, й милосердя, все для світа,
А для Месії що?
Війна і звада, смерть... все щезне,
Мир буде на землі і щастя в людях.
А для Месії? Слава в вишніх? Тільки слава?
Яка ж то кара Месією, що світ спасає, бути!

Думає про себе, не розуміє себе: »Чому це я слідом за ним блукаю? Сама не знаю«. Яка юрба ішла за Ним по Галилеї і кожний хоч плаща Месії діткнувся, лиш вона торкнутись не посміла, не мала бо чого просить у Нього: ні страви, ні здоров'я. В розпачі питається:

Що ж мені бракує? Ти, може знаєш, о Месіє!

В цій хвилині підходить до неї неспостережено Месія. Він знає, що бракує цій схвильованій душі: душевного спокою. Але вона спокою не приймає. Таж сам Месія покинув той спокій, що був із Ним у тихім Назареті, не хоче його мати і вона. Душа Міріям не була душею першої-ліпшої з натовпу, спраглої тільки ласки і спокою. Горіло в цій жінці завзяття апостолів нової віри, що рідну хату кидали, родину і заняття, щоб »шедше научати всі язики« благої новини Учителя. Каже:

Я вірю, без краю вірю в Тебе, сине Божий!
Та я в себе не вірю... Не вірю,
Щоб я могла слова Твої приняти!

Месія бо казав любити ближніх, вона ж любить — не їх. Коли Він питає, чи приняла Його слова, чи в слід їх піде? — Відповідає Міріям:

Вони слідом за мною підуть всюду,
Волаючи: ти йдеш в неправу путь!
Немов на жар пекучий я буду наступати
На Твої слова огнисті...
Сліди мої від них криваві будуть.

Про ближніх говорив Месія, про тих, які не знають, що творять, говорив про любов до них. Вона не може сприйняти тих слів, далека є вона від тих людей, неначе від єхидни, бо хоч »єхидна несвідома, а всяк її розтопче, як стріне на шляху«. Яка байдужа стала юрба тих »ближніх«, що за Месією ішла... перед Його арештом: О, певно, вірить Міріям, що Він є світло, — »і такого ця темрява до себе не приймає!« О, певно, вірить Міріям, що Він є слово, — »і такого отой глухо-рожденний люд не чує!« Як той люд трусливий любити? Як любити тих фарисеїв? Бо кожний усміх фарисея для неї »гірш від скорпіона злого«. Вона тремтить уся, як лиш уздрить його »гнучке, підступне тіло«... В її очах чує тоді вона мов зброї полиск: тоді на кождого із ворогів Месії готова вихопити меч, як той в Гетсиманськім гаю, як схопили Христа слуги синедріону. Але дістає у відповідь

слова Месії: »Хто мовить, що любить Господа, а брата ненавидить, не правда це!«. Та не сприймає ту науку її душа: »Любити всіх, крім Тебе — це неможливо! Тебе і всіх — це понад силу... Та й за що їх любити?« Недовірки лиш так питають — чує вона від Месії, і скрикує: »О, як недовірки любити вміють! Як полумінь палка у них любов!«

З цієї любови до Месії є вона готова пролляти й власну кров. Коли не за Його (бо тої жертви не приймає Він), то з Ним укупі. Чи за людей? — питається Месія. Як ні, то нащо? — »Кров без любови викупить не може!« Тільки Ваалові приносяться даремні жертви, каже Він відходячи, — ні, »Ти мене не наєш!«

Це перша й остання зустріч Міріям з Месією. Він не прийняв жертви, вона ж була не в силі принять Його слова. В 2-й сцені гнана своєю великою любов'ю і розпаччю, Міріям скрадається до Гетсиманського гаю і здалека приглядається знаній події: молитві Христа перед арештом і стратою, з глухими свідками тої молитви, сплячими учениками довкола. Знов її стрясає розпач: знов Він самітний. Ці люди »твердші від каміння«. Її душа тепер не лиш до ворогів Його ненависть має, але й до друзів, а до них ще більшу. Звертаючись до сплячого гурту гукає:

Ви, сонне кодло, світло опівночі не будить вас?!
Вам заграва крівава очей лінивих не здола розплющить?
Бодай би вічний сон вам ліг на груди,
І зморою душив вас без кінця!

Прислухається до молитви Месії: »Каміння у пустині відкликалось потрійною луною, та ці не обізвуться...« Хоче закричати на сполох, та стримує себе: ні, голосу не стане, а як і стане, то дико забренить

Немов шакала голос опівночі...
О, Міріям, ти проклята від Бога!

Вибігає з гаю, а Месію бачить аж по Його сконі на Голготі. Це третя сцена. Хмарою летять думки: »Він їм простив, простив усім, і на віки Його слова потіхою їм будуть«, лише вона непрощена осталась, бо не могла простить їм за Нього. Всіх їх ненавидить за Нього, і той народ безглуздий, що кричав »розпни Його!«, і той закон небесний, »що за гріхи безумних поколінів вимагає страждання й смерти Того, хто всіх любив і всім прощав«. Ось завтра прийдуть друзі ті, що »тричі одрікалися од Нього... й родина, яка ніколи в Нім не бачила пророка... Покроплять тіло млявими сльозами«, сховають у печері, а потім зійдуться, »щоби тепленьким словом згадувать про Того, про кого за життя так мало дбали«. О, певно віддячуться вони Йому — »хто слезою, хто щирою до ворогів любов'ю!« О, як хотілось їй — »кинути отруйними словами їм в обличчя, немов гарячим приском« за те, що » мовчки дивилися на муки Того, чийого всі не варт мізинця«. Та що ж? Якби з'явилася вона в громаді поминальній Його прихильників, з спотвореним ненавистю обличчям, знає, що там її спіткало б: »яке тобі до нас за діло, жінко?« — спита-

лися б її. Мовчати мусіла б, бо Він усіх любив і всім прощав. Була б чужа їм всім...

Та цим думкам не вгадувати її стривоженої душі. Велике бажання постраждати за Месію, за Його осяйну правду, її не покидають: бажання, що сотки перших християн приводило в арену Колізея.

Четверта, коротка остання сцена. З уст в уста, серед християн у Єрусалимі побігла чудесна, неймовірна вістка: що воскрес Месія. На міському майдані, обережно оглядаючись, запрошує старий християнин Міріям прийти до них на тайні збори. Міріям вибухає »Щоб я до вас прийшла? Ховатися по норах з вами?« Не міститься в її голові, як допустили вони, щоби Месія дав кривавий викуп за їхні душі. Радіє, що на ній не тяжить кров Месії: ненависть врятувала від гріха. Старий відказує: » і за тебе пролляв Він кров свою святую, та дарма, бо ти не приняла святого дару«. До їх суперечки прислухаються римські вояки і зближаються до них. Старий, переляканий, хоче їх зацитькати. Але Міріям мало вірувати в Божого Сина, хоче цю віру прилюдно ісповідувати. Не вирікається своєї любови для власного рятунку, кричить в обличчя преторіянам, що розмовляли вони з старим про Месію, який воскрес, — »воскрес у славі, нехай там стережуться цар і цезар і весь синедріон, пекельна рада!«

Старий тікає, вояки в'яжуть Міріям, а озвіріла юрба жидівська побиває її камінням. Ще встигає сама зранити каменем одного з слуг синедріону; ще встигає кинути передсмертні слова:

Месіє, коли Ти пролляв за мене хоч краплю крови,
Я за Тебе віддам життя, і кров, і душу...
Не за щастя, не за небесне царство,
Ні, з любови!

В цій останній хвилині свого життя мабуть зрозуміла Міріям і ту таємницю відкуплення кровію, на саму думку про яку здригалася в розмові з Месією: так завше буває, що за гріхи безумних поколінь ллється кров невинних нащадків, кров найкраща.

Такий зміст поеми. В листі до І. Франка описує поетка, як вона постала. Багато було в ній і особистого, і українського сучасного, дарма, що вибрала для неї чуже й далеке середовище. Писала авторка в тім листі:

— »Такий вже фатум над поетами, що мусять гукати на майданах і прорицати аки одержимі, в той час, коли хотіли б в землю увійти від туги й замовкнути навіки... Я її (ту драму) в таку ніч писала, після якої певно довго буду жити, коли вже тоді жива осталась. Писала не перетравивши туги, в самім її апогею. Якби мене хто спитав, як я з того жива вийшла, то я б теж могла відповісти: j'en ai fait un drame« (я зробила з того драму).

І наді мною фатум, і то досить страшний фатум, бо він зміняє діла в слова! Коли моя »Одержима« розбила голову слузі синедріона, то за те в усіх моїх знайомих голови й досі цілі, наскільки то від мене залежить. За те, правда, наші слова стають нашими ділами...«

Отже поетка звіряється, що й вона є одержима! Сама звіряється, що не одного з »сонного кодла« своїх літеплих земляків хотіла б поцілити своїм гарячим, картаючим словом, як героїня її драми поцілила в голову слугу сінедріону. Це особистий елемент в драмі. І це ж у ній український елемент, дарма, що українська актуальність убрана там у чужі шати. Це ж її сталий спосіб порушувати проблеми сучасности, малюючи далеке і чуже життя.

Є це особистий момент постільки, що свідома вона була своєї великої місії пророчиці серед оспалого покоління. Бачимо це і в її поодиноких поезіях, як, напр., »Пророк«, »Народ пророкові«, або »Сон«, де чується покликаною своєю рукою зрушити »світовий стрій одвічний«. Бачимо це в її тузі за нашим українським Єримією, за нашим Дантом, яких виглядала, якими сама хотіла стати. Бачимо в таких віршах, як »Жертва«, або »Мріє, не зрадь!«. І в »Кассандрі« і деінде нарікає вона, чому її слова не криця, не меч, — »що здійма вражі голови з плеч«. Хоче, щоб її слова, мов слова пророків, — »вражали, різали, навіть вбивали«, щоб зворушили, поставили на ноги її зневірених земляків. Хотіла своїм словом збудити землю, де »оспалі люди, вялі серця«, де »народ не вдавсь на борця«, де тільки »плач і стогін, і ридання, і чола схилені в журбі й на долю марні нарікання«. Тільки узгляднюючи цей особистий і сучасний, український момент драми, можемо її належно зрозуміти. Є в цій драмі нерозрішимий конфлікт пророчиці, задивленої в свою сліпучу як сонце правду, з сліпим загалом, який тої правди не бачить і сприняти не хоче. Конфлікт в тім, що горить вона гарячою любов'ю до своєї країни, до її сліпучої візії (як горить тою любовію її Міріям до Месії та його науки), але країна не хоче її приняти, узнати за свою. Говорить про свої пісні:

Вони були між людьми гості милі,
Та не прийняв ніхто їх за своїх.

Суть конфлікту в тім, що не могла вона погодитися з безсилою проповіддю гуманізму, пасивної любови до свого і толеранції до ворожої сили, якими дихало все тодішнє офіційне українство.

Месія, його ученики, трусливий тлум єрусалимський — це все тільки символіка, без якої зрозуміння годі знайти правдивий сенс драми, без якої зрозуміння лишається багато неясних питань у тім творі поетки. Вона ж голосила свою національну Правду, велику, сильну, войовничу, якесь блискуче сяйво, що сліпило очі, що вимагало боротьби, крови і жертв. Та ті, що взяли в руки прапор тої ідеї, боялися отверто при нім стояти (як ті учні в драмі). Думали, що ця Правда сама (як сам Месія) без їх активної участи принесе їм спасіння. Здавалося поетці, що її великої вимріяної Правди, ба, навіть сама та Правда не приймала її горіння, ні офіри (як Месія в драмі — не приймав Меріям);

що чужа лишалася вона в своїм власнім оточенні. Крізь призму цеї її особистої драми зрозуміємо й драму Міріям. Зрозуміємо й те, чому не зовсім відповідає історичному образу — образ її Месії та Його учнів... Хоч вина в тому падає й на все тодішне покоління, яке постать Христа одягало в солодкаво-сентиментальну авру пророка, що лише проповідує любов, а не закликає й рівночасно боротися зі злом. Тому поетка перегинає палицю в другий бік. Тамті проповідували любов до прощення і до Пилатів, і до Юд, до всіх? А вона, як її Меріям любить лише Месію, а ненавидить всіх. Навіть ту юрбу сліпорожденну, яку (за Христом) і Шевченко навіть — просто жалів.

Без цього аспекту не зрозуміємо многого в драмі Л. Українки. Не зрозуміємо, напр., чому Месія відвертався від войовничого духа Міріям, коли Ісус не відвернувся ж від того ученика, який при сцені арешту, вихопив меч на архієрейського слугу? Чому Месія не зглянувся на Міріям за те, що байдужою була до ближніх, коли сам Ісус порівнював деяких з ближніх до свиней, перед якими не варта, »метати бісера«? Коли сам Ісус уважав негідним себе того, хто для Нього не міг зненавидіти своїх рідних і близьких? Як міг Месія картати Міріям за ненависть до фарисеїв, коли сам звав їх »родом лукавим« і »кодлом гадючим«? Що Міріям любила Месію, а ненавиділа мляву юрбу Його визнавців? Що хотіла згинути за нього? — але чи це ж не була та сама любов, що гонила на смерть мучеників Колізея?

Зрештою, з її поезії »Жертва« видко, що поетка чудово й сама знала, що від її Меріям не міг відвернутися Христос. І там мова про »жінку якусь, одержиму«, яка »принесла для Месії олії, пахучої мірри«, що »не годились ні в страву, ні в лямпу до світла«, і хоч на думку багатьох — »жертва була непотрібна«, — але чому ж, питається, не оказав Сам Месія — нащо йому та олія? Чом не сказав Він тій жінці: яке тобі діло до мене? Він же ж до рідної матері так обізватись одважився. Нащо ж приймав Він олію і тії гарячії сльози, що застилали розширений погляд отій одержимій? Нащо Він мовив апостолам: дайте їй спокій, тій жінці?... Бачимо, поетка чудово сама знала, що Месія не відкинув тої одержимої, яка не дбала за ближніх (про страву чи світло для лямпи їм), а виключно віддала себе в своїй любові до Христа. Тому й коли в драмі образ Месії виходить дещо іншим, то зрозуміємо це лише з тої символіки, яку вклала поетка в драму — свою особисту і драму її, української сучасности, драму пророчиці, непринятої сучасністю, побитою камінням. Трагедія Л. Українки і трагедія Міріям полягала у тім, що така пристрасно віруюча, комбативна і жертвенна натура, не приймалася тою силою, в яку так вірила й за яку рішила йти хоч би на смерть. Звідси односторонній образ Месії. Трагедія Міріям як і трагедія поетки полягала в тім, що ненавиділа вона не тільки ворогів Месії, але і друзів — усіх. Такі моменти бувають у переломові години історії. Бувають епохи в діях народів, коли зло і зіпсуття досягнуть

такого щабля, що справді тяжко когось знайти серед людської отари, кого варта було б врятувати від пімсти історичної Немезиди; кого б можна було любити. В такі години, як в Содомі чи Гоморі, на пальцях одної руки можна почислити людей гідних любови чи пошани. В такі часи, каже Євангелія, слуги правди змушені кидати хату й родину. В такі часи розлягаються лише картаючі слова Ісаї чи Єремії, накликаючи кари на змиршавілий людський рід, коли не схаминеться і не навернеться до Бога. В такі години пророки приходять з бичем свого разячого слова до своїх ближніх, як її одержима. В такі години многі шукають прибіжища не в людей, а лише у Вищій Силі, їй лише віддаючи свою любов. Прекрасно такий душевний стан віддає в одній своїй поезії П. Карпенко-Криниця (»Підняті вітрила«): поет відчуває »долі нещадний зміст«, — бути сином рабів. Але вже прагне »не вмерти рабом«. Не хоче уважати на »життя кривавий бич«, не впаде на коліна перед »шельмами, що схопили за горло добу«, хоче стати з нею віч-на-віч, зміряти силу. А коли в цім змагу спіткає його смерть, у тій хвилині не прагне він бачити »ні братів, що верстають покручений шлях, ні тебе, о матусе, що мариш ночами про безпуття моє на чужинних вітрах«, —

У передсмертну хвилину кінчини моєї
І земної початку кінця суєти, —
Нагородою, щастям і правим суддею
Будь зі мною, мій Боже...
Мій Боже, лиш Ти!

Ні друга, ні брата, ні матері, — віч-на-віч з Богом, лиш з Ним. Це ж і є душевний стан пророків переломових годин, це ж є душевний стан Лесиної Одержимої, яка знає лише одну нагороду щастя — бути з своїм Месією, вмерти за Нього, стараючись навернути до Його правди нерішучих земляків. Через свою Мірі-ям робить це й поетка: »такий же фатум над поетами, що мусять гукати на майданах і проріцати аки одержимі«, розбиваючи серця і голови туподумній юрбі сучасників, ті »серця, що мохом поросли«. Трагедія герольдів нових ідей, основоположників великих рухів.

Тою самітною одержимою у своєму середовищі була і Л. Українка, задивлена в блискуче видиво нової, потужної України, незрозуміла і чужа ідилічним сучасникам, повна до них огірчення, обури і погорди. Це не була лише її трагедія. Це була й трагедія Шевченка, який уявляв себе теж новітнім Єремією:

Все спочиває...
Тільки я мов окаянний
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить...
Оглухли, не чують...
Правдою торгують
І Господа зневажають.

Голос Міріям бренить »немов шакала голос опівночі«, а Шевченкові здається, що іноді він »виє совою« — самітно, без відгомону в серцях громади, тої »капусти головатої«, на яку хотів »наплюти«, як Леся — їй кинути в лице »немов горячим прискам« — своїм словом. Подібні мотиви і в Івана Франка, в автора подекуди автобіографічного »Мойсея«, автора, якому його покоління нагадувало »паралітика на роздорожжю, людським призирством, наче струпом вкритого«; який не розумів іноді, подібно до Л. Українки — »як любити таку расу сентиментальну, без гарту й вольової сили, таку родючу на всякого роду ренегатів і перевертнів«? І чи не випливали оті картаючі слова Шевченка чи Франка, до їх оточення, з того самого джерела, що й обурення Одержимої — Лесі Українки на сучасних їй фарисеїв? Писав же ж Франко, що не любить України — »з надмірної любови«, а хто пам'ятає ту добу в якій жила і творила Л. Українка, той одразу зрозуміє, хто криється під масками оспалих учеників, фарисеїв, або трусливої жидівської юрби Єрусалиму в драмі. Ходило їй не про цю юрбу, але про ту, яку вона оглядала на власні очі довкола себе, яка припадала до ніг потужного ідола чужої імперії, до ніг московських кесарів і Пилатів, або до тих, що мали ними стати завтра, з подивом до чужої варварської культури, з замилуванням до дрібної муравлиної праці, зі страхом розгорнути хоч би підземно, в цілу широчінь визвольний прапор. Скільки ж з її покоління жило пасивною тугою за »миром на землі і щастям у людях!« Скільки ж її земляків вели розмови з чужими кесарями, ласки від них сподіваючись! Скільки жертв приносили перед чужими ідолами! Як могла вона їх любити? Як могли вони не здаватися їй »сонним кодлом«? Як могло їй не рватися серце, що не могло їх збудити сліпуче сяйво великої ідеї, ні муки катованої отчизни? Чи дивно, що вона хотіла, щоб заграва кривава катастрофи, яку передчувала, нарешті їм розплющила лініві очі?

Гукала на сполох, хоч знала добре, що її голос лише лякав її загал, лише звучав як крик шакала в безжурно ідилічнім хорі тодішнього, т. зв. »свідомого українства«. Який біль мусів стискати серце поетки-віщуні через те, що так як Міріям лишалася чужа Месії, так і її, поетки, запал, її вогонь, ентузіязм для своєї правди, спотикали у нібито прихильників тієї ж ідеї, у її мляві земляків — холодні серця і самозадоволені чола »запічних патріотів«, як їх називав Самійленко. Як часто, навіть не догадувалися вони, яким динамітом наладовані були її слова, радячи їй залишити »чужу тематику«, усі ті Еллади, Рими і Палестини. Як хотілося їй тоді, як її героїні з поеми, — »кинути отруйними словами їм в обличчя«, »спокійні чола соромом захмарить і нагадать усім, що зброя жде борця« ... Кинути виклик і їм, і чужому кесареві, перед яким вони тремтіли.

Цю свою драму і драму свого покоління і віддала вона в »Одержимій«. І ця поема, і подібні до неї інші драми, власне зро-

дилися з того комплексу і почувань, про які щойно я згадав. На цім тлі, на тлі пророчої тонації душі поетки, на тлі отої своєрідної ментальности її приспаного покоління — якими ясними, якими їй сучасними дзвенять слова Єрусалимської адораторки Месії! Її особиста проблема й проблеми її творчости, це проблема Одержимої духом пробоєвої натури української жінки, до безтями закоханої в своїм великім ідеалі, серед тих, які навіть не бачили, не уявляли можливости існування того ідеалу; натури, жадної чину — серед земляків жадних спокою; натури наскрізь мілітантної — серед тодішньої ідилічної України. Ця її особиста проблематика, або її особиста трагедія незрозумілої пророчиці, Одержимої, — відбилася в драмі, яку писала хвора, в ліжку, вночі, після якої сама дивувалася, що зосталася живою, в апогею туги і болю. Мабуть у подібнім настрою компонував і деякі свої поезії Шевченко, коли то, як згадує — »нераз кривавими сльозами свою постелю омочав«, постелю такого самого неприкаяного Єремії своєї нації.

Доля таких Єремій сувора і трагічна. Їх нищать чужі кесарі, сббріхують свої фарисеї, укаменовує своя голота. В одній поезії Л. Українки звертається народ до одного з своїх пророків:

О, якби ж ми побачить могли
Власним оком хоч раз того Бога,
Що до Нього ви кличете нас, —
Як стріла була б рівна дорога!..
Ти б не кидав проклонів на нас,
Ми б не кидали в тебе каміння.

Але в тім біда, що не може юрба бачити те, що відкривається Єреміям. Хоч Л. Українка уникнула тої смерти, яку понесла Міріям, та не уникла каміння, яким її обкидали за життя, ні байдужости, як і не уникла по смерті каліцтва своєї творчости критиками: чи то в журналах (»Арка« Шереха), або в окремих виданнях її творів, до яких, навіть у вільнім світі, додають глупі й образливі для поетки коментарі советсько-українських лестників Москви, як, напр., в американськім виданню творів поетки Сірого-Тищенка. Обкидали її камінням і за проповідь »неморального« ненависництва ті, хто не розуміли, як можна ненавидіти катів своєї отчизни, але самі вибухали вулканом ненависти до своїх ближніх, коли зазнавали від них хоч маленьку, хоч виімаґіновану кривду, чи образу для свого особистого, дрібненького »Я«. Якою самітною серед того оточення чулася поетка, видко і з критики на її творчість І. Франка, і особливо з її листів до О'Коннор-Вілинської.

Сувора і трагічна є доля таких Єремій. Але тільки вони формують великі ідеї, запалюють невгасимий вогонь у серцях нащадків, започатковують великі рухи, ведуть народи на великий шлях. Коли за останні сто літ Україна, з Богом забутої, оспалої країни плебеїв, вступила на шлях свого ґрандіозного походу до слави і воскресіння (хоч би й через Голготу); коли на зміну по-

колінь, вихованих у духовім рабстві, стала нова батава вольних духом, які мірять не заміри на сили, а сили на заміри, — то сталося це в значній мірі тому, що навіть у найтемнішу ніч XIX віку геній нації міг видати таких Одержимих, як Шевченко, Франко, Леся Українка. Вони бо в найстрашніші епохи зневіри, переполоху і розтічі, бичем свого слова перевертали чужих ідолів, шмагали лінивих і нікчемних, будили оспалих, надихали надлюдською вірою і завзяттям відважних і віруючих, демаскували Іскаріотів, ганьбили чужі сінедріони, обертали Савлів у Павлів, змушували гірко плакати неодного Петра, і нічого на світі не бачили, крім величної місії нації, як нікого крім Месії не бачила Міріям.

Крик усіх »Єреміяд« нашої геніяльної Одержимої — і в цій драмі і в усій її творчості — той самий: перестаньте бути літеплими! Перестаньте надіятися, що хтось колись спасе вас, будьте віруючі! Тямте, що нема спасіння без внутрішнього горіння, без бою і жертв! Нема його без пристрасної любови до Правди і такої ж ненависти до зла! А тоді вам

... Може дасться заповіт новий
І дух нові напише нам скрижалі.

Ці »нові скрижалі« й принесла нам, після Шевченка, — вона, ця велика Одержима. З кованих, вогнем наллятих віршів Лесиної драми пашить шал і гарячка, які стрясали поетку.

Вдаряє нас з тої поеми і гостра, пронизлива думка, яка у геніяльних мистців слова завше зроджується в такі хвилини великого ідейного напруження та емотивного піднесення. Не лишалися байдужими до її душевного вогню і ті навіть чужинці, які мали змогу пізнати її творчість в оригіналі. Один з тих чужинців стверджує в ній той полум'яний дух (spirit of flame). Другий висловився про поетку (до покійного Л. Цегельського): »Це ваш Тенісон, Шеллі і Байрон в одній особі; це первородний, вроджений геній«. І більше за це, додам я.

Коли їй закидають односторонність, холодність серця, ненависництво, то не розуміють, що хоч може й бракувало їй душевної тепленької емотивности, так улюбленої аматорами ідилії і тілесного життя, то зате з неї бухав такий гарячий вогонь духового пориву, про який той сорт людей не має поняття. Щождо її ненависництва, то зродилося воно з того самого джерела, що і в Шевченка, який ладен був душу погубити в ім'я своєї безмежної любови до України. О, так, ці великі »ненависники« горіли таким вогнем любови, який нам, звиклим смертним, навіть собі уявити тяжко. Це якраз з їх творів злітали вогненні язики в душі нових апостолів нових поколінь. А без них, без того вогню в душі, який запалювали вони, нічого не варті — ні окрема людина, ні нація, ніяка збірнота.

Д-р Дмитро Бучинський

Етичні вартості в житті Т. Шевченка

»Поміж українським панством того часу — часу Шевченка — було більше свідомости і почуття національного достоїнства і волі — так, це факт, — пише дослідник життя Шевченка, Олександер Кониський. — За нашого часу, новий Шевченко, певна річ, не зустрів би між нами тієї гостинности і привіту, яких зазнав Тарас. Тяжко було у ті часи жити, але духового кріпацтва серед інтеліґенції було менше. Сфери урядові, хоч і гнітили дух людський і мисль, а проте, хоч потаємно, посекрету, мусіли шанувати природжені українцям національні ознаки і їх національне почуття«.

Не без рації твердить проф. Степан Смаль-Стоцький, що виступ Шевченка таки найбільше перелякав самих українців, які, оглушені гуком слова генія, не можуть очуняти до сьогоднішнього дня.

Шевченко, не тільки з повною свідомістю (»поборюсь, за мене Бог, да совершиться«) прийняв на себе велику місію »воскресити німих рабів«, а і, коли він писав редакторові »Народнаго Чтенія« — »історія мого життя — це частина історії моєї Батьківщини«, то немає ніякого сумніву, що так висловитись міг він і мав право на такий вислів не тільки у своєму часі, бо, здається, що в цьому вислові він неперевершений до наших днів; хоч незаперечне, що українська земля й невмируще слово Шевченка породили, коли не тисячі, то сотні славних леґендарних постатей — оборонців відвічних прав волі українського народу.

Не треба доказувати факту, що Україна в часі появи Шевченкового »Кобзаря« не існувала навіть. як географічна назва, не було українського народу, як етнографічної маси. По нас, наші сусіди, а зокрема Шевченкові москалики, віддзвонили подзвінне й треба було бути дійсним духовим титаном, правдивим Божим пророком, щоб з »маси сліпих, кривих і горбатих, до того німих«, — як окреслює тодішнє українське суспільство проф. д-р Василь Сімович — ми спроквола робилися і робимося свідомими громадянами, що починають розуміти »чого їм треба«.

А раз воно так, ми не є в силі заперечити цього факту, тоді мусимо погодитись з прекрасним висловом д-ра Остапа Грицая: »Шевченко живе в українській вічності і має повне право сказати: »УКРАЇНА — ЦЕ Я!«

Великий Іван Франко, не з несвідомости, скромности чи якогось незрозумілого компліменту для Шевченка, сам, у відношенні до Кобзаря, називав себе епіґоном. »Тепер, — говорить він, — поети творять чудові стихи, обточують їх, як клейноди, тільки поезія ця по своїй формі дедалі все стає більше смачною стравою упревілейованих душ«. Поезія Шевченка є того роду, що вона пре-

красна по формі, зрозуміла кожній українській душі й неперевищена філософською глибиною думки. У ній золотим сном-спогадом відбивається все світле минуле нашого народу, відзеркалюється важке тогочасне але завжди осяяне великою, непереможною надією на Божу допомогу. Це вогненне слово Шевченка не тільки збудило зі сну, вже на той час добре приспану українську душу, а з колосальною силою захитало у підвалинах цілу московську імперію.

»Людям із раціоналістичним, реалістичним, практичним, або скажім із більше цинічним способом думання, світогляд Шевченка може видаватися сантиментальним, ідеалістичним, романтичним, непрактичним або нереальним, але ніхто не може заперечити його об'єктивности. Бажаючи розуміти Шевченкову поезію, кожний мусить добре вдуматися в те, на який тон ціле життя була настроєна душа поета!« (Степан Смаль-Стоцький).

Саме про цей тон і настрій Шевченкової душі бажали б ми дещо пригадати, поминаючи при цьому характеристичні риси Шевченка: неуступчивість перед ворогом, свідомість і переконання у святість свого діла, його терпіння, від дитинства аж до останньої хвилини життя за нарід; його неустрашимість перед кожною, найбільшою жертвою. Це риси титана-героя, про які треба говорити окремо.

Ми хотіли б затриматися на постаті Шевченка, як звичайної людини, зупиняючись на різних моментах його життя, починаючи від несправедливих побоїв мачухи, п'яниць-дяків, передусім Губського, »тобто першого деспота«, на якого наткнувся в своєму житті поет, того, »що посіяв в душі малої дитини глибоку огиду й призирство до всякого насильства однієї людини над другою«, і подібного йому дяка Богорського. Тяжку й найтяжчу пробу життя перейшов Тарас у наймах, не легке було його життя в малярів, що заставляли його тяжкими відрами носити воду. Побої в кухні поміщика Енґельгардта й їх завершення — різки поміщика за малювання, — палили його вогнем сорому ціле життя.

Таке було його дитинство аж до викуплення з неволі. Кілька років волі, що їх використав на малярські студії — і майже до кінця життя неволя і »казарма смердяча«.

Вдумуючись у життя поета, мусимо прийти до переконання: коли дитину-сироту не знищило морально покріпачене село; коли молодця не зруйнував морально панський двір, столичне життя Варшави, Вільна і Петербурга; коли його, людину, не зломила тяжка неволя, убогі киргизькі степи, солдатські муштри, — то дійсно над Шевченком постійно була Божа опіка, дійсно він був невсипущим сторожем своєї душі. на все життя зберігаючи її найцінніші Божі дари — любов, добро й красу. Його серце »нагріте добром ніколи не прохолонуло«, а навпаки, чим більше він пізнавав світ і людей, тим більше схилявся над їх духовим

убожеством. Незабутній образ людини, якою він сам був, дає Шевченко у своїй »Тризні«:

»Великодушно, без каяття,
Пройти брехню тяжкого життя,
Зглибити пропасти терпінь,
Зрозуміти життя людей,
Прочитати всі чорні карти,
Усі злочинні діла...
І зберегти полет вірла
І серце чистої голубки —
ЦЕ ЛЮДИНА!...«

»А може?, — ставить питання В. Шаян, — може сонце розбудило в нім найглибші сили тоді, коли йому »тринадцятий минало і пас ягнята за селом« — приспані в серці малого хлопця і на ціле життя розколисало його душу до жертви, до правди й до самопосвяти?«

Немає сумніву, що сонце (підсоння, природа) України мало вплив на творчу душу поета, але дошукуючись основ його глибокої християнської думки, слідкуючи за впливами, що формували той кришталевий характер, мусимо на першому місці покласти Св. Письмо, що для Шевченка було »святою божественною книгою, єдиним пристановищем, покровом й упованієм« (Смаль-Стоцький). Не забуваймо, що величезний вплив на формування його християнського світогляду мала »Мінея«, яку, коли він ще був дитиною, читали дід Іван і батько. Вже малим школярем знав він напам'ять »Псалтир«, а з Біблією не розставався, починаючи від студій в Академії Мистецтв. Читав її в тюрмі і в казармі, великий вплив її видний на всіх творах Шевченка. Зокрема на його житті й творчості ясно відбивається вплив Христової Євангелії. »Одинока розрада моя тепер, — писав він 1 січня 1850 року до княжни Варвари Репніної, — це Євангелія. Я читаю її без вивчення щодня і щогодини«. Крім цього любив наш мислитель-поет читати »Наслідування Христа« Томи Кемпійського і Сковороду. Це були його дійсні вчителі, які змалечку запалювали в його душі й серці вогонь вічної святости, молитви і нетлінної надії, як сам він її називав, — глибокої віри, безмежної любови і євангельського всепрощення.

З цілою рішучістю треба сказати, що Шевченко один з тих поетів-мислителів, який не був »челядником ніяких майстрів« а був вибранцем і посланцем Божим такого маштабу, як були старозавітні пророки. На порозі XX ст. наш нарід відновив боротьбу за свою незалежність під величними кличами »Бог і Батьківщина«. Декому здається, що це модерні клічі наших днів, але це не є згідне з правдою, бо за них воювали наші предки вже в княжих і козацьких часах, а ми їх тільки щасливо віднайшли на пожовклих сторінках історії. Вони були дійсно змістом життя наших предків, і доки вони були підметом наших думок, —

на нашій землі були невідомі »водоноси й дроворуби«, а тільки вільні люди.

Кличі »Бог і Батьківщина« були добре відомі Кирило-Методіївським братчикам, а з усією послідовністю, жертвою свого особистого щастя, своїх мук і жертвою життя реалізував їх якраз Тарас Шевченко. Без »Бога й Батьківщини« ніяк не можна собі уявити дійсного Шевченка. Можемо сказати, що »Бог і Батьківщина« для нашого мислителя були більшим за створену реальність, бо були його чеснотами так у відношенні до Бога, як і в відношенні до Батьківщини, до своїх земляків, а навіть до ворогів.

Багато з нас ішли наосліп за необдуманою фразою Панька Куліша, який Шевченкову спадщину назвав »обоюдним мечем«, бажаючи цим способом обезвартіснити його невмируще слово. Найповажнішим арґументом цього критиканства мало б бути те, що спадщину Шевченка можуть еманципувати й допасовувати до своїх політично-партійних програм всі, хто тільки цього забажають. Факту, що часто ми заперечуємо Шевченка тільки тому, що він не такий, як бажали б ми цього, що його універсальні думки й ідеї часто натягаємо на свої власні »копита«, — доказувати не треба. Але навіть це безсумлінне допасовування Шевченка до своєї духової мізерії (що роблять особливо большевики) доказує не »обоюдність« генія, а його всесторонність, всевартість його неперевищеної думки не тільки для нас, а для цілого людства. Тяжко комунебудь заборонити інтерпретувати Шевченка, згідно з партикулярними категоріями мислення й бажання, але це ще не значить, що інтерпретація ця була, є і буде згідна з правдою і з тим, що думав і відчував Шевченко. В багатьох випадках це критиканство й міряння Шевченка своїми власними мірками доказує тільки одне, що ми його не знаємо й не розуміємо. І тут доведеться повторити розумний вислів академіка проф. Степана Смаль-Стоцького: »Вміти читати таки велика штука. Ще більша штука — вміти читати поезію Шевченка, де кожне слово повне поетичної символіки, багатозначне й не даром сказане. Щоб із поодиноких фраз його вилущувати сенсації, то значить за деревами не бачити лісу!«

Кант сказав: »Найбільший філософ є сміхуном у порівнянні до природного ґенія, бо витвір ума ґенія є винятковий« Фіхте, в свою чергу, висловився: »Завдання вченого, поета, письменника — бути вчителем людства й проповідником правди!«

Не треба ніколи забувати, що наш Шевченко не тільки поет, а великий мислитель, багатогранний своєю думкою, але серед людей залишився, і хотів залишитися, звичайною людиною, з людським серцем, з усіма потребами людини, з її м'яким людським почуванням. Він син землі, але від земного матеріялізму він двигнувся так високо, що дійсно тяжко знайти йому відповідне порівняння. »Не знаю — каже Сергій Єфремов, — чи у всесвітній літературі пролунав колинебудь ще один такий крик серця з без-

межної любови й безмірної туги за рідним краєм; чи знайдеться поет, щоб так дуже любив свій край, побивався за ним і так довго до нього рвався. Правда, що взагалі не багато на світі таких великих душ, як Шевченко«.

»Один він між нами, як сонце високе«, — але рівночасно він син землі, — його знають люди, бо носить земля«. Хоч серце його, від дитинства розмовляло з Богом, але воно не було горде, а щебетало Господню славу; хоч думка його край світу гуляла орлом сизокрилим, хоч спочивала вона на сонці, хоч глядів він на світ і людей очима своєї душі, то все таки він **людина!**

До Шевченка, як людини, тієї надзвичайної і звичайної людини, нам треба не тільки пильно приглянутись, а треба її наслідувати, тим більше, що ми не раз покликуємось легкодушно на його святе ім'я, забуваючи, що слова без діл — є мертві.

Ми надто свідомі того, що були, є й будуть люди »інако»-думаючі, для яких Шевченко є всім другим, тільки не таким, як він є із своєї Божої природи. Ми вже зустрічалися й зустрічаємось з різнорідними закидами, але навіть найтяжчі закиди не повинні нас знеохочувати — пізнати правду, зглибити життя і творчість поета-мислителя, бодай частину того, чим він жив і боровся — присвоїти собі, і побачимо у висліді, що ми будемо добрими християнами і добрими синами України.

»Я любить, я жити хочу, серцем — не красою!«

Знаємо, що братолюбіе є основою безсмертних заповітів Шевченка. Але рівночасно в його серці ціле життя горіла іскра любови, яку, для відрізнення від братолюбія, можемо назвати звичайною людською любов'ю, любов'ю юних днів, чи індивідуальною любов'ю людини до людини.

Треба сказати, що Шевченко любив ціле своє життя, але виразно треба зазначити, що любов його абсолютно нічого спільного не має з любовними »нагодами й пригодами«, далеко вона від всяких любовних авантюр. До неї поет, на перший погляд, такої простої людської любови, ставився з найбільшою людською гідністю. Він величчю свого духу, навіть цю звичайну людську любов освятив людською гідністю, вона для нього є любов'ю святою і найсвятішою.

Любив він маленьким хлопчиком-пастушком. Любив панським слугою-козачком, студентом, мистцем-малярем, поетом, мислителем, чи іншими словами, любив від дитинства до гробової дошки. Любив жінок, відчував потребу тієї любови, але й вона залишилась любов'ю непорочною, безгрішною, без тіні звіринно-інстинктової любови.

Він ціле життя згадує й живе любов'ю до Оксаночки, коли йому тільки »тринадцятий минало й пас ягнята за селом«. Кажуть, що перша любов невмируща, живе вона в глибинах людського серця ціле життя, будиться далеким спогадом і засипляє. Це

надзвичайно яскраве в Шевченка. Він завжди згадував свою Оксаночку, завжди тужив за тією невинною першою любов'ю. У Варшаві полюбив він якусь бідну швачку. Живучи в Петербурзі, в Сошенка, закохався він у сироту Машу, німкеню, з якою мав замір побратися Сошенко. Розгнівавшись на Тараса за цю любов, Сошенко прогнав його зі свого мешкання. Шевченко без »сцен« і без огірчення відійшов, жаліючи тільки, що своєю необережністю дав причину до гніву.

Будучи вже студентом, полюбив він щиро свою сусідку, велику пустійку, — але ті любовні почуття були в нього чисті, як сльоза. Про них з найбільшою людською гідністю згадує він у своєму »Артисті«, кажучи: »Бережи її, мій друже, або сам бережися від неї. Роби, як відчуваєш, тільки тям і не забувай, що жінка річ свята й ненарушима, а разом з цим така приваблива, що ніяка сила волі не годна опертися тій принаді. Лиш почуття найвищої євангельської любови, лиш воно одне може зберегти її від неслави, а нас від вічних викидів сумління. Озбройся цим прекрасним почуттям, мов лицар стальовим панциром і ступай сміло на ворога!«

Цим ворогом є ніщо інше як пристрасті, непогамованість, затрата людської гідности.

Коли розважити те, що Шевченко змалечку »ходив та плакав, та людей просив, щоб добру навчили«; коли по такій тяжкій науці у серці й душі молодого юнака жили такі прекрасні почування євангельської любови, яких не вбили ні панський двір, ні розперізане життя столиці, — то треба сказати, що цю глибоку мораль у душі поета-артиста не могло вложити його оточення, а посіяв її Бог і він їй, цій незрівняній моралі, залишився вірним до кінця життя.

Москаль любовного ідеалу Шевченка не пощадив, не пошанував, не пожалів. Піддурив сусідку-пустійку, зневажив її і зневажену кинув, що молодий поет дуже болюче переживав, а нещаслива дівчина чи не ціле життя була для нього образом нещасливої зневаженої матері й материнського ідеалу.

Відомі ще й інші любовні пориви поета в Петербурзі, але всі вони мають однаковий характер — невинної, чистої, гідної людини любови.

Сам поет любов називає »животворним вогнем в серці людини, і все, що вона робить під впливом цього божеського почуття, має на собі відблиск життя і поезії«.

Про одну його любов, а саме до княжни Варвари Репніної, говорила ціла Україна й Московщина. Любив її Шевченко із взаємністю, що стверджене листуванням княжни: »Шевченко зайняв місце в моєму серці. Моє захоплення ним виявилося щораз більше. Він іноді відповідав мені теплим почуттям, але пристрасним ніколи« ... Ця любов його була любов'ю брата до сестри, без тіні матеріялізму, без крихіточки »використання нагоди«, на що, мабудь, було б тяжко здобутися не-Шевченкові.

У своєму »Артисті«, Шевченко виразно й ясно признається, що він є звичайною людиною, що бажає любити другу людину: »Та мабудь, і геній так само, як наш брат, потребує конче домашнього вогнища. Це певна річ, бо для душі, яка відчуває і любить все високе й прекрасне в природі й штуці, конче потрібно, — коли натішиться цією чарівною гармонією — заспокоюючого спочинку, а такого солодкого спочинку можна зазнати тільки у колі дітей і доброї люб'ячої дружини. Щасливий той, сто раз щасливіший той чоловік і той артист, котрого життя, несправедливо назване прозаїчним, осінила прекрасна муза гармонії. Його щастю немає міри, як щастю Божому!«

Поет ясно признається, що він звичайна людина, і як така, хотів би сполучити два великі противенства: надзвичайний артизм із звичайним любовним почуттям. Він надто свідомий своєї геніяльности, свого післанництва, надлюдського обдарування, і тому навіть сумнівається, чи можна взагалі ті Божі дари сполучити разом з причаєною людською любов'ю. Тому він пише: »Хотів би я, щоб мій артист був великим і незвичайним артистом, і цілком звичайною людиною в домашньому житті, але ці дві великі прикмети мало коли знаходяться під одним дахом«.

Навіть проти власного сподівання він залишився генієм і звичайною людиною.

Маючи перед собою образ нужденного людського життя, що його найчастіше спотворює сама людина, не шануючи Божих заповідей, Шевченко пише: » Але, на жаль, дуже й дуже мало є між нами таких, що заховали б Його святу заповідь і зберегли свою божеську природу в любові й чистоті. Саме тому людина, що любить безкорисно, людина справді благородна, видається нам чимсь надзвичайним!«

Скоро Шевченкові довелось розпрощатися зі своєю молодістю, скоро, як говорить він у »Княгині«:

»Без любови, без радости
Юність пролетіла«.

Опинившись в »казармі смердячій«, замість жіноцтва, яке Шевченко любив, цінив і поважав, мав він довкола себе дядьків, наглядачів, муштри, безмежну тугу й розпач. Але навіть у тих трагічних часах маємо сліди його чистої любови. В Новопетрівській кріпості, між сотнями солдатів, жила дружина коменданта кріпости, Аґата Ускова. Поет любив її за жіноче прихильне відношення до нього, про що згадує в листі з 1855 року до польського поета Богдана Залеського, пишучи: »Я кохав її чисто, високо, всім серцем і всією душею благородною. Не гадай, мій друже, і тіні нічого гріховного в моєму коханні непорочному не було«.

Зі заслання, за свідоцтвом доктора Козачевського, повернувся поет »із здоров'ям цілком знищеним, з організмом навіки і завчасно покаліченим, знесиленим і виснаженим«.

Іскра чистої любови людської горіла в ньому дальше. Він звертається до різних осіб з проханням, щоб допомогли йому одружитися. »Оженіть мене, будьте ласкаві, — пише він в 1858 році до Максимовички, — а то, як не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою«.

Маєтків за дружиною Шевченко не глядів, але певні вимоги свої до жінки мав. Його дружина, як говорив, »повинна бути не красива, але мати в собі щось симпатичне, тихий характер, ніжне серце і чисту душу, що має бути її красою«. Іншим разом пояснив він, що вона повинна бути така, »щоб під нею земля на три сяжні горіла, бо нечепурна жінка і циганові не годиться!«

Цілком певне, що красуні для себе Шевченко не шукав, бо на його думку »упривілейована красуня не може бути нічим іншим, лиш красунею: вона не стане ані люб'ячою, чесною дружиною, ані доброю, ніжною матір'ю, ані навіть палкою коханкою. Вона дерев'яна красуня, та й нерозумно було б, з нашого боку, вимагати чогось більшого від дерева«. Так Шевченко схарактеризував красуню й нічого в цьому випадку не можемо порадити, навіть, якщо б хтось через таку характеристику й обурювався.

Революціонерів-декабристів Шевченко дуже високо цінив і шанував, уважаючи їх борцями за свободу. Знаємо також, як дуже він болів над долею нешлюбних дітей-байстрят, яким виявив так багато найніжнішого людського співчуття. Повертаючи із заслання з Новопетрівської кріпости, в Нижньому Новгороді пізнав він директорку дівочого інституту М. О. Дорохову, яку в своєму »Щоденнику« називає »достойною, симпатичною невістою, яка, не дивлячись на її аристократичну, гнилу природу, заховала в собі так багато простого, незалежного, людського чуття і достоїнства. О, коли б більше подібних жінок-матерів, тоді скоро льокайсько-боярський стан вигубився би!«.

Довідавшись, що ця Дорохова мала доньку-байстря від декабриста-москаля Пущіна, в дні 4 листопада 1857 року записав поет таке у своєму »Щоденнику«: »Але мені якось сумно робиться, коли дивлюсь на таких дітей. Я нікому, тим більше заступникові свободи, не вибачаю цієї неморальної незалежности, що так спутує цих бідних неправесних дітей. Це можна б дарувати якомусь гуляцому гусаринові, тому, що він тільки гусарин, а не чоловік, або якомусь поміцикові-псярникові, тому, що він тільки псярник та й тільки. Але горожанинові, що поніс свій хрест на пустинну Сибір в ім'я людської свободи, такої незалежности вибачити не можна. Коли він не міг станути вище звичайної людини, то не повинен був знижуватися перед звичайним чоловіком!«

Зі сказаного достатньо ясно видно, що Шевченко жінок і любив, і їх шанував, але тільки таких, які вміли вдержатися на височині людської і жіночої гідности, яку поет уявляв собі: »родилась на світ жить, любить, сіять Господньою красою, витать над грішними святою, і всякому добро творить!« Пускання »бі-

сиків« очима, чарування Шевченкові цілком не відповідало, що він так кількакратно й найвиразніше підкреслює.

Перебуваючи в Нижньому Новгороді в 1857 році, відвідав він театр і з тих відвідин записав свої враження у »Щоденнику«: »Все було б добре, крім Васільової. Вона біднята думала зачарувати публіку своїм фаданґо і цілком не вбрала пантальонів. Яке варварське поняття про мистецтво!«

Іншим разом був він на гостині в землячки Крисевички. Випивши чаю, весело гуторили. Ввійшов якийсь Ґромека і поцілував не руку, а ногу господині. Шевченка ця фальшива ніжність так обурила, що він схопив свою шапку і, не попрощавшись, вийшов.

Вже з цих кількох прикладів найвиразніше видно, що Шевченко вмів бути великим й надзвичайно пристойним у звичайному людському житті; навіть між людьми-зміями вмів він вдержатися на височині людської гідности й зберігати людські етичні, вічно живі і вічно будуючі вартості, що кожну людину підносять понад звірячу поведінку й роблять її достойною людського імени.

Саме в цих кількох прикладах ми бачимо нашого мислителя повноцільною людиною, якою »зі своєї природи й по закону Божеського Вчителя всі ми повинні бути такими!« (»Артист«).

»І братолюбіє пошли . . .«

»То не віра. вірити тільки в історію Христа, — каже Кант, — а віра глибока, приймати всеціло ідеали Христа і за ними вести своє життя«. Між смертними людьми, що глибоко вірили в науку Спасителя й застосовували її так часто у своєму щоденному житті, є наш мислитель Шевченко, який, можна сказати, повсякденно не тільки зберігав Божі слова, а шукав згоди між своїми ділами й навчанням Христа.

Християнська любов, Шевченкове братолюбіє всеціло основується на Христовому Євангелію. Можна б навіть сказати, що він між нами був її проповідником і дійсним апостолом. Він був надто свідомий, що з тією любов'ю серед московської дійсности він залишився сам, що з нього навіть насміхались, називаючи його »Христа ради юродивим«, але він ніколи тієї любови не зрікався, а просив у Господа допомоги — ламати холодні льоди довкола душі своїх земляків:

»А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!«

Це саме та любов, за яку вмер на Голготі Христос, що її проповідували Його апостоли, якої навчали християнські філософи, яка є угольним каменем Христової Церкви й життя людини на землі. Брак цієї любови між людьми робить їх голодними воронами й роз'яреними вовками, що в люті кидаються одні на дру-

гих. Брак цієї любови — це брак пошанування думки другого, пошанування авторитету й пошанування самого себе.

У вересні 1840 року Шевченко одержав срібну медалю за картину, написану олійними фарбами. Варто звернути увагу на те, що картина ця зображувала хлопчину-старченя (жебрака), який ділився шматком випрошеного хліба з безгосподарним собакою. »Малюнок цей, — пише О. Конiський, — показує нам не тільки реальний напрямок Шевченка в штуці, але й ті симпатії, що носило його серце для злидарів. Показує ту гуманність і любов до вбогого брата, з якою він ніколи не розставався за ввесь свій вік«.

Він ціле своє коротке життя просив єдиної допомоги у Господа: »а дай жити, серцем жити і людей любити«.

В »Артисті« читаємо такі величні слова: »З цього листа довгого, вичитав я найперше, що мій артист, як годиться правдивому артистові, людина у високому ступені чесний і благий. Звичайні люди не можуть так щиро, так безкорисно прив'язуватися до таких бідолашних, всіма покривджених злидарів, як був ним небіжчик Демський. Зі своєї природи і по заповіту нашого Божеського Вчителя всі ми повинні бути такими. Але, на жаль, дуже й дуже мало є між нами таких, що заховали Його святу заповідь і зберегли свою божеську природу в любові й чистоті. Тому людина, що любить безкорисно, людина справді благородна, видається нам чимсь надзвичайним«.

Любов до брата була в Шевченка дійсним змістом життя, законом, найвищою справедливістю, найбільшою Божою благодаттю, якою Сотворитель міг обдарувати людину й її людську душу. Цю любов зберігав поет у своїм серці, як найбільший скарб; ціле життя намагався пересаджувати її в душі своїх земляків. Не треба забувати, що місія Шевченка припадала на той тяжкий час, коли наша земля родила людей, що були »оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують!« Це була велика наша трагедія темної безпросвітньої ночі, яку роздирав голос розпачі нашого мислителя: »Де ж та любов, яку переказав нам на хресті наш Спаситель-Чоловіколюб?«

В ім'я цього Євангельського братолюбія Шевченко нікому не відмовляв милостині. Бувало таке, що несовісні люди використовували його доброту, безмежну любов, і просили милостині навіть тоді, коли її не потребували. Дуже часто приятелі, спостерігаючи, як Шевченко віддавав останню копійчину тому, хто наставляв руку, звертали поетові увагу, що той чи інший прошак, з різних причин, не був гідний тієї милостині. В таких випадках поет відповідав: »Я і сам знаю це, але нехай краще мене тричі одурять, а я все таки і вчетверте подам милостиню, і може подам такому, хто справді не бачив шматка хліба«.

В заміну за свою палку любов до людини мав він від неї насмішки, кпини. В більшості випадків це не були люди, а змії, але поет ніколи навіть їм не піддавався, бо вірив, що крига льо-

дів, якраз під діянням палких променів любови трісне і розтане. Правда, що він, як людина переживав дуже трагічно такі моменти наруги, але не піддавався розпуці, а просив допомоги у Бога, щоб допоміг йому встоятись з любов'ю:

»... Боже милий!
Як хочеться жити,
І любити Твою правду
І весь світ обняти!«

Тяжко зрозуміти ту праведну душу, яка ціле життя була настроєна найніжнішими почуваннями найвищої кляси християнської любови, якою горіли душі найзамітніших праведників Божих. Ця Шевченківська братня любов така велична, така благородна, що справді нелегко знайти другий приклад не тільки серед нас, а навіть серед людства.

Оглядаючи картину свого вчителя Брюлова »Оборона Пскова«, Шевченко з важким болем серця сказав: »Глянь! В ім'я Христа і на Його славу люди йдуть вбивати один другого. Страх і жах бере, коли згадаєш, скільки людської крови та сліз пролито іменем Христа!«

Від людей, за свою сердечну любов він навіть багато не вимагав. Раз каже: »одна сльоза з очей карих і пан над панами«; другий раз потішає себе: »Якби не страдав чоловік, які він муки не терпів би та, коли почує хоч одне привітне, сердечне слово, слово щирої участи від далекого незмінного друга, то бодай на годину, на одну хвилину забуде він своє горе і почується щасливим, а одна хвилина щастя нагородить, кажуть, безконечно довгі роки тяжких терпінь«.

Слідкуючи за сторінками життя Шевченка і вдумуючись у його »думу пречистую«, ми мусимо сказати, що хоч він пройшов дуже важкий життєвий шлях, багато натерпівся, але до кінця життя залишився людиною; залишився, коли так можна висловитись, сиротою, але був вірним у своїй любові усім, навіть своїм ворогам. Коли б ми зрозуміли цю величну любов Шевченка, тоді тільки можемо зрозуміти трагедію його душі, що розриваючись з болю, кричить:

»І тепер я розбитеє
Серце ядом гою —
І не плачу й не співаю,
А вию совою!«

»Він вірить у поправу злих людей, надіється на перемогу правдивої релігійности між людьми, перемогу етичних засад над звірськими інстинктами. Релігійність дасть життю людському і людським вчинкам найвищу форму, новий найглибший змисл. Він, у своїй безмежній любові до людей готов і »зміів« пригорнути до свого серця« (С. Смаль-Стоцький) ...

(Закінчення в наступ. числі)

Проф. Дем'ян Горняткевич

Петербурзька Академія Наук за часів студій Тараса Шевченка

(Закінчення)

(2)

Абсольвенти Академії діставали диплом з титулом кваліфікованого мистця. Після трьох років самостійної творчої праці вони могли старатися про титул академіка, до чого треба було виконати композицію на визначену тему. Якщо вислід праці був під кожним оглядом задовільний, кандидат одержував почесний титул — академіка. Рішав про це сенат Академії в повному своєму складі, який збирався на того роду засідання один раз у рік.

Дальшим відзначенням мистця могло бути підвищення його до гідности професора Академії. В такому випадку мистець мусів мати за собою щонайменше шість років успішної праці, при прихильній оцінці компетентних чинників. Коли ж такий професор витривав на своєму становищі повних 10 років і виявив себе людиною високих особистих і мистецьких прикмет, тоді могли його вибрати при вакансі ректором Академії. Вибір відбувався способом тайного голосування.

III

Під час студій Шевченка були професорами Академії такі мистці: Олексій Венеціянов, Карло Брюлов, Александер Зауервайд, Федір (властиве його ім'я Феліче) Бруні, Петро Басін і Олексій Марков; з різьбарів: гр. Федір Толстой, Павло Уткін, Іван Віталі й барон Петро Клодт фон Юрґенсбурґ та гравер Фрідріх Йордан.

Справу взаємин між Венеціяновим і Шевченком з'ясував докладно проф. Дмитро Антонович у своїй праці »Тарас Шевченко як маляр«[4]). Антонович слушно підмітив, що Венеціянов як педагог не міг витримати конкуренції з молодим, славним Брюловим і тільки нечисленні учні залишилися при ньому, всі вибагливіші перейшли до майстерні Брюлова, в їх числі Мокрицький, Шевченко, а мабуть також і Сошенко. Венеціянов глибоко відчував недолю Шевченка як кріпака, провадив переговори з Енгельгардтом і не зражувався навіть тим, що не раз йому довелося чекати на цього дідича цілими годинами в його передпокої. Шевченко з вдячністю згадує Венеціянова у своїй автобіографічній повісті за його великодушну й жертовну поміч, але ані словечком не пише про його мистецьку творчість. Звичайно, що сантиментальність Венеціянова, його ліризм були тісно зв'язані з перестарілою формою мистецького вислову навіть на ті

[4]) Дмитро Антонович — Т. Шевченко як маляр. Повне видання творів Шевченка т. XII, Львів 1937, ст. 63 і наступні.

часи, і він не міг уже поривати студентів своїми малярськими працями. Мусів уступити перед корифеями нового напрямку — Брюловим, Бруні, Толстим і Басіним.

Головним професором Шевченка був Карло Брюлов. Був це справжній аристократ духу, людина наскрізь виїмкових прикмет. Шевченко ставився до нього лише з найвищим признанням.

Наш поет був настільки очарований Брюловим, що прямо не признавав його конкурентів, між іншим, він відносився явно не прихильно до Бруні — як до мистця, на що цей останній все ж таки не заслуговував собі. В своєму »Щоденнику« (під датою 10. 7. 1857 р.) Шевченко, прирівнюючи два ескізи Брюлова з »Останнього дня Помпеї« до кількох »незграбних рисунків« Бруні, питається з явним легковаженням, як »ця людина (Бруні) мріяла ще рівнятися з Карлом Великим!« Ще гостріше виступає він проти Бруні, зараховуючи його й Корнеліюса до »боговідступників« і називаючи їх обох »моральними виродками« за те, що вони начебто відбігли »від вічної красуні природи«. В цих висловах відчувається вже щось фанатичне, що випливає з безмежного культу для виїмкової людини — Брюлова. Можна тільки жалувати, що »Щоденник« Шевченка кінчиться травнем 1858 р., коли він щойно починає підготовчу роботу в ділянці графіки, а в парі з цим відновляє свої зв'язки з колишніми професорами й товаришами. Але нема найменшого сумніву, що він наблизився внедовзі до Бруні, коли в 1860 р., отже вже після осягнення гідности академіка, виконав такий повний виразу, прегарний портрет Бруні — як офорту.

Про Басіна Шевченко не залишив ніяких спогадів, що виявляли б їх особисте відношення до себе, крім згадки про те, де була в Академії приміщена його майстерня. Отже невідомо, чи між ними обома існували якісь ближчі зв'язки, але можна сподіватися — на основі мовчанки Шевченка, що радше ні.

Також підхід Шевченка до тодішнього професора баталістики Олександра Зауервайда, є радше негативний, ніж позитивний. Вони оба — щоправда, — зустрічалися на тіснішому терені, належали навіть до найближчого кола осіб, запрошених на вінчання Брюлова, але коли ж згодом розігралася драма в житті Карла Павловича й він стрався про розвід, — у зв'язку з цим по місті кружляли погані сплетні й Шевченко підозрівав Зауервайда, що він був їх автором. Все ж таки можна сказати з цілою певністю, що Шевченко мусів безумовно студіювати через деякий час у Зауервайда баталістичне малярство. Про це свідчить найкраще його диплом, де є згадка, що він був нагороджений срібною медалею за свої праці з ділянки історичного й портретного малярства. Зрештою, для повного закінчення мистецької освіти учні мусіли відбути цей курс. За цим промовляє ще й портрет Зауервайда[5]), що його намалював Шевченко в 1843 р., отже саме тоді, коли він був зобов'язаний на основі правильника Академії відвідувати майстерню історичного малярства. Про другого

професора баталістики, Олексія Маркова, не згадує Шевченко ні словечком, це мабуть тому, що Марков, як ново-іменований педагог, не міг провадити навчання на вищому курсі, який тоді відвідував наш поет.

З професорами різьби Шевченко ймовірно не зустрічався безпосередньо. В його »Щоденнику« є лише припадкова згадка про Уткіна, а до Барона Клодта він зайняв критичне становище за його пам'ятник Крилову.

Врешті, останнім професором Шевченка з пізнішої доби, коли він ставав уже до конкурсу за титул академіка, був зросійщений німець Фрідріх Йордан — графер. Йордан відзначався — як багато німців, — незвичайною пильністю й витривалістю, напр., над виграві́руванням копії Рафаеля »Преображення« він працював 15 років, а ціла його мистецька спадщина, хоч жив він 83 роки, обіймає заледви 75 творів. Але нема сумніву, що його технічне знання було дуже велике, коли вибагливий Шевченко називав його знаменитим мистцем. »Який послужливий, милий чоловік та маляр, та ще яка жива вдача, що серед граверів дуже рідко буває. Він мені показав продовж одної години всі найновіші способи ритування акватінтою. Висловив бажання допомогти мені у всьому, що буде від нього залежати«. По всякій імовірності Шевченко виконував саме в нього останню працю в Академії, коли зазначив у своєму щоденнику (під датою 24. 4. 1858 р.), що мусить піти до Йордана »свого майбутнього професора«[6]).

З професорів теоретичних наук Шевченко згадує тільки про Василя Григоровича, секретаря Академії — українця, що викладав тоді »теорію мистецтв«, отже естетику. В своєму »Щоденнику« під датою 5 липня 1857 р. він писав: »Я, помимо своєї щирої любови до прекрасного в мистецтві та в природі, почуваю непоборну антипатію до філософій та естетик. І це почуття завдячую спочатку Галічеві[7]) й остаточно шановному Василеві Івановичу Григоровичеві, що читав нам колись лекції з теорії мистецтв, яких принципом було — »якнайбільше міркувати й якнайменше критикувати«. Свій естетичний світогляд Шевченко змінив опісля на засланні підо впливом Лібельта, що протиставляв розумовій абстракції творчу силу уяви. Григорович — як відомо, належав до числа добродіїв нашого поета, що помогли йому у викупленні з кріпацтва, він теж інтервеніював у справі визволення його зі заслання. Шевченко бував не раз гостем матері Григоровича, що жила в Пирятині. Сам Григорович був одружений з дочкою Мартоса, відомого українського різьбаря — професора Академії.

---

[6]) Шкода що в своїх споминах, які Йордан залишив, він нічого не писав про Шевченка, хоч є там багато цікавих згадок про Гоголя й других.

[7]) Олександер Галіч, рос. філософ, приклонник німецького філософа Шеллінга, автор праці »Опытъ теоріи изящного«.

З інших професорів допоміжних наук зустрічаємо в »Юбилейному Справочнику« Петербурзької Академії Мистецтв[8]) лише прізвище Аполлона Щедріна, що провадив курс теорії архітектури й Іллі Буяльського, який від 1830 р. читав лекції анатомії. В літніх місяцях Буяльський ілюстрував свої доповіді рисунками й спеціяльними різьбами, а зимовою порою привозили на виклади з медичної Академії справжні анатомічні препарати. Археологію викладав — по всякій імовірності, сам президент Оленін, він же залишив по собі наукові праці з тієї ділянки. Професором перспективи був Максим Воробйов, якого книжку »Лінійну перспективу« Шевченко назвав »вдатною, прекрасною«. Хто читав лекції з інших предметів — невідомо.

Врешті, не хочу тут з'ясовувати справи відношення Шевченка до його товаришів з Академії, бо це не вносить уже нічого нового, єдиним джерельним матеріялом є тут його »Артист« і »Щоденник« із загальновідомими постатями Штернберга, Демського, Міхайлова й других.

IV.

Відносини в Петербурзькій Академії Мистецтв насвітлює також Микола Ґе в своїх спогадах; вони замітні тим, що хронологічно в'яжуться майже безпосередньо з часом перебування Шевченка в Петербурзі. А саме Шевченко покінчив студії в 1845 р., Ґе почав учитись у 1850 р. отже, професорські становища займали ще ті самі мистці. Тільки головної постаті вже не було — Карла Брюлова, він — щоправда жив ще тоді, але важка недуга — чахотка, зневолила його усунутися від Академії. Попри це змінилися дещо зовнішні умовини, що мали вплив на лад в Академії. Микола І. заабсорбований політичними ускладненнями, які довели до вибуху т. зв. кримської війни, перестав цікавитися мистецтвом. В Академії полегшав режим, а в парі з тим самі професори вже не присвячували більшої уваги студентам. Ось як Ґе[9]) описує часи своїх студій: »Академія, рада професорів, була для нас учнів ґейби якісь боги з Олімпу. В нижчих клясах їх не було видно. Професори зрідка відвідували кляси, їх роля обмежувалася до іспитів. Їх погляди були перестарілі, відсталі. Студенти вживали всіх засобів, щоб обійтися без їх помочі. Професор Марков казав, що історичне малярство скучне і в тому його цінність. Бруні був гордий і недоступний, намагався завжди говорити так, щоб його ніхто не розумів. А Басін промовляв так ясно, що все одно — коли б і зовсім не говорив. Він проголошував такі фрази: »треба гарно рисувати й гарно малювати«. Він

[8]) С. Н. Кондаковъ — Юбилейный Справочникъ Императорской Академіи Художеств, — С.-Петербургъ — Голике и Вильборгъ. 1914. т. І. ст. 37 і 38.

[9]) Николай Николаевичъ Ге, его жизнь, произведенія и переписка. Составилъ В. Стасовъ, Москва 1904. Витяг із цеї монографії подав проф. Богдан Лепкий у статті п. з. »Причинки до біографії Т. Шевченка«, »Літопис Українського Слова«, Берлін 1924, ч. 10., ст. 1550-151.

мав ледве кілька учнів і відомий був з байдужости до них. Клодт не цікавився Академією, дбав лише про свою робітню й музей. Бібліотека була зачинена, з неї книжок нікому не давали, крім професорів«.

Такий скептичний підхід до ладу — чи може початків безладдя, що заіснували за часів студій Ґе, виявляє безумовно деяку тенденційність.

Зрештою, Ґе не був у цьому випадку виїмком. Крайньо неґативне становище до Академії Мистецтв зайняв теж відомий німецький маляр Макс Ліберман. Він писав: »Концесіоноване державою мистецтво, культивоване академіями, які продовж часу виросли до своєрідної мистецької поліції, дійшло врешті до того, що жоден мистець, який вміє оцінити свою вартість, він не хоче себе називати академічним артистом. Тепер академічний, значить старомодний«. Так само неприхильно ставилися до метод навчання своїх професорів другі німецькі малярі: Людвик Ріхтер і Пилип Рунґе. З інших: Корнеліюс, Овербек, Макарт, Беклін, Тома й Мункачі були усунені взагалі з Академії, як — неспосібні! Учитель Марії Башкірцевої, французький маляр Бастієн Лепаж, казав: »Я навчився лише ремесла в Академії, але мого мистецтва — ні!« В такий же спосіб висловився теж Джон Рескін: »Я хотів би якнайбільш рішуче вас перестерегти, щоб ви нічого більше не вчилися в жодній школі, як тільки методи«. З крайньо неприхильним наставленням до свого професора не скривався теж італійський геніяльний маляр Джованні Сеґантіні.

Неменше неґативно висловлювався в спогадах про своїх професорів із Петербурзької Академії Мистецтв Опанас Сластьон, 25 років після Ґе.

Та як би не було, Академії мистецтв є й будуть потрібні, без огляду на позитивне чи неґативне відношення до них. У них позбуваються студенти перш усього дилетантизму, вчаться пізнавати природу й сприймати її на свій лад, а відтак шляхом конкуренції змагаються з собою і з життям. Безперечно, молоді мистці обіцюють собі забагато — поступаючи в Академію, й тому доволі часто розчаровуються. Зокрема справжні індивідуальності вимагають більше, ніж їх педагоги можуть їм дати.

З Петербурзькою Академією Мистецтв зв'язана ціла низка імен, які займають в історії української культури дуже почесні місця: Лосенко. Левицький. Бориковський, Мартос, Шевченко, Ґе, Сластьон, Мартинович, Васильківський, Самокиша, Нарбут, а також такий близький нам Ілля Рєпін.

Тому не дивно, що прожитий ними час у »північній Пальмірі«, на Невському набережжі, лишався для них спогадом на ціле життя й вони не без зворушення згадували цей величезний будинок, в якому проминули їх молоді літа, повні найкращих поривів. Шевченко писав у свому »Щоденнику« (6. 7. 1857 р.), що навіть у сні ввижалася йому Академія, називає її »своєю«, а коли йому заборонено в'їзд до столиці Росії (23. 10. 57.) казав із сумом: »Що ж я тепер робитиму без моєї Академії«.

Проф. Дем'ян Горняткевич

Отець Юхим Січинський

(1859-1937)

В 1954 році минуло 95 років з дня народження одного з найвизначніших істориків української архітектури, а саме **о. проф. Юхима Січинського,** що був одночасно заслуженим музейником і зразковим педагогом. Завданням цієї статті є схарактеризувати бодай у загальних рисах його великі заслуги для української науки й мистецтва.

Першим українським дослідником пам'яток нашого минулого був греко-кат. священик **о. Антін Петрушевич.** Ще на І. З'їзді українських учених у Львові 1848 р. він звернув увагу на необхідність охорони пам'ятників української старовини і він перший не тільки, що сам провадив студії над пам'ятками церковної архітектури княжої доби, але ще й других спонукував до цієї важливої праці. Його роботу продовжував — зокрема на терені Галича, — проф. **Сидір Шараневич,** а ще пізніше д-р **Осип Пеленський** і блискучий археолог проф. **Ярослав Пастернак.** Далі з ініціятиви й при матеріяльній допомозі незабутнього Митрополита Андрея Шептицького вели студії в тому напрямі д-р **Володимир Січинський** (син покійного о. Юхима), д-р **Михайло Драган** і проф. **Володимир Залозецький.** На східньоукраїнських землях дослідники української старовини гуртувалися довкруги редакції **»Київської Старини«.** До них належали: **Василь Горленко,** проф. **Микола Сумцов,** проф. **Володимир Антонович, Микола Біляшівський, Кость Широцький,** проф. **Григовій Павлуцький,** брати **Щербаківські, Іполіт Моргилевський, Кость Мощенко** та другі.

Наскільки деякі ділянки мистецтвознавства в нас були занедбані вже в новіших часах, свідчить переконливо ось такий факт: Наш Митрополит Андрей відбув — як відомо — ще перед вступленням до манастиря ОО. Василіян, — подорож на Україну. Під час побуту в Києві він відвідав музей Богословської Академії, директором якого був під ту пору **Микола Петров,** історик української літератури й етнограф. Показуючи своєму гостеві збірку дуже цінних ікон Богословської Академії, між якими були також дві дуже старовинні синайські (з V. і VII. ст.!), а які — по всякій імовірности, — мали вплив на розвиток нашої іконописі пізнішої доби, — Петров так висловився про них: »Чи між цими іконами є які різниці, які стилі та прикмети школи, цього ніхто не знає, бо ніхто досі їх не досліджував«[1]). Сьогодні видається нам зовсім незрозумілим факт, що ще в 1886 р., коли ця

[1]) Митрополит Андрей Шептицький — Мої спомини про предмет музейних збірок. — »Двадцятип'ятиліття Національного Музею у Львові«, — Львів, 1931.

подія відбувалася, — могла знайтися на відповідальному становищі некомпетентна в справах мистецьких людина, яка не орієнтувалася в основних питаннях мистецької аналізи. Погляд проф. М. Петрова характеризує доволі сумно епоху й людей. Та — на щастя, — згодом зроблено в цій занедбаній галузі знання на нашому терені дуже й дуже багато.

Далі, трохи дивним, але водночас і дуже замітним явищем є інший факт, що першим автором історії російського мистецтва був українець, акад. **Олекса Новицький** (до речі, в цій історії він присвятив чимало місця й українським творам мистецтва та нашим мистцям), а також другим істориком московського мистецтва був наш земляк із Карпатської України **Ігор Грабар**, внук Адольфа Добрянського. Справді дивно вражає ця аномалія, що серед істориків російського мистецтва зустрічаємо чимало чужинців, бо крім прізвищ Новицького й Грабаря виступають француз Люї Рео, німець Оскар Вульфф, з інших, уже російських науковців, ім'я П. Бенуа виявляє безумовно його французьке походження.

Як згадано вище, хвилеве занедбання в ділянці українського мистецтва, надолужила дуже живо посилена праця цілої плеяди українських учених. З цього часу ведено основні досліди у всіх галузях українського мистецтва, відбувалися часті наукові з'їзди та появлялися друком вичерпні огляди з різнородних ділянок. Цензурні заборони обходили наші учені в той спосіб, що з конечности друкували (до 1-ої революції) свої праці московською мовою. Зрештою, всілякого покрою чорносотенці навіть не відчували трагікомічного характеру своїх дошкульних законів, стосованих спеціяльно супроти українців. Одним із того роду абсурдів була виразна заборона, проголошена в 1801 р. »Св. Синодом русскої православної Церкви«, будувати церкви в українському народньому стилю[2]). »Святіший Синод« чомусь зовсім не усвідомлював собі, що проголошуючи такий розпорядок, признавав одночасно повну відрубність і оригінальність української церковної архітектури й, що найважливіше — її вищість над російською!

В таких своєрідних умовах і в такій атмосфері розгорталися в Україні студії над пам'ятками нашої старовини, зокрема в ділянці церковного будівництва. Піоніром у цій дослідчій роботі на терені Наддніпрянської України був **о. Юхим Січинський**, археолог, історик, педагог і заслужений громадський діяч. Він народився в старій священичій родині в селі Мазники на Поділлі дня 1. жовтня 1859 р. Закінчив із відзначенням подільську Семінарію, а відтак Духовну Академію в Києві. Після закінчення студій, він учителював через деякий час у середніх школах у Бахмуті на Донеччині. В 1889 р., прийняв священичий стан і з тої пори мешкав постійно в Кам'янці на Поділлі, а за свою

[2]) Богдан Лепкий — Нарис української літератури (польскою мовою). Варшава, 1930.

зразкову душпастирську працю був іменований протоєреєм і ключарем собору в Кам'янці, цей уряд затримав до 1904 р. Та найбільше уваги й часу присвятив він науці, далі педагогічній і культурно-освітній ділянці, в чому допомагала йому знаменита пам'ять і справжнє енциклопедичне знання. В 1904 р., о. Січинський перейшов на становище учителя середньої технічної школи в Кам'янці, а в 1918 р., покликано його на катедру новоствореного Українського Державного Університету в Кам'янці Подільському як професора. Зрештою, саме він поклав чи не найбільше заслуг при заснуванні цієї важливої інституції; він теж займався добором наукових сил Університету.

Попри свою педагогічну діяльність о. проф. Січинський розгорнув широку публіцистично-видавничу акцію, а саме редагував цілу низку наукових журналів, такі, як: »Подільські Епархіяльні Відомості«, »Православне Поділля«, »Подолія«, »Труди Історично-Археологічного Товариства« та інші. Відтак поклав основи для музейної праці, покликуючи до життя перш усього Історично-Археологічне Товариство, а згодом засновуючи Музей у Кам'янці на Поділлі; ці установи стали осередком наукової праці для цілого зазбручанського Поділля та прикладом для інших українських земель. Ця часть Поділля з 4-ремільйоновим населенням мала під кінець минулого століття поверх 1.000 церков і всі ті святині о. Січинський прослідив, обміряв та описав. Під час шкільних ферій об'їздив він кожного року цілу низку сіл і міст, брав звичайно зі собою свого сина Володимира (коли йому минуло 9 років життя), щоб показати красу нашої Батьківщини та загрівати в любові до мистецтва. Очевидно, син дуже радо допомагав батькові в його роботі, зрештою, висококультурна атмосфера рідного дому довершила решти — син пішов згодом слідами свого найкращого вчителя — батька. З усіх роз'їздів о. Юхим Січинський привозив зі собою до Кам'янця цілу низку вартісних пам'яток: старих церковних книг, ікон, хрестів, а навіть і археологічних знахідок. Всі ці речі були відтак докладно прослідкувані, консервовані й інвентаризовані як експонати Подільського Музею, що під дбайливим проводом о. Січинського постійно розвивався й збагачувався новими цінностями.

Історично-Археологічне Товариство видало за редакцією о. проф. Ю. Січинського 14 великих томів наукових праць головно з історії, культури, мистецтва, етнографії, економіки й статистики Поділля. З власних наукових творів о. Січинського найважніші:

Древнейшіе церкви Подоліи. »Подольскіе Епар. Ведомости« 1889-1890.

Матеріяли для історіи монастирей Подоліи. Труди Под. Истор.-Статист. Коміт., т. V. 1891.

Историческія сведенія о приходах и церквах Подоліи (насправді ціла енциклопедія Поділля!).

Город Каменец Подольскій (монографія), Київ 1895.

Отчет об осмотре древностей в Подольской губ. »Чтенія Общ. Нестора Летоп.«, Київ 1903, XVIII.

Изчезающій тип деревяних церквей Подоліи. Київ 1904.

Матеріяли для історіи цехов в Подоліи. »Труди Под. Истор. Археолог. Общества« (велика праця з ділянки історії промисловости). Кам'янець, 1904.

Южно-руское церковное зодчество, Кам'янець 1908.

Вплив атонської архітектури на будівництво мурованих церков на Поділлі. »Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка«. Львів 1925.

Оборонні замки Західнього Поділля. Київ 1928.

Нариси з історії Поділля (синтетична праця, що охоплює ціле Поділля в історичних межах). Вінниця 1928. ч. 1-11.

Крім поданих праць слід згадати про численні розвідки, статті й рецензії пера о. В. Січинського, надруковані в »Трудах Археологических Сездов«, »Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, »Чтеніях Общества Нестора Летописця«, журналі »Кіевская Старина« та інших наукових і популярних виданнях і часописах, на теми історії, етнографії, археології, нумізматики, епіграфіки, палеографії, друкарства, будівництва, мистецтва й промислу.

Його монументальна праця, монографія про Кам'янець Подільський розійшлася в продажі в доволі швидкому часі, згодом пляновано її друге видання, яке, на жаль, уже не появилося. Ця книга принесла йому навіть поважний матеріяльний дохід: за гроші з гонорару він купив у Кам'янці просторий дім, який йому згодом большевицька влада забрала.

За свої великі заслуги на науковому полі о. Юхим Січинський був іменований членом багатьох наукових інституцій і товариств у колишній Росії й за кордоном. І так Наукове Тов. ім. Шевченка іменувало його вже в 1894 р. своїм дійсним членом, відтак став він теж дійсним членом Московського Археологічного Товариства (де в проводі стояв щирий прихильник української культури гр. Уваров), крім членства — як сказано вище — в інших установах.

В цінній книжці Віктора Приходька п. з. »Під сонцем Поділля« знаходимо такі цікаві згадки про чималі заслуги о. Січинського на громадському полі:

»Згодом семінаристи-українці знайшли шлях до бібліотеки-читальні, що була організована при Подільському Історично-Археологічному Товаристві, на чолі якого стояв свідомий українець і учений, протоєрей Юхим Січинський. В цю читальню він передплачував між іншим »Кіевскую Старину«, а також — навмисне, — газети галицьких москвофілів: »Галичанин« і »Русское Слово«. Із цих газет, в яких галицькі москвофіли лаялись з українцями, ми довідувалися про найновіші новини галицько-українського життя, а поза тим мали невичерпне джерело для найщирішого сміху. Якби вони знали, яке враження справляла їх »література« на Великій Україні, то десь певне не присилали б сюди ні одного числа своєї газети« . . , (стор. 62).

»Отже із людей старшого покоління треба згадати протоєрея о. Юхима Січинського. А тому, що умови тодішнього політичного життя абсолютно не дозволяли широкої громадської роботи на українському ґрунті, чи в наслідок свого духового складу, о. Юхим Січинський свою велику енергію і працьовитість, а також свою глибоку національну свідомість виявив передусім на науковому полі. Як кабінетний учений, працював він як історик і археолог Поділля і в цій ділянці зробив величезну роботу. Не будучи фахівцем-істориком, не маючи під рукою навіть списка праць о. Ю. Січинського, я не можу — на жаль — освітлити тієї його діяльности. Це мусять зробити, а почасти і зробили відповідні фахівці й наукові установи, членом яких о. Юхим був віддавна. Пам'ятаю, що нас, молодих українців, особливо інтриґувало те, що о. Юхим був дійсним членом НТШ у Львові і то ще в ці, дореволюційні часи, коли про це можна було говорити лише пошепки і коли це знання могло спричинити людині тільки одні прикрості.

Одначе о. Юхим був не лише кабінетним ученим, але й ученим — організатором. А саме, він був фундатором, постійним головою і душею такого »Подільського Церковно-Археологічного Товариства« (»Общества«), що мало місце свого осідку в старовинному Кам'янці Подільському. Це »Общество« видавало грубі томи наукових записок, де головним чином і друкував свої праці о. Юхим. Але діяльність цього Товариства не обмежувалася лише науковим видавництвом, воно заснувало й утримувало свій »Музей«. Цей музей був улюбленою дитиною о. Січинського і його гордістю, а перед історією Поділля — та й цілої України його неоціненою заслугою. Щодо цього музею, то вже давно доводилося чути, що ні один серйозний історик України не може його обминути, так само, як не може обминути й праць о. Ю. Січинського з історії Поділля. Під цей музей навіть за большевиків відведено було цілий поверх бувшої хлоп'ячої гімназії, але ж треба було уміти розшукати і зібрати по маленьких старих церковцях і дзвіницях Поділля, перевезти до Кам'янця і тут протягом довгих літ зберегти всі ці цінні пам'ятки такої цікавої і бурхливої історії Подільської Землі. Пам'ятаю, що нас, молодих українських семінаристів, якось стихійно тягнуло в цей музей: ці старезні богослужебні й духовні книжки, що пахнуть сільською церквою і воском, ці давні ікони святих з українськими обличчями, ці портрети Кармалюка і Ґонти, намальовані на дошці, яку поїли шашлі, ця бандура з обірваними струнами — все це якось мимо волі огортало нас пеленою української давнини, пахощами старого Поділля, що — здається, — впливали на нашу свідомість сильніше, ніж докази »чистого розуму«. І аж розумієш, чому ті люди, що ближче товклися біля »Церковно-Археологічного Общества« і коло цього самого музею, були якісь особливі, неподібні на іншу Кам'янецьку чиновницьку інтеліґенцію і — знов же, — нас тягнуло до них« (стор 98-99).

Неменшу вартість для відзначення великих заслуг о. проф. Ю. Січинського, цим разом на виховно-педагогічній ниві, має ще один важливий документ. А саме, один із бувших учнів о. Юхима, поляк, Віктор Романов Ґловацкі (магістер філософії, член Королівського Географічного Товариства в Лондоні) написав із власного почину, сповнений вдячністю до свого незабутнього професора, — листа до д-ра Володимира Січинського, який подаю в перекладі:

»Моє знайомство з о. проф. Евфимієм Січинським почалося на початку моїх студій в середній технічній школі в Кам'янці Подільському. В цій школі той визначний дослідник праісторії й історії був професором релігії православного віровизнання. Це було в роках 1905-1913. Ще малим хлопцем я виявляв зацікавлення історією і як на свій вік багато читав. Зокрема, коли йде про історію рідного Поділля, то о. Січинський зацікавився мною з того часу, коли я приніс йому зі своєї збірки мосяжний подвійний хрест, виораний в маєтку мого батька, в Пукляках над Збручем. З цього приводу він дав мені довгу лекцію про того роду хрести, т. зв. енколпіони, що в них зберігалися мощі, ці хрести були знані на Русі-Україні вже в перших віках християнства. Він докладно занотував місце, дату і серед яких умов знайдено цей хрест. Крім цього він порадив мені зайти до Подільського Епархіяльного Історичного Музею в Кам'янці, який він заснував. Він сказав, що я знайду там подібні хрести й багато інших цікавих річей. З цієї пори я бував частим гостем у згаданому музею, де було стільки археологічних і історичних пам'яток подільської землі. Нераз я приносив о. проф. Січинському монети із своєї нумізматичної збірки з проханням про інформації, коли я не міг відчитати або зрозуміти якогось напису і він завжди радо давав мені докладні пояснення. Я дивувався і в парі з тим гордів, що цей поважний учений і священик говорить зі мною — малим учнем, — як з рівним. Тому від своєї раннього молодости я цікавився історичними працями, що торкалися Поділля, зокрема тими, які написав сам о. Евфимій. А вже майже напам'ять я знав його програрну монографію »Кам'янець Подільський« і насолоджувався нею. Ця книжка, написана незвичайно живо й цікаво, була моїм улюбленим провідником по старовинних кам'янецьких манастирях, костелах і церквах, по руїнах кріпости давнього міста, мальовничо опоясаного меандром Смотрича. В школі, використовуючи пристрасть отця Евфимія до всего, що відносилося до Кам'янця, — учні засипували його питаннями на ці теми, щоб викрутитися від якоїсь труднішої лекції. Я ввесь перемінювався в слух, коли він розказував свої цікаві оповідання про геройське минуле Кам'янця, про його пам'ятки і леґенди.

Попри своє велике знання й справжню душпастирську доброту о. проф Січинський мав ще одну прикмету, назагал рідку як у

православних, так і католицьких священиків — він був незвичайно толерантний. Може тому, що як історик він знав більше від других, зокрема про минуле народів, що жили на цьому шляху татарських нападів, на цьому терені релігійних конфліктів, які часто кінчалися гнітом і нетерпимістю. Одного разу я виходив із гуртком польської молоді після вечірні зі старовинної римо-католицької катедри й зустрінув на вулиці о. проф. Січинського. Дещо збентежений цією зустріччю, я скинув перед ним шапку. О. Евфимій відклонився мені й поглянув на мене прихильно, як звичайно — своїми добрими очима. Але я сподівався, що це скінчиться якоюсь доганою з його боку, він же був офіційно моїм православним душпастирем. Але ні! Ніколи навіть під час сповіди не згадав ні словечком про цю подію, хоч це були часи, коли священики обох віровизнань осуджували цих учнів, що відважилися піти до чужої святині й інший духовник на місці о. Евфимія зареаґував би зовсім інакше в подібній ситуації. Але о. Січинський був дуже вирозумілий і знав занадто добре людські трагедії, коли чужі переможці злочинно нищили старовинні традиції та наказували молитися й говорити інакше, ніж бажалося б. Для прикладу згадаю ще, як учитель географії з тої самої школи, теж дуже добрий для учнів — а я мав завжди відзначаючу ноту, — зробив мені закид, що в школі слід говорити тільки по-російськи, коли почув, як я спитав про щось по-польськи мого найближчого сусіда-поляка.

Опісля, в 1920 р., я перебував у Кам'янці вже як старшина польської армії і тоді довідався я, що о. проф. Січинський, який був тоді професором українського університету, ще за російської займанщини належав до найвизначніших діячів українського самостійницького руху й був основником напівлеґальної української установи »Просвіта«. (Тут годиться згадати, що членами тієї інституції були також такі визначні польські діячі, як д-р Заленський, президент міста Шулминський, здається мені, що теж і д-р Ґіжицький та інші поляки). Знаю також, що за російських часів о. проф Січинський разом із православним єпископом Парфенієм і кількома іншими українськими патріотами, зуміли виборотн дозвіл на переклад Святого Письма українською мовою й здобули право вживати його в православних богослуженнях.

Такий ось був цей винятковий священик і учений. Щирий, ввічливий, толерантний до найдальших меж, а водночас невтомний науковий дослідник та невгнутий борець за людські права до власної історичної традиції, мови своїх батьків і свободи совісти.

Лондон, 11 квітня 1953.«

Публікуючи цього листа, щиро хотів би я заохотити колишніх студентів-українців Українського Державного Університету в

Кам'янці Подільському, щоб і вони помістили на сторінках »В. Ш.« свої спогади про о. проф. Юхима Січинського та його тогочасну педагогічну діяльність серед нашої молоді. Тут згадаю лише те, що о. проф. Ю. Січинський займав на Кам'янецькому Університеті катедру загальної археології та історії Поділля.

З приходом большевиків до влади й окупацією цілої Великої України комуністичними військами, о. Ю. Січинського звільнено як директора Музею, а залишено тільки »науковим співробітником« і то не на довго. В тому ж часі усунено його з ІНО, забрано власний дім, а 1929 р. арештовано. О. Юхим Січинський просидів у кам'янецькій тюрмі біля дев'яти місяців і вийшов із неї вже зі зруйнованим здоров'ям. Тоді він виїхав до Києва, де працював через деякий час у Музею Києво-Печерської Лаври. Згодом о. Ю. Січинський повернувся до рідного Кам'янця, але позбавлений права викладати навіть у середніх школах, мешкати в своєму домі та взагалі мати якунебудь платну роботу (про заслужену емеритуру, чи якесь соціяльне забезпечення не могло й бути мови!), де доживав свого віку. Але навіть у таких крайно невідрадних умовинах він продовжував свою наукову, а частково й педагогічну працю. Як розказували молодші адепти науки, ще в 1930-их роках о. Січинський запопадливо допомагав молодим дослідникам Поділля, які потайки відвідували старенького професора й там »побирали« вільну науку. Коли він найважче бідував, старі селяни, його давні знайомі допомагали йому, чим тільки могли. Вони пам'ятали о. протоєрея Січинського, коли він приїздив до них на розкопування козацьких могил, де була захована »наша колишня слава й воля«, про що їм так часто розказував. О. проф. Юхим Січинський помер у нужді 7 грудня 1937 р., похоронено його на кладовищі »Руських Фільварків«.

На основне питання про становище о. Ю. Січинського в історії українського мистецтва, я відповів ще на початку своєї статті, тому не хочу вертатися до цієї теми.

О. Юхим залишив нам крім своїх наукових творів ще й живу спадщину — свого рідного сина д-ра Володимира Січинського, що вже четвертий десяток літ веде наукову роботу й поклав стільки заслуг для нашого українського мистецтва. Також син проф. Володимира Ярослав присвятився студіям архітектури на одному з Ньюйоркських університетів, де здобув за свої осяги в науці навіть золоту медалю. Таким чином родина Січинських доходить у нас уже до династичної гідности так, як заслужені родини Чикаленків, Драгоманових-Косачів, Кричевських, Барвінських та Нижанківських.

Можна тільки щиро бажати, щоб оба нащадки родини Січинських ще більше збагатили наше рідне мистецтво!

Крапка над »І«

Джура з еполетами . . .

На світі є щораз більше людей, що не люблять виразних, гострих ліній. Не люблять границь і меж. Виразна бо лінія вказує, де щось кінчиться, а де щось інше починається. Межа і границя вказує де моє, а де твоє. А наш час — час невиразности. Наші сучасники перестали знаходити красу в морозі і гарячі, а полюбили літепліть, від якої не прохолонеш і не замерзнеш. Наші сучасники перестали мріяти про велике життя, або бодай велику смерть, а задовольняються мізерним животінням. Із словників починає зникати словечко »так« і »ні«; їх місце займає всевладне »може«. Сучасна мудрість і сучасна глупота так зблизились, що часом дійсно важко сказати про людину: мудра вона, чи дурна. Колись була виразна лінія поділу між сферою діяння шевця і, скажемо, редактора. Сьогодні — багато редакторів займається шевством, а не менше шевців — редакторством. У висліді — застрашаючий занепад тих двох колись високошанованих і важливих для життя нації фахів.

Бо слово не дратва, не зацерувати нею дір, що в сучасному мисленні появилися, і слово не дратва, щоб ним підошви прикріпити.

Большевицьке переорання меж крило в собі щось більше, ніж затирання розподілу між одною бідняцькою ланкою поля і другою. Затирання таких меж мало в плянах большевицьких заорювачів більш далекосягле значення, воно попереджувало загальне межозаорання в кожній ділянці і на кожному полі. На духовому полі, очевидно, головною мірою.

У висліді світового розгардіяшу, що наступив після двох світових воєн, які хоч і велися в ім'я високих ідеалів, фактично за жодні високі ідеали не заступалися, стало можливим те, що Вишинського називалося »ексцеленцією«, що Ґромика запрошувалося до Бакінґемського палацу, що король уважає можливим висилати ґратуляційну телеграму вбивникові свого кузена, що московську вуличницю вициловує по руках достойний лорд, навіть уважаючи це для себе почестю, і що від квітки, яку почепив »ґаспадін« Маленков якійсь хворій на сплін лейді та суконка не згоріла, як від палючої кислоти.

Цей розгардіяш і большевицьке, або під впливом большевиків зроблене заорання меж довели до того, що ті ж самі, які проливають крокодилячі сльози над долею мав-мавів і які кплять із »брітанського колоніялізму« рівночасно не можуть уявити собі Сходу Европи інакше, ніж у формі неділимого русского кітла; довели до того, що люди з заораними межами в голо-

вах, шість чи сім років після закінчення війни, почали бовтати щось про виключення із Об'єднаних Націй України і Білорусії, зовсім не призадумуючись над конечністю виключення Росії, яка за тих сім років безчисленну кількість разів потоптала всі чартери й умови цієї організації і ніколи не виказала й найменшої охоти, щоб до будь-якого із своїх лайдацтв признатися.

Здавалося б, що незмінне правило множення: — два рази два є чотири, стало тільки математичною теорією, бо вислід того множення у наш час завжди інакший: раз п'ять, а раз тільки три, залежно від того, хто і для кого множить. Як у великих справах, так і в малих оте »безмежжя« викликало страшенні спустошення.

А що найгірше, це те, що таке ж саме заорання меж наступило і в нашому суспільстві, де нібито й Іван і Петро, і Микола і Пилип святі, а збери їх усіх разом — чистісіньке пекло виходить і без люципера. А українська справа, для якої нібито добра оте все робиться, стоїть усе гірше й гірше, наперекір запевненням мишодраківських пророків. Андре Жід колись казав: »одноголосий крик самохвальби не є ніякою забезпекою порятунку«. Навпаки, додали б ми: він є певним передвісником заглади. Голосний »от края і до края« вереск про працю для »добра нації«, нації тій не тільки не допомагає, а навпаки, шкодить, бо присипляє національну сторожкість. Бо ж, мовляв: наша справа добре стоїть.

Могло б часами видаватися, що для тієї »нашої справи« працює безліч установ із різними мітологічними назвами. Тим часом направду для української справи більше робить кілька відірваних від тих мітологічних установ одиниць, яких праці ніхто може й не бачить і якої ніхто й не згадує під час »національних пікніків«, де розперезаний джура виливає ціле море словесної крови і кладе уявні трупи цілими скиртами. Для української справи нераз одна мудра книга видана англійською чи французькою, чи навіть турецькою мовами має більше значення, ніж ціла куча меморіялів, яких ніхто не читає, і які завалюють собою смітники чужинних установ. Для української справи більше значення має один здобутий приятель, ніж усі наші теоретичні пересправи докупи взяті. Ота »праця для рідної справи« в наш час стратила своє властиве і природне значення. Бо працювати для української справи це кінець-кінців обов'язок кожного українця, а не тільки спосіб забезпечити за собою канцелярську синекуру.

Ми на еміґрації були свідками, коли кожен за всяку ціну намагався скласти в таборовій гімназії матуру і записатися на таборовий університет. Ми маємо серед нашого листування прецікаві листи. От лист студентки »політичної економії«, яка ті два слова дослівно пише »пулітичної икуномії«. Ми були свідками, коли кожен інспецієнт найменшого театрику став »прімером«,

кожен піддячий »оперовим співаком«, а кожен помічник коректора авансував щонайменше в »редактори«. Межозаорювання, так блискуче започатковане большевиками, перейшло в систему. Границі затерлися. Границь немає. Джура розперезався і нашив собі еполети генерала. І докажіть такому, що він колись і десь і в якійсь армії не був таки генералом?

Нам видається, що мусимо видати з-поміж себе новітніх Скарг. І то не одного, бо тих »сеймів« на нашій еміґрації сила-силенна. І треба тим новітнім Скаргам покластися на порогах отих ілюзорних »парляментів« і кричати, але кричати таким сильним голосом, щоб від нього розпанахалося небо й розірвалися серця лукавих.

Щоб вони поставили виразну лінію: де хто і хто куди.

Бо ж не можна двом Богам служити.

Кажуть нам, що не можна надто багато вимагати. Кажуть нам, що »життя є життям«. Але чи хтось має право й відвагу думати, що генерал Чупринка менше любив свою родину ніж кожний із нас? Чи має право хто думати, що командирові Шелестові менше любим був затишок власної хати, ніж він є для кожного з нас? Чи сміє хтось думати, що командирові Савурові менше дорогим був його син, ніж мені мій, чи вам ваш? Чи думає може хтось, що стрільцеві Іванові з Молодькова менше дорогим було життя, яке спливало враз із його молодою кров'ю на полях під Ощевом, ніж будь-кому із нас?

Хто має право і відвагу так думати?

Не все джурі з еполетами генерала ходити. Прийде час, який кожному його власне місце визначить. І запереже джуру тісним пасом, щоб не гасав розперезаний. Бо є одна межа, якої ні большевикам, ні нікому на світі не вдасться заорати: межа, що відділює день від ночі, а добро від зла.

»І збере господар пшеницю в засіки, а полову спалить невгасаючим вогнем«. І хай не горить пшениця враз із половою.

Нестор Ріпецький

Юрій Липа (1900-1944)

СІМНАДЦЯТИЙ

Я вірю в Великий Наказ,
Що трубить вічно в похід,
Мене, тебе, нас
Закликає до важких когорт.

Ім'я минулого — ми,
Ім'я будуччини — чин:
Хто став — є слугою тьми,
Хто в поході — звитяжець він:

Він підлетів, як орел,
Він злив усе,
Що з глибоких джерел
Повінь несе.

Ідеї, люди, боротьба

З. Карбович

Рушійні кличі нашої боротьби

(Стаття друга — продовження)

Національна ідея — універсальна ідея

1. Національний принцип організації світу на засаді усамостійнення і державного відокремлення народів та респектування свободи людина і її добробут — мета визвольного націоналізму.

Визвольно-революційний націоналізм — це змаг до волі і справедливости для власного народу, це принципове заперечення рабства і його причин: імперіялізму всіх видів.

Кожен поневолений народ сповняє найкраще своє універсальне завдання тоді, коли бореться за свою волю на національному принципі. Спасаючи себе самого від рабства, він найкраще допомагає перемозі свободи і справедливости в усьому світі.

Визвольний націоналізм засуджує інтернаціоналізм, як обманливу імперіялістичну ідею великодержав, відмічаючи, що поневолені народи ніколи не висували у своїй боротьбі за волю інтернаціональної ідеї, а визволялися завжди і єдино завдяки виключному ствердженні національно-визвольної ідеї, якій імперіялісти часто протиставляли інтернаціоналізм, що був і є на ділі великодержавною ідеєю імперіялістичних клік.

II. Найвище національне і світове призначення українського націоналізму полягає в усамостійненні українського народу в його суверенній, ні від кого незалежній українській національній державі в її етнографічних межах, на добро всього населення української землі, без різниці віри, мови і раси.

Український націоналізм, як революційно-визвольний рух поневоленого українського народу, респектує боротьбу і право на суверенність кожного народу в його етнографічних межах, зокрема сусідуючих з Україною народів, засуджуючи імперіялізм, як ворога свободи і справедливости, виключаючи його в міжнаціональних українських відносинах. Націоналізм — це символ свободи. Імперіялізм — це символ рабства. Внутрішньонаціональна і міжнаціональна гармонія у світі, світ вільний від війни, нужди, страху й неволі — це український і загальнолюдський ідеал українського революційного націоналізму.

Тому український революційний націоналізм заперечує і засуджує всякі »океанічні«, »культуртреґерські«, псевдомесіяністичні та інші імперіялістичні манівці української політичної думки.

III. Український націоналізм визнає, що об'єднання націй і держав є можливе лише, як рівних з рівними, вільних з вільними. Тому до єдности світу, тобто єдности рівних і вільних народів український визвольний націоналізм йде через зрізничкування світу, через усамостійнення і державне відокремлення та урівноправнення народів і людей шляхом здійснення у світі ідей свободи народів і людини. Через антиімперіялістичну і антитоталітарну війну і революцію до тривалого миру поміж народами світу, можливого лише за умовин здійснення в світі ідей волі і справедливости, свободи і самовизначення народів їх відвічним плебісцитом крови. Ґарантією світового миру є національні держави, причинами руїнницьких воєн — багатонаціональні держави, великодержави і імперії.

IV. Український націоналізм не заперечує можливости творення міждержавних в'язань, але він узалежнює їх здійснення від повного усуверенення народів, зокрема підбольшевицького світу та свобідного вислову їх волі саме в напрямі творення таких міждержавних конструкцій на базі повної рівности і вільности всіх її членів, але виключає будь-яке в'язання України з Росією.

V. Український націоналізм рішуче поборює і протиставляє світовому Союзові Совєтських Соціялістичних Республік, отій світовій тюрмі народів і людей, повне національно-політичне самовизначення, усамостійнення народів, гармонійну співпрацю і лояльну взаємодопомогу самостійних, соборних, національних, народоправних держав, як однаково вільних і однаково рівних, без огляду на величину, расу, багатства, та повну свободу і добробут кожної людини в її національній державі.

VI. Відповідником українського визвольного націоналізму в світі є всі ці національно- і соціяльно-визвольні рухи і течії, які змагають до незалежности власного народу і побудови справедливого, соціяльно-політичного ладу, заперечуючи імперіялізм і всякий визиск, та ставлять в основу порядкування світу націю, а не клясу, людину, а не молоха — тоталітарну державу.

Український націоналізм заперечує і поборює тоталітаризм усіх видів (червоний, брунатний, чорний), як засіб внутрішнього поневолення народу через поневолення людини.

Наша конкретна політична мета — розвал СССР на національні держави

I. Український визвольний революційний націоналізм бореться за відновлення Самостійної Соборної, ні від кого незалежної Української Держави шляхом розвалу СССР на національні держави і привернення суверенітету васальним державам СССР, при здійсненні в них національного етнічного принципу. Український націоналізм є одночасно проти всіх форм російської імперії, за її остаточний розвал.

II. Український націоналізм заперечує якенебудь в'язання України з Московією (федерацію, конфедерацію, унію, »Союз трьох Русей«, тощо). Він заперечує всякі імперіялістичні, механічні міжнаціональні конструкції, масковані федеративною, конфедеративною, чи іншою ідеєю »спільної« великодержави, тобто імперії, яку націоналізм уважає в Европі вже історичним анахронізмом. Єдиною на часі і на потребу є: націоналістична концепція, ідея самостійних держав народів та гармонійна співпраця, взаємооборона і допомога в різних формах на засадах рівности звільнених народів.

III. Український визвольно-революційний націоналізм стоїть за національно-політичну самостійність і державну відокремленість балтицьких народів, Білорусії, кавказьких народів, Туркестану і інших поневолених большевизмом народів Европи і Азії.

IV. Український революційний націоналізм стоїть за тривалий оборонний союз народів: України, Білорусії, Дону, Туркестану і інших загрожених російським імперіялізмом для захисту їх державности і волі, за міждержавний договір рівних партнерів, який був би допоміжною ґарантією їх суверенности.

V. Міжнаціональною формацією, яка, координуючи визвольно-революційну боротьбу народів, змагає до розвалу СССР на національні держави, знищення російської імперії всіх видів і побудови нового ладу, спертого на співпраці і взаємодопомозі та засаді рівности партнерів самостійних держав — є Антибольшевицький Бльок Народів (АБН).

Юрій Клен (1891-1947)

МУЖ

Замісто буйного, стрімкого зльоту,
Шлях в віках намічених орбіт:
Повільно свердлити твердий ґраніт
І в купах брил шукати зерна злота.

Хто оре лан, висушує болото,
Хто ронить на рілліо краплистий піт,
Той зводить мури царств і творить міт,
І змія лютого іде збороти.

У творчім чині зріти і рости!
Досягши в гоні першої мети,
Вже знати, що за нею кличе друга!

Суворі дні гудуть, як мідь важка.
Але між вогких скиб дзвінкого плуга
Веде вперто впевнена рука.

З циклю: СССР у правдивому світлі

Інж. Д. Шалдій

Виконання державного господарського пляну в СССР за 1954 рік

Завдання п'ятої советської п'ятирічки, яку большевики намагаються в 1955 році закінчити з надзвичайним успіхом, нічим не різниться від минулих. Так само, як і в минулих — у п'ятій п'ятирічці головне завдання — це розвиток і розбудова тяжкої промисловости за рахунок стримання розвитку інших галузів.

21 січня 1955 року Центральне Статистичне Управління СССР опублікувало »Висліди виконання державного пляну розвитку народнього господарства СССР за 1954 рік«. Як виходить з повідомлення, річний плян виробництва валової продукції виконано на 103 %. Валова продукція всієї промисловости СССР в 1954 році немов би зросла у порівнянню з 1953 роком на 13 %, а у порівнянню з 1950 роком — на 65 %. Отже, середньорічний приріст продукції — 16,25 %. В 1953 році плян виробництва валової продукції був виконаний, за повідомленням ЦСУ, на 101 %. Приріст на 2 % в 1954 році проти 1953 року свідчить, що темпи праці промисловости в 1954 році були досить повільні. Хоч советська преса протягом минулого року з дня на день настирливо галасувала про величезну турботу партії й уряду щодо піднесення терміном 2-3-х років матеріяльного добробуту населення, але з промови Сабурова 6. 11. 54 року та з повідомлення ЦСУ бачимо, що партія і уряд дуже далеко стоять від тих турбот. В порівнянню з 1940 роком, уся промисловість СССР зросла в 2,8 рази, в той час, як сама тяжка промисловість — в 8,4 рази. Якщо вся валова продукція промисловости СССР, згідно пляну, дорівнює 388 мільярдам карб., а на долю продукції тяжкої промисловости припадає 288 мільяр. карб., то на долю легкої і харчової промисловости припадає лише 100 мільярдів.

Отже зростання її дорівнює тільки 1,85 раз. У 1940 році питома вага в п'ятирічному пляні легкої і харчової промисловости дорівнювала 38,8 %, а в 1954 році лише 25,8 %. Таким чином одна четвертина багатства, яке виробляється народом за рахунок надлюдського визиску населення, йде на задовільнення життєвих потреб, але іншими шляхами знову привласнюються державою.

Коли порівняти виконання плянів тяжкою промисловістю за 1953 та 1954 роки в %% до минулих років, то матимемо такий образ:

Назва продукції	1953 р.	1954 р.	Примітка
Чавун	109 %	109 %	На одному рівні
Сталь	110 %	108 %	На 2 % знизилося
Вальц	110 %	109 %	На 1 % знизилося
Вугілля	106 %	108 %	Перевищено на 2 %
Нафта	112 %	112 %	На одному рівні
Бензина	111 %	109 %	Знизилося на 2 %

Про що говорить ця табличка? Вона стверджує, що темпи зростання тяжкої промисловости зовсім не виглядають такими успішними, як це пропаґує совєтська преса. Але чи такими справами хтось у СССР з пересічного населення цікавиться? Ніхто не робить жодного порівняння, і Москва щорічними великими відсотками, оголошеними ЦСУ, затуманює розум населенню і створює видимість »бурхливого розвитку« господарства при »новій соціялістичній« системі.

В 1954 році промисловість СССР »хворіла« так само, як в 1953-му. І коли ЦСУ подало до відома, що пляни виконані та перевиконані, то це ще не значить, що тяжка промисловість працює успішно. У нафтовій, металюргійній та вугільній промисловості стан дуже напружений і тяжкий. Передовиці совєтських газет на початку 1955 року, як, напр., »Неухильно рухати вперед соціялістичну індустрію« (»Ізвєстія«, 5. 1. 55 р.), »Ліпше механізувати працю на підприємствах і будівництвах«, (»Правда України«, 9. 1. 55 р.), »Знати економіку власного підприємства« (»Труд«, 15. 1. 55 р.) та інші ударили прямо на сполох про злий стан праці металюргійної та вугільної промисловости. ЦСУ повідомило, що чорна металюргія не виконала пляну виробництва чавуну та вальцю, кольорова — пляну виробництва деяких кольорових металів, промисловість харчевих товарів — виробництва цукру, м'ясних, молочарських продуктів, товщу, а риболовецька промисловість — пляну вилову риби.

В 1953 році міністерство металюргійної промисловости виконало річний плян на 99 %, вугільної промисловости — на 99,4 %, нафтової — на 100,9 %. Обраховуючи виконання пляну означеної промисловости в 1954 році можемо ствердити, що фактично (а не в порівнянню з 1953 роком) плян металюргійної промисловости виконано на 98 %, вугільної — на 98,4 %, а нафтової — на 97,9 %.

Це вже дає велику різницю з показниками ЦСУ, яке прирівнює виконання плянів відносно 1953 року. Таким чином ЦСУ заховало фактичне виконання плянів окремих міністерств за відсотками, щоб не показати суспільству недовиконання плянів. Ще характеристичніше подає повідомлення ЦСУ за рахунок чого було досягнуто перевиконання плянів валової продукції на 3 %,

»Низка міністерств — пише ЦСУ — вжили шкідливу для держави практику, перевиконуючи пляни за рахунок недефіцитних виробів, невиконуючи одноразово з тим виробничих планів важливих видів продукції«. Таке ствердження свідчить про те, що міністерства виробляли нікому непотрібну продукцію тільки тому, щоб досягти відсоткового виконання та перевиконання пляну валової продукції. А про те, що та продукція немає ніякого запотребування у споживачів, нікому непотрібна і буде зарезервована як »мертвий капітал« — міністерство не думає. Отже таким чином народні гроші, здобуті за рахунок ожебрачення та визиску населення, кинуті державою на вітер.

Не ліпше виглядає справа і з виробництвом товарів широкого вжитку в 1954 році. Газета »Труд« (28. 10., 53 р.) повідомляла, що в 1954 році буде вироблено паперово-бавовняних тканин понад 5,5 мільяр. метрів, шерстяних — 242 міль. м., а шовкових — 520 міль. м. Переглядаючи номенклятуру товарів широкої потреби, яку виробила совєтська промисловість у 1954 році стверджуємо, що плян найбільше потрібних, так званих »холодних« товарів, як, напр., паперово-бавовняна мануфактура, яка в СССР, у порівнянню з іншою, найдешевша, виконано тільки на 106 % в порівнянню з 1953 роком. У 1953 році взагалі був мануфактурний голод у СССР, отже залишається він незадовільненим і на 1954 і 1955 роки. Зате виріб мануфактури іншого ґатунку, ніж шовкова та шерстяна набагато перевиконаний. Така практика потрібна як міністерствам, так і державі. Бо за рахунок збільшення виробництва дорогих товарів швидше виконується плян валової продукції, а держава, обмежуючи випуск дешевих товарів, поширюючи випуск дорогих та спрямовуючи їх у торгівлю, примушує населення купувати дорогу мануфактуру, ограбовуючи таким чином ще черговий раз населення. Але і оголошені »досягнення« виробництва мануфактури та взуття незадовільняють повністю потреб населення. В СССР на душу населення виробляється 26 метрів мануфактури, 2/3 якої споживається совєтською промисловістю та накопичується, як військові резерви і лише 1/3 йде у торгівлю. Не ліпше і з виробництвом взуття. На душу населення в 1954 році припадає 1,3 пари взуття, більшість якого йде для державних потреб. Хоч ЦСУ і повідомило, що модельного (фасонного) взуття вироблено на 18 % більше, ніж у 1953 році, але модельне взуття коштує дорого, а, подруге, воно вживається тільки у свята, а не для буденної практичної чорної роботи. Щождо якости продукції, то навіть ЦСУ стверджує, ... »Все ще мало місце вироблення продукції незадовільненої якости, ... в обслуговуванню побутових потреб населення є ще багато недоліків«.

Значна низка совєтських промислових підприємств у 1954 році не виконали планів зниження собівартости продукції та підвищення видатности праці. На нараді працівників вугільної промисловости України в листопаді 1954 року повідомлялося, що низ-

ка шахт має величезні виробничі збитки, а деякі підприємства навіть підвищили собівартість тонни вугілля на 35 карб. проти планової. Крім того, у самій промисловості створюється економічні неспіввідношення, напр., між сировинною базою і запотребовуванням на неї, між коефіцієнтом практичного використання потужних аґреґаторів (доменних печей) та їхньою проєктованою потужністю, між транспортом і промисловістю і т. д.

За повідомленням ЦСУ численність робітників і службовців в СССР за 1954 рік зросла на 2 мільйони і виносить 47 мільйонів осіб. Безпосередньо у самій промисловості, на транспорті, будівництві і в сільському господарстві робітників та службовців збільшилось на 1 мільйон 700 тис. В 1954 році за наказом партії було надіслано до радгоспів та МТС-ів десятки тисяч різних промислових спеціялістів і партійних »спецїв«, а з колгоспів також вилучено всіх механізаторів і кваліфіковані сили та спрямовано їх до МТС-ів і радгоспів. В колгоспах тепер залишилися тільки одні сільсько-господарські »чорнороби«, тобто селянство. Отже збільшилося робітників не в колгоспах, які фактично продукують сільсько-господарські продукти, а в допоміжних підприємствах (МТС-ах), що живуть за рахунок колгоспів. Таке пересунення і насичення села різними партпрацівниками та спеціялістами, також партійцями, в 1954 році посилило визиск селянства та прив'язало його цілковито до колгоспу. Зростання чисельности робітництва в совєтській промисловості було в першу чергу за рахунок новопідготовлених кадрів з молоді, яка закінчила ФЗУ та ФЗО і позбавлена можливости вчитися у вищих школах, та коштом пересунення з управлінь і установ службовців на виробництво.

Згідно твердження ЦСУ видатність праці в 1954 році в порівнянні з 1953 роком піднеслася на 7 %. Але, як пишуть совєтські газети, зростання видатности праці відстає від зростання заробітної платні. В СССР інтенсивність видатности праці зовсім не відповідає заробітній платні. Вона набагато вища, бо так побудовані норми праці. Заробітна платня не компенсує витрачену робітником енерґію на вироблення одиниці продукції. Запроєктовані відсотки видатности праці на п'яту п'ятирічку в кількості 50 % досягли за 4 роки 33 %, а заробітна платня зросла на 37 %, перевищивши видатність праці на 4 %. Це викликало занепокоєння в партійній верхівці. Розпочинаючи 1955 рік, партійна верхівка вже тисне населення, щоб терміново виконати п'яту п'ятирічку. Зрозуміло, що при дотерміновому виконанню заробітна платня та інші виробничі витрати будуть значно заощаджені, кількість продукції збільшиться, видатність праці піднесеться, середньомісячна заробітна платня робітництва зменшиться, а визиск підвищиться. Якщо в середньому за 4 роки середня річна видатність праці виносить 8,25 %, в 1955 році вона мусить піднестися до 17 % за один лише рік, тобто збільшитись удвічі. Підвищення заробітної платні в 1955 році не передбачується.

Так само як про виконання пляну совєтською промисловістю, ховаючи його за відсотками, ЦСУ подає і про виконання пляну сільським господарством. У 1954 році загальна площа озимих і ярових посівів зросла у порівнянню з 1953 роком на 8,9 мільйонів га. Якщо в 1950 році вся орна площа СССР дорівнювала 146 мільйонам га, то тепер вона дорівнює приблизно більше ніж 165 мільйонам га. За офіційними повідомленнями, фактичний збір урожаю зерна, а також заготівля й закуп зерна в 1954 році в СССР були вищі, ніж 1953 року, не дивлячись на те, що на півдні України і в районах Поволжжя була несприятлива погода для урожаю зерна та інших сільсько-господарських культур. Колгоспи і радгоспи дотерміново виконали державний плян заготівлі і закупок зерна. На 5 грудня 1954 року було здано і продано державі хліба на 271 мільйонів пудів більше, ніж до грудня 1953 року. В 1954 році урожай досягнув, згідно повідомлень найвищих партійних верховодів, 8 мільярдів пудів. У повідомленню ЦСУ про виконання пляну за 1953 рік говориться: — »... Хоч у низці районів СССР склалися несприятливі метеорологічні умовини, фактичний збір урожаю був приблизно такий, як у 1952 році«. Порівнюючи повідомлення ЦСУ за 1953 та 1954 роки бачимо, що в СССР і в 1953 і в 1954 роках урожаї були невисокі та майже дорівнюють один одному. Це дає цілковиту певність, що фактичний урожай 1954 року залишився в СССР нарівні 8 мільярдів пудів. А населення за цей час поступово зростає. Проблема хліба залишається й надалі не розв'язаною, не дивлячись на різні постанови пленумів ЦК КПСС, стратегічні маневри з сільським господарством та низку різних, нічого невартих пільг для селянства.

Дуже зле виглядає справа з урожаєм і забезпеченням хліба в Україні. Величезний недорід, тобто черговий голод українського населення змусив навіть найвищих парткерівників Москви зменшити плян хлібоздачі для України на 224,6 мільйонів пудів. Підраховуючи товарову продукцію сільського господарства в СССР, приходимо до висновку, що 1952-53 роках вона була 40,4 мільйонів тонн, як про те писав журнал »Соціялістичне сільське господарство« (1953 рік, ч. 12, стор. 3-11) в статті »Громадське господарство — головна сила колгоспів«. В 1954 році товарова продукція сільського господарства зросла до 44 мільйонів тонн. Держава заготовила вже на 4,3 мільйони тонн хліба більше, ніж у 1953 році. Отже в 1955 році населення одержить таку саму голодну пайку хліба, як і в 1953 році, якщо не меншу. А в Україні населення через неврожай не одержить і напівголодної пайки. Характеристичним, між іншим, є те, що за останній час совєтська преса, а в тім числі і українською мовою ані словом не повідомляє про прибутки колгоспників в Україні. Повідомлення говорять тільки про прибутки на трудодні по РСФСР. »Правда України« і »Радянська Україна« мовчать немов би води в рот набрали. Отже виходить, що їм наказано мовчати, щоб незраджува-

ти дійсного стану українського населення щодо матеріяльного добробуту. Це ще раз підтверджує голод в Україні. Коли переглянути навіть поверхово повідомлення ЦСУ про зростання національного прибутку та підвищення матеріяльного рівня населення, помітимо, що фактично ніякого підвищення за минулий рік не відбулося. Ціни на товари широкого вжитку та харчові продукти після чергового зниження недосягли навіть рівня 1940 року. А коли врахувати, що промисловість не виконала плянів зниження собівартости продукції і виробляє непотрібну продукцію, буде зрозумілим, що ніякого збільшення національного прибутку немає. Зрештою, національний прибуток підсовєтського населення іншими побічними джерелами знову на всі 100 % впливає до держави. Він є головним засобом соціялістичного накопичення, а не збагачення населення.

Розглядаючи докладно виконання річного пляну в СССР за 1954 рік, за повідомленнями ЦСУ, стверджуємо, що до піднесення добробуту населення, по смерти Сталіна, не тільки далеко, але навіть не видно такої перспективи принаймні на найближчі 2-3 роки.

Соціялістична метода господарювання весь час заводить совєтську економіку в сліпий кут. Тільки тим можна пояснити зливу різних гострих та надзвичайних постанов совєтського уряду і ЦК КПСС, які завжди спрямовані на виведення з прірви тієї чи іншої галузі совєтської економіки. Коли в 1954-55 роках ЦК КПСС застосовує стратегічний маневр до сільського господарства, щоб створити в СССР »обіліє« продуктів, це зразу ж відбилося на промисловості. Очікуємо, що в 1955 році буде ухвалена якась чергова постанова ЦК КПСС про промисловість СССР. Совєтсько-московські експерименти продовжуються й далі. Населення як жило, так і живе злиденно й нужденно і терпить від визиску і терору. Своєю працею воно збагачує резерви і весь час накопичує їх для здійснення імперіялістичних плянів Москви.

Так виглядає виконання пляну за 1954 рік в СССР, згідно повідомлення ЦСУ від 21. 1. 1955 року.

Михайло Драй-Хмара (1889-1938?)

* * *

Я полюбив тебе на п'яту
Голодну весну: всю — до дна.
Благословив і путь прокляту,
Залиту пурпуром вина.

Орлицею на бій летіла
Ти, добросердня, а не зла.
Я бачив кров на юних крилах
І рану посеред чола...

І знов горбатіла Голгота
Там, де всміхалися лани,
Вилазив ворог на ворота,
Кричав: розпни її розпни!

І гіркоту цієї муки
Пили ми з повного відра,
І мовчки поєднавши руки,
Були як брат і як сестра.

З матеріялів про голод в Україні

Б. Т.

Призабуті злочини Москви

В кількох числах »Визвольного Шляху« за минулий рік були вміщені деякі дані про чомусь призабутий великий голод в Україні в 1921-23 рр., а почасти й дальших.

Нижче містимо ще ряд пізніше знайдених та одержаних свідчень з тих років, які яскраво насвітлюють жахливу трагедію, яку з вини Москви переживав український нарід.

Деякі з цих звідомлень узято з тодішньої советської преси, на сторінках якої до певного часу зрідка появлялися згадки про голод, а більшість узята з видань допомогових міжнародніх та інших товариств (Міжнародній Червоний Хрест, Місія Нансена, Американська Допомогова Адміністрація (АРА) у невтомного Гувера й інші).

Цього разу справа йде про дальше тривання та поширення голоду, починаючи від другої половини 1922 року, коли врожай загинув від великої посухи в тих самих місцевостях Південної України, що й перед тим — 1921-го року.

1. З країни смерти. Одеса-Очаків-Миколаїв-Херсон. (Із статті Макотинського, »Комуніст«, ч. 192/764, серпень, 1922 р.).

»Товариш урожай пройшов мимо півдня України, і Одеська, Миколаївська губернії та Запоріжжя під загрозою остаточного вимирання з голоду цієї зими. Нема ані насіння, ані харчів.

Мірою того, як зближатися залізницею до Чорного моря, все менше й менше пестять зір копиці пишних ланів Київщини та Поділля, все частіш зустрічаються великі обшари або, в кращому випадку, ріденькі купки кущого врожаю Південної України.

Під'їжджаючи до станції Одеса-Головна потяг обгинає майже півколом місто Одесу, що так багато натерпілося від голоду.

Зруйнування... Руїни, спустошення на місці колись таких масивних позаміських складів, касарень, літніх осель, заводських та фабричних пакгавзів. Зруйновані в процесі громадянської війни капітальні будівлі сумно маячать камінними кістяками, де немає найменшої дерев'яної стружки, — все, що було дерев'яне населення зужило на паливо. 1921 і 1922 роки були не лиш голодні, але й холодні ще й безводні — за недостачею палива водотяг працював кепсько. Одеса жорстоко голодувала з вимиранням і з пошестями, і лише пізньою весною, з влаштуванням різними допомоговими комітетами достатньої кількости харчевих пунктів, трохи поправилась і, замість колишніх жахливих вуличних, власне вуличних, сцен голоду, тепер лише стоять величезні черги до харчевих пунктів та в посилковій конторі АРА і часто тягнуться Люстдорською дорогою до цвинтарів похоронні вози: догоряє виснажена зимовим голодом біднота.

З Одеси прямую катером в Очаків, на правому березі Дніпрово- Бузького лиману.

Тут, мірою того, як зближаємося до устя Дніпра, Бута та Інгула, мимоволі охоплює душу жах: тут саме пекло голоду, ці місця, де не лише по селах, але й по передмістях з'їдали дітей, де охоплені голодовою психозою люди полювали на »жирне живе« (себто на не досить виснажених людей).

В Очакові, на три чверти зруйнованім голодним населенням, яке зовсім не мало палива, зустрічаю члена Виконкому, т. С.

— Майже вимерло місто з голоду, — каже він, — а околиці... — він лише махнув рукою.

— А далі як? — питаю про новий урожай.

— Самі і три місяці не прогодуємось, про засів уже нема зовсім чого казати; коли допомога не надійде, то решта, що ще живе, вимре. Тепер уже на 1923 рік сил голодувати не вистане. А от сіно вродило, та яка з того користь, коли товару й худоби немає, повиздихувала майже вся. Так і скажіть усім, так і напишіть, коли доведеться. По інших губерніях уродило! Тай взагалі, здається, по цілій РСФСР, лише крайній південь України та ще Запоріжжя залишені на 1923 рік із неврожаєм та загрозою цілковитого незасіву.

* * *

На шляху до Миколаєва видно по обох боках людожерні місця. Врожай по інших губерніях уже зібрано, звезено, почасти вже й обмолочено, а тут майже не видно скирт хліба. Лиш де-не-де, крізь темно-зелені стоги промайне на селянському дворі невеличка купка пшеничних снопів, та на бурому тлі незасіяної площі — пасмо рідкої, мізерної кукурудзи. Що не встигло вимерзнути — вигоряє.

Миколаїв — порт. Величезний рейд, колись переповнений заморськими велетнями-пароплавами, тепер зовсім пустий.

Портовий кольос-елеватор, механічне приладдя для розвантажування, пакгавзи, низка хлібних комор — усе тихе, мовчазне, замкнене й бездіяльне.

Порт, колись цілу добу повний безнастанного руху й гамору кількох тисяч робітників-вантажників, спить як зачарований. Мертво. І лише в'їжджаючи в саме місто, яскраво відчуваєш наслідки перебутого населенням жаху голоду.

Колись веселе, велике, промислово-фабричне місто, все затоплене в садках, тепер — зовсім оголене, сади вирубані на паливо. Ані деревця, ані кущика на тротуарах і навіть за містом.

Помітне оживлення базарного життя: місто лише починає прокидатися, але якось кволо, немічно, непевно, з неспокоєм заглядаючи в невеселе, знову, мабуть, голодне майбутнє. Що й казати, що голодне, коли не надійде допомога.

* * *

І коли в позаміській Одесі, Миколаєві, Очакові та околицях дуже помітні наслідки перебутого страхіття, то Херсон, на тридцять відсотків фізично вимерлий із голоду та його наслідків, виявляє картину повного догорання, яке тяжко надається до опису пером. Що не встигло вмерти зимою та на весну, те доходить од виснаження тепер.

Все, що залишилося фізично й духово живе, що не впало жертвою голоду та пошестей, тікає, тікає, не оглядаючись, на північ, на захід, аби подалі від нещасної мачухи-батьківщини, подалі від узбережжя Дніпрового лиману. Навіть у згаслих од терпінь очах іще живих херсонців видно панічний жах перед майбутньою їх долею: »А що, коли не допоможуть, коли не дадуть завчасу харчів та насіння на озимину? Адже у нас знову все посохло«.

Херсон... затишне чистеньке колись місто, де найбільш незаможне населення майже ніколи не знало чорного хліба, де життя було дешевше, аніж у якому іншому місті в Україні, колись надміру багате на хліб, огородину та садовину, це місто скидається тепер більш на цвинтар: більшість тротуарів та мощених вулиць заросла травою, рідкі перехожі неначе на цвинтарі з засмученими обличчями, з повільними рухами виснажених людей, плентаються з кошиками та торбинками помголовських (скорочення від »Помощь ґолодающім« — прим. ред.) і, дуже рідко, куплених харчів... 95 % крамниць та магазинів зачинені. Не видно однак оживлення«.

2. Конає місто... Трагедія селянства Миколаївщини (М. Ленау, »Хар. Коммунист, ч. 160/752).

»Велику трагедію переживає тепер плугатар нещасної Миколаївщини. Жнива не за горами. Наливається колос, через тиждень-два буде в селянина хліб, але сьогодні перебуває він нестерпні муки. Саме тепер голод на селі лютує з подвійною жорстокістю.

Лежать селяни, попухлі з голоду і з сумом дивляться на дозріваючий хліб.

Засіяти ще засіяли, а хто буде жати?

Деякі селяни, що перебилися якось цієї зими, відривали від уст дітей останні крихти та годували виснажену худобу... Весна принесла годівлю для худоби. Вона одужала, набрала сил. Велика була радість селянина, який зберіг худобу для праці в полі. Але хоч худобу і врятовано, землю засіяно, але як себе і дітей урятувати до кінця жнив?

І веде селянин худобу на різню, кидає її в ненажерливу пащу ринкові.

— Урвався терпець, — заявляє селянин.

— Сили більше нема, — каже він, показуючи розпухле тіло.

— Діти мруть. Шкода худоби, та дітей іще більше.

Так кажуть найкращі господарі, що зберегли живий інвентар.

З повітів напливає багато повідомлень про продаж урожаю на пні, про заставу врожаю на нечувано глитейських умовах.

Селяни, що нічого не засіяли дійшли до останнього: заставляють хати, або навіть зовсім продають їх, продають баштани й т. п.«

3. Знову Херсон. (М. Ленау, »Харк. Коммунист«, ч. 176/768).

Поля між Миколаєвом та Херсоном дуже неоднаково виглядають. На великому просторі тягнуться вздовж і поперек синьо-горохового кольору пасма. Це не засіяні поля, що позаростали ріпаками.

— Багато ріпакового масла буде в цьому році, — каже мій товариш подорожі, який стоїть біля вікна і з нудьгою поглядає на опустілі поля.

— А гарна травиця, — кидає другий. — Не ореш, не сієш, а жнеш.

— Реп'яхи, одно слово, — відгризається мій товариш, кидаючи лихий погляд у бік мого сусіда.

* * *

Херсон на тих, хто знали його в дні розквіту, викликає гнітюче враження. Населення страшенно залякане голодовою хуртовиною. П'ятдесят відсотків кваліфікованого пролетаріяту та трудової інтеліґенції вимерли. На обличчях живих застигло тавро розпачі та глибокого песимізму.

Рештки робітників з кожним днем деклясуються. Одиниці-інтеліґенти кидаються в містицизм. Пригноблюючо впливає Херсон на свіжу людину. Херсон — зразок міської культури, що вимирає у зв'язку з занепадом сільського господарства.

Не краще стоїть справа і в повіті. Вся сільська біднота — аж до одного вимерла. Урожай цього року покриє потреби населення найдалі до початку січня (1923 р.). А далі?... Примара голоду лякає рештки ще живого населення. Одна думка про можливість повороту голодового страхіття, з рубанням та варенням дітей, доводить людей до божевілля. Не диво, що після цього, думки в усіх і в кожного скупчені на одній точці: зібрати трохи мізерних харчевих припасів на зиму. Аби пережити — от у що впирається думка.

Найбільш енергійні »ловлять момент«. Повним цвітом розцвіла проституція. За старих часів Херсон називали »невінчаним містом«. Тепер про Херсон можна сказати: місто проституції, звироднення... Передбачаючи поворот голоду, найбільш збагатілі неимани заздалегідь залишають місто«.

4. На березі Озівського моря. (Арефьєв: »По голодному краю«, »Коммунист«, 12 грудня 1922).

»Висловлюючись фіґурально, костиста рука голоду й досі ще простягнена над приозівським краєм.

Урожай був добрий, але засіяно дуже мало, й ця зима буде дуже тяжка. Ціни в Маріюполі, загалом беручи, нижчі за харківські, за виїмком ... риби. Як воно не дивно, але тут, на самому березі моря, вона дорожча, аніж у Харкові. Пояснюється це тим, що Харків дістає рибу, головним чином, з Каспія та Ростова, де умови рибальства цілком відмінні. Для місцевого обивателя ціна на рибу зависока і приступна лише для вибранців; для рибалки ж ціна занадто мала, бо не окупить йому знаряддя для вловів. Рибалка, звичайно, здебільшого, годується рибою, тим більше, що влови риби часто не знаходять збуту, але вже для багатьох осіб, що працюють біля »рибної справи«, майстрових і навіть більш кваліфікованих робітників рибної контори — вона є неприступною розкішшю. Інші продукти, як я уже зазначив, дешевші, ніж у Харкові, але закупна спроможність тутешнього населення значно нижча.

Населення перебивається тим, що »один продає другому свої речі« — цей клясичний вислів із донесення одного губернатора цілком можна прикласти до Маріюполя. Жебрацтво та голод виступають тут так яскраво, як, мабуть, ніде інде.

Надзвичайно велика кількість безпритульних дітей. Вони туляться в базарних рундуках, по руїнах будинків. У цих закутках малі дівчата часто стають жертвами вуличних волоцюг.

Відділ наробраза періодично збирає їх та розміщує по дитячих домах, де вони можуть одержувати досить нужденні харчі, які сяк-так вистача-

ють для вимог організму. Але діти систематично втікають з цих притулків. Тяжко зрозуміти, чим приваблює дітей голодне існування на вулиці. Але це факт.

З дитячих притулків мені пощастило оглянути розподільчий пункт імени тов. Фрунзе. Він геть чисто переповнений. У кімнаті, розрахованій на 15, а найбільше до 20 дітей, спить їх аж 64, по четверо на ліжку.

І в Центральному Музеї Маріюпільського повіту жахливий 1921-22 рік залишив свої сліди: збірка зразків сурогатного хліба та колекція з поля людожерства — напівз'їджена голівка дівчини, напівз'їджена людська печінка, людські ноги, заготовлені на холодець і т. п.«

5. Вирішення національного питання. (М. Ленау: »По чорноморському побережжі«, »Коммунист«, 1 листопада, 1922).

»На пароплаві якийсь неиман з першої кляси, під час подорожньої щирої розмови в колі »своїх«, насміхаючись із совєтської влади (звичайно у формі алеґорії, щоб не зрозуміли, випадково, присутні при цьому »червоні«), якось висловився:

— Національне питання в Криму вирішене блискуче.

Співрозмовники загострили вуха:

— Як саме воно вирішене?

— Дуже просто. Всі татари повимирали з голоду. Курултай опинився у ще скрутнішому положенні, аніж »Учреділка«: його виборці опинилися у »землевідділі«.

— Ха-ха-ха! — задоволено зарохкотали свинячі пики«.

Подорож п. Десона. »Bulletin de l'Union Internationale de Secoure aux Enfants«, ч. 34, з датою 18 грудня 1922 р., уміщує звідомлення п. Десона (Dessonaz), заступника Міжнародньої Унії Помочі Дітям, із своєї інспекційної подорожі по Україні (стор. 530 до 536 »Бюлетеня«). Десона, який був рівнож представником Міжнароднього Червоного Хреста, подорожував по Україні з панною Ферєр, генеральним секретарем Союзу допомоги дітям та доктором Пантелєоні — делеґатом пошесної Комісії Ліги Націй.

Всі троє вирушили з Харкова 19 вересня 1922 р. на Кременчук, Знаменку, Єлисавет та Одесу. Десона дбайливо нотував свої враження з подорожі:

»Майже на кожній станції зустрічаємо дітей, брудних, напіводягнених, у лахміттях, які блукають на коліях та жебрають. Заледви ви дали шматок хліба, чи трохи грошей одній дитині, як одразу перед вами виросте друга. Всі вони мають від 9 до 12 років — старших немає. Деякі з-поміж них стали справжніми жебраками...

Ми їдемо далі на Єлисавет... Степи, здебільшого, не зорані, бо коли уряд і дав селянам насіння, то він не дав нічого в заміну за коні та воли, які вигинули. Господарювати немає можливости...«

З Одеси Десона виїхав до Дальника.

»Це село, віддалене 8 кілометрів від Одеси, раніше було заможне. Тепер більшість хат пусті, дахи та крокви поздіймано, деякі хати й зовсім зруйновані — замість хат лише купи каміння та глина«.

З Дальника вони їдуть до Татарки, де заходять не лише до кантини Союзу допомоги дітям, але й до кількох селянських хат.

»Запаси на зиму дуже вбогі, більшість селян не має майже нічого.

— Як ви перебудете цю зиму? — запитуємо.

— Бог його знає, — відповідають селяни.

24 вересня вирушаємо до Херсону. Колісний пароплав нагадує найменші пароплави на Женевському озері. Біля каси не приймають від мене стомільйонівки, яку я даю за квиток, що коштує лише 60 мільйонів.

— У нас немає дрібних, заявляє касир.

Херсон колись був губерніяльним містом і мав 130.000 населення. Тепер це лише повітове місто, в якому не більше 35.000 мешканців. Місто виглядає дуже сумно, вулиці пусті, багато зруйнованих будинків. У міському парку, де з дерев поздирано минулої зими кору на паливо, голі стовбурі викликають гнітюче враження. Голод 1921 р. дуже спустошив Херсон.

Цьогорічного врожаю вистане лише на I 1/2 місяця. З тридцятичотирьох волостей Херсонського повіту багато знаходяться в тяжкому становищі (далі Десона називає 7 таких волостей поіменно). У самому Херсоні вже тепер бракує харчів для 15.000 дітей.

У Білозерці ми оглядаємо маленьку дитячу колонію, що її утримує 15-та Сиваська Дивізія. Це великий будинок, де мешкає 130 дітей, які виглядають досить марно хоч їх тут тримають уже від багатьох місяців«.

У кінці своїх нотаток Десона зазначає потребу збільшення закордонної допомоги, бо голод на Одещині та Миколаївщині відновиться з усією силою вже в листопаді-грудні 1922 р.

Пошесті і їх причини. »Інформаційний Бюлетень« Нансенівського Комітету подав у листопаді 1922 р. такі дані про пошесті в Україні:

»Між українським населенням, знесиленим голодом, пошесті спричинили страшні спустошення. Протягом перших 8-х місяців 1922 р. в Україні зареєстровано 53.000 випадків холери, й більшість з них припадає на частини України, охоплені голодом. В Одеській губернії занотовано в червні та липні величезне збільшення занедужань на холеру: із 3.311 на 7.680«.

Вміщена тут таблиця дає образ поширення інших пошестей від січня по липень 1922 року в п'ятьох губерніях: Запорізькій, Донецькій, Катеринославській, Миколаївській та Одеській.

Таблиця смерти від пошестей (січень-червень, 1922 р.):

	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	разом
Поворотний тиф:	8.594	19.102	23.468	21.452	25.820	25.717	124.171
Плямистий тиф:	13.235	27.015	28.009	27.607	29.108	17.439	142.413
Спинний тиф:	6.037	6.797	5.562	5.562	3.665	2.236	28.576

Коли порівняти ці цифри з відповідними цифрами 1921 р., то треба сконстатувати значне погіршення становища. В цілому 1921 р. кількість випадків поворотному тифу була 173.428, а за перші місяці 1922 р. було занотовано 124.171 випадків цієї самої хвороби. 1921 р. було лише 57.383 випадки плямистого тифу, а в першому півріччі 1922 р. аж 142.413 випадки цієї хвороби.

Пошесті в значній мірі поширювали втікачі з голодних околиць Росії, з-над Волги. Український уряд спочатку хотів прийняти від 20 до 25 тисяч утікачів з-над Волги й запропонував їм певну кількість землі. Але кількість утікачів дійшла з кінцем 1921 р. числа 100 тисяч, постійно збільшувалась далі, і влітку 1922 р. дійшла загальної цифри 400.000 осіб, отже малощо не півмільйона! (За »Information« Нансена, ч. 32, листопад 1922 р.).

Наслідки голоду на засів і врожай. Це саме число Нансенівського »Бюлетеня« подає такі дані про засів:

Нещастя 1921 р. викликало небезпечне фізичне ослаблення та підірвало фізичні сили країни.

У Миколаївській, Запорізькій та південних частинах Одеської, Катеринославської і Донецької губерній розміри засівної площі 1922 року не перевищували 25 % нормального засіву. На Запоріжжі площа весняного засіву, яка майже дорівнювала площі 1921 р., принесла втричі менше ніж попереднього року, а осінній засів приніс удвічі менший врожай. На Донеччині 1922 р. засіяно лише 70 % торішньої площі.

На Катеринославщині весняний засів був уп'ятеро менший, аніж 1921 року!

Щоб зрозуміти всю вагу зменшення засіву 1922 р. супроти попереднього року, треба собі пригадати, що 1921 р. засіяно площу вже дуже зменшену супроти нормальної та що голод уже до певної міри був у 1921 р. Понижча таблиця засіяної площі та урожаю від 1914 р. по 1921 р. на Одещині дасть нам зрозуміти, що зменшення площі засіву 1922 р. було доведене до такого мінімума, що посуха, навіть не така страшна, як торішня, повинна була неминуче довести до катастрофи.

Рік	Площа у десятинах	Загальний урожай (пуди)	На десятину пудів
1914	2.386	112.777	74
1915	—	—	—
1916	1.920	110.778	57,3
1917	1.788	94.863	55,4
1918	1.841	53.329	29
1919	1.669	98.453	58
1920	1.225	49.742	41
1921	1.530	22.349	14,6
1922	791	28.751	27

Не зважаючи на труднощі, що були перед населенням, воно докладало великих зусиль, щоб засіяти свою землю в надії покласти цим кінець голодові. У червні 1922 р. селяни ще сподівалися, що врожай з десятини буде більший за пересічний, і що в Україні вродить 800 мільйонів пудів хліба, а з цим можна буде обійтися до найближчого врожаю.

На жаль, посуха знову знищила ці надії і в селі стало ясно, що в багатьох повітах буде значний дефіцит.

Губернія	неврожайних повітів	дефіцит у пудах
Миколаївська:	4	8,926.000
Донецька:	5	6.810.000
Катеринославська:	4	5,152.000
Запорізька:	3	4,730.000
Одеська*):	2	2,825.000
Разом	18	28,825.000

Урожай 1921 р. (по виконанні »продразвйорстки«) — 15,100.000 пудів, отже на дефіцит припадає 33,100.000 пудів, які, »щасливим« висловом Мануїльського, покриваються відповідним вимиранням населення.

Протягом серпня ці дані доповнено і тоді вияснилось, що в цілій Україні дефіцит досягає 35 мільйонів пудів (580.000 тонн), згідно із звідомленням Українського Червоного Хреста, який своє звідомлення закінчує такими висновками, підтвердженими анкетою п. Ейбі, заступника Нансена в Україні та делеґатом Данського Червоного Хреста:

1. Голод, що лише почав відчуватися торік тільки в жовтні, тепер дається в знаки одразу по жнивах;

2. Торік селяни мали ще що продавати в обмін на хліб, цього року вони вже нічого не мають;

3. Голод та пошесті дуже зменшили фізичну й моральну відпорність населення;

4. Голод є тим трагічнішим явищем, що цього року він повторяється в місцевостях, спустошених голодом вже торік. (За »Information« Нансена, ч. 32, 1922).

(Продовження буде)

*) Щодо Одеської губернії взагалі, то на основі даних Місії Нансена, вміщених у »Бюлетенях«, щорічна потреба хліба для населення й оброку для худоби виносила:

міського (600.000)	7,200.000	пудів
сільського (1,745.000)	28,900.000	”
оброку	12,000.000	”
Разом:	48,100.000	пудів

* * *

Григорій Чупринка (1879-1921)

НА СВІТАННІ

Степ. Спадає, мов полуда,
Ночі тьмяная китайка.
Над квітками білогруда
Плаче чайка.

Світ!... В повітрі ллється легко
Жайворонків спів надхнений.
Сяє, сходить десь далеко
Шар огненний.

Народи і країни

Володимир Янів

Нецікаві правнуки творчих прадідів

(Подорожні імпресії з Бельгії)

(Закінчення)

Дуже гарна фасада церкви св. Петра у Лювені: невисока, стята вежа посередині гармонійно сполучується з двома малощо від неї ширшими і малощо від неї нижчими бічними крилами. У своїх виключно прямокутніх формах фасада справляє на перший погляд, зокрема ж здалека, враження романського стилю. Але ґотичні вікна, у своїй шляхетній стрункості молитовно-ніжні, надають цілості легкости й принади. На жаль, церква носить ще сліди війни: вона навіть у цілості не доступна для вірних чи відвідувачів, бо цілий зад — це напівруїна. Також і фасада поважно пошкоджена (ціла гора лівого крила стята і провізорично забудована).

Нутро чи не найбільш ґотично суворе в катедрі в Брюсселі. Воно не злагіднене ніякою різьбою, ніякою прикрасою, за винятком стриманих орнаментів капітелів при колонах. Тим більший контраст вносить проповідниця. Понурість, яка пливе з бездекоративности цілої конструкції, роз'яснена лагідними тонами вітражів, яким вправді далеко від »пастелевости« вітражів нашого Холодного у Волоській церкві, але які не мають також того частого згущення барв, яке спричинює постійний сумерк у церкві. Декоровані в катедрі щойно бічні каплиці при головнім вівтарі, а двотоновість цих декорацій, білий і чорний мармур, нагадує зовсім подібні декорації в катедрі в Ґент. Тільки в Ґент їх куди більше, і вони назагал багатші. В Ґент бічними каплицями оточена ціла катедра, а всі з прегарними надгробниками єпископів і духовних достойників, при чому кількість пам'ятників, їх різнорідність і оригінальність перемінюють храм у музей. Зрештою, в катедрі в Ґент є велика цінність, також музейної вартости: величезний складений образ, »Містичне Ягня« братів Губрехта й Яна ван Ейк, який свідчить про рівень флямандського мистецтва першої половини XV ст. (образ мальований 1426-31). Природність постатей, звільнених від середньовічної схематичности, одуховлена ніжність облич, м'якість ліній вказують на те, що флямандці в дечому випередили італійців, відомих як великих майстрів ренесансу, яким найбільшою заслугою приписується те, що вони знову побачили людину й звільнили її від дещо штучної безтілесности (інша річ, що ця безтілесність мала своє значення, як символ, що відповідав цілому духові аскетичної доби, монументальної у своїй гомогенності, імпонуючій у світоглядовій монолітності). У цій же катедрі є також один з образів Рубенса.

Про контраст між минулим і сучасним, на який звертає увагу нестилеве декорування прегарних старовинних церков, мова буде ще дальше, коли зупинюся при характеристиці архітектури міст як певної цілости. Покищо хочу доповнити ще основне зауваження про сучасну духовість бельгійців, яких дрібноміщанство шукає вияву в підкресленім багатстві й

розмірі. Бо те саме, що можна вичитати з різьби чи декорацій, видне також у будівлях, тільки в далеко більших формах. Бельгійська духовість, транспонована на сучасні будівлі, в дечому нагадує Португалію, тільки що португальці у своїх будівлях хочуть показати, що і вони можуть чимось заімпонувати, а бельгійці всю душу вкладають у те, щоб цілий світ переконати, що вони чи не найзаможніші. У португальців їх охота імпонувати випливає з почуття меншевартости, у бельгійців із самопевности. У висліді, в Бельгії трапляються будівлі куди більше крикливі, ніж це має місце в Португалії. До найпотворніших належить, безумовно, »палата справедливости« у Брюсселі, яка домінує над містом і її можна бачити з різних боків, вже в'їжджаючи до міста. Коли загально критикують »національний пам'ятник« (пам'ятник Віктора Емануеля II.) у Римі, який свіжістю свого білого мармуру затяжів над достойними мурами, потемнілими від тисячоліть, то прикре враження, яке залишає »палата справедливости«, далеко перевищає римську імпресію. Одне поєднує обидві будівлі: обчислення на ефект і домінуюче положення. Зрештою, обидві вони в клясицистичнім стилі половини й кінця минулого століття. Але того »багатства« пілястрів і колон, яке має »палата« важко уявити. А високо на самій будівлі, дослівно друга щось наче прямокутна грецька чи римська святиня з колонами і з малою ротондою нагорі, також оточеною колонами. Ця ротонда нагадує в дечому паризький пантеон, але що вона стоїть враз із своєю прямокутною підставою на могутній будівлі, то все разом жахливо переладоване. До цього ж долучуються декорації, як, напр., крилаті леви, які своєю монструозністю таки нагадують свої прототипи з давньої Месопотамії. Просто дрижаки струшують тілом. Щось подібне можна було хіба переживати ще тільки в Берліні на вид пам'ятника Вільгельма I., в безпосередньім сусідстві замку. Для підкреслення »величности« багато уваги прикладалося до розмірів, до різних алеґоричних постатей, квадриґ, звірів. Будовою пам'ятника цікавився сам пануючий цісар (внук Вільгельма I. і його іменник, — Вільгельм II.) і він особисто вносив до проекту мистця різні поправки. В ефекті злобні критики числили на пам'ятнику кількість коней, орлів, левів і інших звірят...

Подібне враження могутности й сили має викликати пам'ятник, який находиться біля »палати« і який здвигнутий на пошану інфантерії 1-ої світової війни. Масивна й тяжка »Ґльорія«, що очолює групу постатей, має так наївно розпромінене вдоволенням обличчя, що й у глядача скривлюється лице, але усміхом нестримної іронії, якої й скрити не можна.

І »палата« й пам'ятник — на горбі, сильно підмурованім, що виростає над пролетарським кварталом. Сходячи між убогі будівлі, натрапляється на звичайний дім, на якого зовнішній стіні несподівано добра плоскорізьба. Вона наче виплила із серця мистця, який представив живу й природну сцену з передмістя в легкому кубістичному стилі, що так добре відповідає незугарним, важким і дещо вайлуватим постатям пролетарської забави. Ось кучер, у характеристичнім циліндрі та з паличкою, підохочений з високо піднятою півлітрою пива (до речі, улюбленого напитку бельгійців, якого консумпція на голову в річнім розрахунку є в Велґії найвища у світі). За ним танцююча пара, щаслива, наче в любовній екстазі втиснена в себе, у повному забутті, що хтось ще існує побіч. Друга пара

на мить розлучилася: він п'є жадно горілку просто з пляшки для збільшення охоти; вона ж не перестає дальше крутитися в розмашнім танку, заманюючи свого партнера у солодку крутіж, яка обіцює незабутню мить. Далі грає музика до танку на гармонії, а побіч нього дитина, тендітна й боса, тримає молодшу сестричку чи братчика на руках і дивиться на гуляння батьків чи родичів. А може просто таки заблукала між принагідне товариство, в яке за декілька років вже свідомо і вона замішається, щоб гасити спрагу пробудженого й неопанованого тіла. А собачка звелася на задні лапки і в скринці на відпадки шукає якоїсь поживи...

Коли ми говорили досі про міщанськість бельгійців, про їх внутрішню упорядкованість і статечність, то ця доволі реалістична різьба на прилюдному місці трохи може заскакувати. Але й не дуже. Поперше тому, що вона в пролетарській дільниці, а саме пролетарі вже розвільнили в дечому освячені закони й »буржуазні предрасудки«. Але є щось інше, що робить ту різьбу зрозумілою саме в Брюсселі. Постійне змагання до збагачування, а вслід за цим розрахованість, упорядкованість, систематичність ведуть до занику фантазії, і тому зроджується нахил до реалізму чи натуралізму. Це ж передусім з міщанського браку фантазії (і змагання до якнайбільшої вигоди й упрощування) випливає поруч із прудерією й напущеною штивністю засада: »Naturalia non sunt turpia« (природні речі чи вчинки не є поганими). А ця засада насправді вже вдаряє в канони естетики.

І ось наче на підтвердження сказаного інша різьба, тим разом уже в самому центрі міста, біля якої витворився цілий своєрідний культ. Це невеличка фонтанна з різьбою хлопчика, який у дуже природний спосіб, на очах всіх, залагоджує свою потребу. Сама різьба по собі ще нічого, і вона загубилася б серед інших, але річ у тому, що з нею зв'язані найрізнорідніші повір'я і звичаї. Фігурку щораз прибирають у різні вбрання чи мундири. Її менші і більші зображення продають як пам'ятку з Брюсселі. Вона стає темою різних альбомиків з доволі невибагливою тематикою, яка не дуже добре свідчить про смак і, передусім, фантазію бельгійців. Ще самі тривіяльні образочки не говорять багато. Врешті-решт скрізь находяться серед повені різних і такі. Але гірше, що саме тут зроблено з того цілу вітку торгівлі, яка свідчить однак і про популярність »піс-манекена« і про невибагливість публіки.

»Мої дівчата глядітимуть на ліво« — каже напис на однім образочку з монахинею з кислою міною, яка заслонюється сама парасолею перед витівками пустуна, що, сміючися, обливає парасоль. А дівчатка, то соромливо закривають чи спускають очка, то силою здержують свою цікавість, то просто пустунові показують дулю... Пияк молиться до св. Антонія, щоб пустун раз був наповнений експортовим пивом... Малий хлопчик стає на плечі товариша, щоб тим успішнішим був його своєрідний двобій... Мала дівчинка бажає собі машинки від Миколая, яка дозволила б їй »робити піпі« вгору... Ненаситні жінки приглядаються хлопчикові через побільшуюче скло... Старі бабуні підставляють філіжанки, бо існує повір'я, що хто п'є цю воду, діждеться доброго чоловіка... Підстаркуваті панни з льорнетками й льорньонами є розчаровані, а чоловіки відтягають жінок силою, боячися, що не будуть могти згодом задовольнити їх забаганок...

Інвенцією те все не грішить... І аж ніяк свідчити не може про духове багатство. Іноді просто таки межує з грубістю, яка вражає. Але рівночасно »піс-манекен« якось в'яжеться в певну цілість із усіми попередніми спостереженнями й заключеннями. А проте, при застанові насувається щось, що заскакує, що дивує, приневолює до застанови. Адже кілька кроків дальше вже площа, яка належить до естетично найкращих у світі... Звідки ж цей контраст? Звідки ж контраст цієї площі до описуваних недавно будівель і різьб?

Відповідь сама насувається: описувані останньо будівлі — це вирізок сучасного, яке протиставиться минулому, на що вже коротко вказав я вище. Сучасного, яке просто — щоб висловити думку парадоксом — притягає увагу (тобто зацікавлює!) своєю нецікавістю, банальністю, шабльонністю. І спинившися обширно на сучаснім, хочемо поринути в минуле, хочемо сконфронтувати дві доби, хочемо протиставити нецікавих правнуків їх предкам, і запитатися, якими були прадіди?

Щоправда, є щось, і воно видне вже й на щойно згаданій площі, що в'яже доби із собою, що вказує на подібність смаків, чи пак вірніше на подібність духової постави. Бо на згаданій площі — маємо на увазі »Grande Place« тобто »Велику площу« — будівлі в багатьох випадках позолочувані. Отже й на будівлях відбилася любов золота, яка зраджує духову поставу, що цінить багатство, що міряє значення й вартість кількістю гроша. Все ж є й основна різниця: міра, яка має таке велике значення в мистецтві. Іноді тільки відхилення рішає, що весь чар пропадає. На »Великій площі« цього відхилення нема, — і тому ні разу почуття міри не захитане. І вправді, і тоді була та ж сама, а на всякий випадок дуже зближена, духова постава, а проте як дуже різним був мистецький смак. І чим дальше іти в давнину, тим чар кріпшає; чим дальше поринаємо в минуле, тим більше віддалюємося й від крамарської постави сучасности.

»Ґранд Пляс« — не випадок і не виняток. Усі будівлі з того часу подібні. І цікаво: коли церкви і катедри здебільша в стилі більше суворі, я сказав би: зосереджені в достойній простоті, тоді ратуші багаті, пишні в своїм багатстві. І це саме й підтверджує попередню увагу в зв'язку з поринанням в давнину: церкви віком старіші за ратуші, і в них відбилася ще давня духова постава. І це дивне, що дві різні духові постави так тісно в Бельгії пов'язалися з двома символами: достоїнство удуховлення з церквами, танок біля золотого тельця з ратушами. Це почасти випадок, зумовлений часовими різницями в будованні, але випадок, який ніде не зустрічається в подібнім насиленні, і тому ніде настільки не згущений у силу символу. І мимоволі насувається як мементо: чим далі віддалюємося від джерела, від Божого й духового, чим більше зв'язуємося з земським, тим більша загроза зубожіння, спрощення, спростачення.

Чи не найбільший контраст між церквою й ратушею у Лювені. Багатство ратуші в Лювені є просто показове. Це типово ґотична будівля, але вона настільки оздоблена різьбленими орнаментами, постатями та дрібними вежичками, що я хотів би її назвати »рококовою ґотикою«. Оповідають, що Наполеон, стоячи перед ратушею, жалував, що не може перенести її до Парижу. Це, звичайно, мало ще говорить про її мистецьку вартість, і, напр., на мій смак, вона вже надто переладована деталями. Проте не можна відмовити одного: як зразок визрілого стилю, як межа, до

якої можна дійти, будівля справді незрівняна. Тим більше, що вона ще не порушує закону мистецької міри. Крок далі, і вийшла б вже карикатура, але в сучаснім вигляді — це зразок пізньої ґотики, який можна б цитувати в підручниках.

Вже ратуша в Лювені не велика, нагадує якусь забавочку, цяцьку, пуделочко до іграшок. Але в порівнянню з нею ратуша в Брюґґе просто мініятюра. Вона не така багата на різьби, і її вежички навіть слабо декоровані, але мініятюрність ще більше викликає враження цяцьки. До цього ж вона втиснута між давню замкову каплицю, яка частково зберегла первісний вигляд романського стилю IX. ст., і між таку ж мініятюрну, як і вона сама, ренесансову »палату справедливости«. Цей триптих трьох різних стилів, стиснутий на малому просторі, справляє незабутне враження, тим більше, що первісна романська суворість каплиці злагіднена пізнішою ґотичною надбудовою й ренесансовим входом. Таким чином вона вже »вгармонізована« в цілу площу. Зате її спідня частина, майже нерозсвітлена у нутрі, з могутніми колонами й склепіннями, зберегла весь чар багатьох століть, нагадуючи понурістю катакомби.

Це саме змагання до багатства видно й у ратуші в Ґент. Тільки тут воно проявилося ще в інший спосіб: будівничі хотіли бути якнаймодерніші, і до пізньоґотичної будівлі »приліпили« другу — ренесансову. Цілість нагадує дещо сіямських близнят, тільки що вони бувають до себе більше подібні. Проте будівля справляє непогане враження своєю оригінальністю: часто зустрічається будівлі, будовані продовж століть, і тому в різних стилях, але дуже рідко коли можна бачити два різні стилі так ідеально »зрослі« у спільне тіло, позбавлене всякої симетрії.

І, врешті, ратуша у Брюсселі, — центр »Великої площі«, також пізня і багата ґотика, але, на мій смак, найгарніша з усіх: коли ратуша в Лювені стоїть багатством деталів »на межі« дозволеного, тоді у Брюсселі, при цілім багатстві деталів, не відчувається »переладування«. Крім цього декорації аж ніяк не тяжкі, роблять враження камінної коронки, яку так дуже подивляється у Кельнському соборі. А вежа, яка ґрандіозною стрілою прориває посередині, це справжня поезія легкої ніжности й стрункої елеґантности. Зокрема вночі, у лагіднім освітленні рефлекторів, бачена з деякої віддалі, справляє вона враження химерної візії, яка розвіється за мить. Тут найідеальніше стопився цей перехід від неземського у світське, від духового у матеріяльне.

Але ратуша це тільки фраґмент площі. А краса площі в тому, що при великій кількості будівель вони всі згармонізовані, вони всі спливаються у замкнену цілість.

Знаю ще другу подібну »замкнену« площу у світі, якої мелодія йде за людиною, як пригадка чогось гарного й соняшного: думаю про площу св. Марка у Венеції. Тільки вона »замкнена« більше у дослівному змислі, тоді, як замкненість »Великої площі« радше в розумінні архітектонічної цілости. Площа св. Марка, віддалена Великим каналом, має доступ тільки з одного боку, бо три інші боки творять споєні бльоки елеґантних будинків. Тільки, що ті будинки не творять саме тої згармонізованої різнорідности будівель брюссельського ринку. До цього ж чи не найгірша будівля площі св. Марка, — палата дожів, побудована властиво поза самою площею, заслонена іншими будівлями. З направду неповторних будівель

на самій площі стоїть тільки костел св. Марка, який творить четвертий бік прямокутника і який своїми банями нагадує нам щось відоме й рідне.

Ґранд Пляс — це поезія стонованої різнорідности. Навіть різні стилі сплітаються тут, але дуже гармонійно. Напроти ґотичної ратуші з кінця XV. ст. стоїть пізньоґотичний »королівський дім« з кінця XVI. ст., а в сусідстві цих двох головних будівель, чи на двох інших боках площі — низка домів (здебільша домів цехів і корпорацій) ренесансового стилю кінця XVII. ст. Вони часто мають вже бароккові прикраси.

Пізня ґотика »королівського дому« зовсім не нагадує декорованої масивности любенської ратуші, а радше достосована до свого »візаві«. Спеціяльної легкости надають цій будівлі ніжні аркади льоджій. Крім цього, вежички, низькі, а проте стрункі, скріплюють ще загальне враження.

Кожний корпораційний чи цеховий дім — це окрема індивідуальність, і кожний можна зокрема подивляти при оглядинні і окремо аналізувати при описі. Одне, що надає їм певної однорідности, це трикутні закінчення фасад, такі характеристичні для північних країв, зокрема для Бельгії й Голляндії; тільки, що ті трикутники знову ж між собою дуже різняться, і свідчать про індивідуальний смак архітектів чи пак про буйну фантазію архітекта, який тікав від шабльонности ремісника у своїй мистецькій тузі суверенного творця, що шукає неповторного. Можна б ще вказати на одну подібність домів: вони (згідно з одідиченим середньовічним звичаєм, що випливав зі щадження місця, стиснутого оборонними мурами й валами) — вузькі, здебільша тривіконні. Ця вузькість, у сполученні з трикутниковим викінченням, спричинюється немало до викликання враження стрункости. І при тій стрункості, яку можна б просто вважати синонімом елеґанції, губиться й золото прикрас, яке стає дискретним і не накидується увічі. Подібно, як золото вміє носити патриційй, у відрізненні до свіжозбагаченого крамаря без родинних традицій і без впосних манер.

З проходів по Брюсселі можна б ще відзначити один невеличкий сквер, недалеко від королівської палати (нецікавої в схожості на бакінґемську палату в Лондоні). На сквері кам'яні постаті винахідників, подорожників, купців. Але не в них притягаюча сила, а в огорожі: в мистецькім сполученні стовпів прегарним плетивом заліза, при чому плетиво не повторяється, але воно виступає в щораз то інших варіянтах у відтинках між двома стовпами. А на самих стовпах малі постаті, зображуючі різні фахи, різні заняття мешканців Бельгії, різні ремесла. Стовпів і постатей кількадесять. і вони свідчать про багатство творчої уяви. До цього ж вони всі дуже природні і в цій природності легкі й ґраціозні.

І чим далі заглиблюватися в минувшину, тим враження степенується. А цю старовину можна зустріти в менших містах від столиці, як от в Ґент чи Брюґґе. До них навіть розвинулася туристика, яка запевнює поважний прихід. Обидва міста цікаві в поодиноких деталях, але вони передусім цікаві як ціле, при тому цікавих деталів більше, незаперечно, в Ґент, але як ціле стилевіше знову Брюґґе. В Брюґґе зберігається цілковито середньовічний характер, з мальовничим охоронним ровом, який оточує місто з його характеристичними вежами. Сьогодні рів влучений в загальну систему каналів, на які Бельгія дуже багата (друге місце в світі по Голляндії) і які це збільшують можливості транспорту й кому-

кації. Сітку каналів ще дальше розбудовується. Крім великої ужиточної вартости, канали мають свій спеціяльний чар, зокрема в зеленій шаті літа, коли в них дерева купають свої віти, а плющ і пової скривають старі мури, які відбиваються в спокійнім плесі води. Декоративність води ще вміло збільшується. Так, напр., у Брюґґе маса пишних лебедів.

Для збереження стилю міста в Брюґґе заборонено будувати в поясі старого міста доми, недостосовані до стилю цілости. Це розв'язка, яка мене персонально інтересувала, а навіть мучила вже нераз. Найплястичніше проблема накинулася на Сицілії, в Палермо. 26 століть історії, а зокрема перехрестя різних впливів і культур мусіло залишити на архітектурі міста свій вплив. Зокрема сильний вплив Візантії, але спеціяльної атмосфери надають містові деякі будівлі із слідами арабської культури. Так що ж: усі вони лежать у старій частині міста, не тільки брудній, але й жахливо занедбаній, і без належної консервації підпадають поволі знищенню. А побіч старих кварталів постають нові, які нічим не нагадують давнини. Палермо велике (шосте місто щодо величини в Італії, з півмільйоновою людністю) і потребує комфорту й модернізації. Але комплетний розділ між старими й новими кварталами просто незрозумілий. Ті нецікаві »паки«, які займають тепер величезні простори і які часто різняться тільки кольорами, дратують. Вони ще тільки в дечому достосовані до »південного« стилю (плоскі дахи з терасами) але поза тим будівничі зовсім не рахувалися із специфічною архітектурною атмосферою міста. А самі плоскі дахи, на перший погляд мають для нас ще певний чар екзотики, в цілому ще більше спрощують загальний вигляд, ще більше роблять його нудним і нецікавим. Таким чином просто на очах гине частка історії, на очах розсипуються мури. Ще два-три покоління, і поняття про ту зустріч рас і культур, яка століттями запліднювала уяву і творчість, можна буде мати тільки на підставі описів і фотографій. Звичайно, рятувати той подих старовини можна б через збільшену увагу для самих пам'яток. Ця збільшена увага повинна б іти впарі із знесенням того »санітарного кордону«, який заіснував між старим, утотожненим з пролетарським і жахливо брудним і вонючим, і новим. Щоправда, для того, хто знає південь, цей поділ зрозумілий, але знесення »кордону« ніколи не могло б відбуватися механічно, тільки саме треба б вкласти багато праці над піднесенням рівня життя пролетарських кварталів. Але поруч із консервацією старого повинна передусім впарі йти розбудова нового міста в дусі давнього стилю і давніх традицій. І ось, оглядаючи саме Палермо, а впарі з тим радіючи, що належу до тих останніх, які можуть насолоджуватися рештками життєдайного перемішання культур, і боліючи, що вони невідхильно пропадають, питав я себе, як нефахівець, чи така континуація стилю можлива? Частково позитивну відповідь на це питання хотіли дати архітекти в Генуї, приступаючи 1892 р. до визначування пляців одної з модерних вулиць (»Дорога 20 вересня«). Звичайно, нові урбаністичні вимоги диктували, що вулиця мусіла бути набагато ширша від крутих і вузеньких вулиць давнього порту. Також камениці мали бути більшеповерхові й більшевіконні. Але при тому мали вони затримати певен характеристичний стиль. Вже само оформлення довгої на 800 м. і широкої на 20 м. вулиці, обабіч якої біля домів тягнуться аркади, справляє приємне враження. Але крім цього: кожен дім при врахуванні

всіх вимог модерности, яка заспокоїла б всі вимагання комфорту, мав отримати своє індивідуальне обличчя. І тому доми цього бульвару такі далекі від »чиншових казарм«, відомих саме у цій епосі в цілій Европі, — казарм, які не тільки між собою близнячо подібні, але які, крім того відбирають европейським містам їх індивідуалізм, який утримується ще тільки завдяки давнішим будівлям. Доми бульвару затримали штукатерії й різьби, фантазійні льоджії, різноманітність у викінченні дахів, тощо. У ефекті. вправді пізнати, що це наскрізь нова вулиця, і вона розсаджує давні завузькі рамки тісного середньовічного міста, але проте вичувається в ній шукання, яке було б продовженням, не запереченням минулого, — шукання, яке веде до органічного стоплення кварталів і до збереження індивідуальности міста й на новім відтинку його існування.

Бельгійці пішли в деяких містах, як от у Ґент і Брюґґе, ще далі: там нові доми взагалі не сміють затирати загального стилю давнього міста — вони мають вповні імітувати минуле. І цей почин також гідний уваги, і він ще більше вдалий, ніж у випадку Генуї. Там неперевершена одноцілість міста в первіснім вигляді, наче б якась давня ґравюра чи модель.

Намагання до утримання чистоти чи пак однорідности стилю в Бельгії частіше, тільки що в обидвох названих прикладах воно обов'язкове, нормоване законом (бодай у віднесенні до певних кварталів); Брюґґе, як мале місто, майже в цілості зберегло свій давній стиль, а Ґент, маючи понад 150 тисяч населення, тільки з ограниченням до певних зон. Так, напр., в Брюсселі біля катедри два прегарні ренесансові доми (»чорні каменици«) з барокковою, дуже дискретною, декорацією, а поруч них новий дім Вестмінстерського банку. Вправді будівля з XIX ст, але стилем цілком достосована до обидвох попередніх, і по століттях хіба фахівець не може помилитися щодо дати постання. Зокрема багато уваги присвячується реконструкціям. Бібліотека в Лювені, знищена німцями в часі І. світової війни, відбудована в той спосіб, що хто не знає при її огляданні про факт знищення, то аж ніяк не міг би уявити собі, що ця ренесансова з барокковою вежею будівля постала 1928 р. Дещо застановляло нутро з наскрізь модерною вже декорацією, але ж скільки то разів трапляється, що при ремонті чи модернізації нутро дістає нове обличчя. Щойно вмуровані в стіни таблиці з назвами американських університетів і культурних установ казали бути обережнішим в оцінці віку будови; самі ж таблиці відзначали жертводавців, чиїх коштом відбудовано бібліотеку.

Чар Брюґґе не тільки у закутинах (»триптих« біля ратуші) і в згармонізованій цілості утриманого середньовічного міста. але й у панорамі, опанованій трьома вежами: двох церков і міської торговиці (суконниць). Врешті, є в Брюґґе ще одна пам'ятка гідна уваги: беґінаж. На краю міста є над міським ровом наче окреме мале місто, відгороджене мурами, яке живе у відокремленні від оточення власним життям із специфічними законами й звичаями. Наче інший світ, збережений з-перед століть до наших днів, дивний і незрозумілий і, тим більше, приманливий своєю утриманою романтикою давнього й таємного. Сторонньому можна увійти за перший мур, але тільки у певних порах дня і за умовою пошанування внутрішніх законів. За першим муром, відгороджені новими мурами, мініятюрні домики з городцями. Там уже увійти не можна. Манастир, і не

манастир: у домиках живуть жінки в одежі, що нагадує чернечу, але вони обітів не складали. Живуть у повнім відокремленні від світу по власній волі, замкнувшися у своїм »містечку«, а в нім ще й у своїй хаті. Беґінажі сягають середньовічних часів: у них ще хрестоносні лицарі, йдучи в славетні походи, замикали своїх жінок, сподіваючися, що самота й грубі мури будуть певнішою запорукою збереження подружої вірности, ніж славнозвісні »пояси чесноти«. На молитві й праці мали жінки очікувати чоловіків, аж вони опромінені земською славою геройства і заслужені перед Богом ранами, добутими при добуванні св. Землі, вернуться до батьківщини. Скільки ж дум вони тут промріяли: від любовної туги й непокою за чоловіками до скритої ненависти до тих, що їх позбавили волі, маскуючи нерідко своє авантюрництво й жажду блиску й достоїнств фарисейською облудою побожности й покори...

А поруч із ними були ті, які добровільно втікали від життя, не маючи ше відваги рішитися на манастирську келію. Скільки було між ними знову ж вірних подруг, які на вістку про смерть чоловіків чи суджених у далеких виправах, воліли самоту ніж товариство, що могло б їм дати розвагу й забуття. А поруч знову ті, які розчарувалися до життя, яких мізантропізм випливав з кривавих ран, завданих немилосердним світом. І, врешті, як хтось з літніх жінок не мав притулку при родині, ішов також до беґінажу. Іншими словами: мішанина, яка не надто успосіблювала до взаємних зустрічей і сусідських розговорів... Як розумно, що раніше кожна »беґінка« мала свою окрему хатку.

З цікавістю входиться до одної, призначеної на показ (за оплатою, яка йде на кошти утримання беґінажу). Там усе: передпокій, кухня, спальня, кімната до праці, кімната до мислення й відпочинку. Все в мініятюрі, але як для одної особи і зокрема на давні часи — із справжнім комфортом. Навіть осібне подвірячко з настроєвим маленьким кружґанком і криничкою належало до домику. А ліжко під балдахимом і заслонене котарою, а біля нього ще й череп на пригадку, що все проминає у світі і що нам треба в кожну мить пам'ятати про смерть, яка одного жахає, але другому принесе визволення й забуття... Дуже характеристичні в хатинах шафи на переховування посуду й харчів. Нижня полиця в них призначена на стіл: це символізує простоту й суворість...

»Беґінки« займаються по сьогоднішній день виробом коронок, які виробляють без дротів, в'яжучи руками тонесенькі нитки у майстерне пабутинння на куснику дерева з вбитими голками, які служать як стеляж. Це мистецтво, на загал, вже забувається, але пильно плекане в беґінажах. Робота виходить дуже ніжна і має велику ціну серед знатоків і серед туристів, які шукають предметів на спогад чи для презентів. Прихід з продажу коронок, доволі дорогих, іде на утримання заведення. А спокійна і розмріяна, чиста праця дозволяє ще й за життя найти забуття, яке остаточно принесе розчарованим і скривдженим смерть, з символом якої вони не розлучаються.

Беґінаж є в Брюґґе, але беґінажі є і в Ґент. У Ґент також характеристичні для панорами три вежі, до цього ж зібрані на дуже малому просторі, на одній лінії, наче в дефіляді. Стилево гарна у Ґент давня різня

над каналом, перемінена сьогодні на маґазини овочів. Трикутно повикінчувані виступаючі з даху горішні віконця нагадують монаші келії, і мимоволі глядач дивується, що так мало (з нашого погляду) цікавій будівлі присвячено стільки уваги. Все ж передусім шкода, що сьогодні призначення будівлі також аж ніяк не відповідає її зовнішньому виглядові. Варта оглянути також узберіжжя над каналом (»ке«) з великою різнорідністю чепурних камениць, які при своїм »індивідуалізмі« зуміли підпорядкуватися законові спільного стилю (ренесансові, з багатством декорацій і трикутними викінченнями фасад).

Одною з найцікавіших пам'яток у Ґент є замок, дуже добре утриманий, хоч деякі його партії походять ще з дев'ятого століття; він дає добру уяву про давню оборонну систему, а рівночасно багато говорить про побут власників і про пануючі звичаї. Між іншим, цікаво відзначити, що багато в ньому прийомних кімнат, де відбувалися різні бенкети й забави. Майже поряд з тими просторими залями — в'язничні келії. В одній з більших улаштовано в'язничний музей. Коли я свого часу оглядав в Реґенсбурґу »єдиний у Німеччині зацілілий з війни музей« із знаряддям тортур і кар, то тут прийшлося констатувати, наскільки цей німецький унікат був бідний. Колеса до четвертування, ліжка до розтягання, ґільйотини й мечі, молотки до роздавлювання пальців і сокири до стинання голов... А поруч з тим величезна колекція кайдан і залізних сорочок з величезними обтяженнями. І прийшлося глибоко з полегшою зідхнути, що не жив я у тих часах і що не потребував на собі випробовувати тягару обтяжень і твердости заліза. А втім... Хто його знає, коли були жорстокіші часи? І якийсь песимізм при тих оглядинах підповз у душу. Бо ж врешті тоді ніхто не придумав тих »фабрик смерти«, які коштували людству мільйони.

А з другого боку інша рефлексія: Чи сучасний літеплий сантименталізм »нецікавих правнуків« кращий від їх давньої жорстокости? Щоб говорити символами: Це ж у тому самому Ґент, на віддалі кількох сотень метрів, одна з найбільш рафінованих камер тортур у замку і »Містичний Агнець« у катедрі. Два полюси людської душі проявилися з такою силою, з якою вони сьогодні не можуть промовити більше на тому клаптеві землі, що зіграв поважну ролю в історії, і що й досі дивує пам'ятками з давніх часів, — дивує куди більше ніж статечною упорядкованістю сучасности. Видно, що людині до творчости треба контрастів... Чи однак ті контрасти мусять бути аж так діяметральні?

Ось і друга рефлексія не настроює оптимістично. Але вона рівночасно має свій філософічний акцент у проблемі, як нам віддалитися від тої людської природи, в якій сплітається пекельне із небесним, щоб не дійти до сантиментальної літеплости, до банальности роботів, до нецікавости дрібних бужуїв. Во ж врешті-решт щастя не може дати ідеалу вигоди, який веде до стилю комфорту як це так наглядно видно на прикладі тої країни, яка на малому просторі нагромадила з промовистою клясичністю скарби минулого поруч із бездушністю сучасного. Відповідь на питання не легка, і вона не належить до реєстрації подорожніх вражень. Але в тому й сила тих вражень, що вони побуджують до ставлення питань, і згодом до шукання відповіди. А шукання за відповіддю було б варте труду, як варта труду шукання за враженнями.

У десяту річницю смерти Великого Мистця

Проф. В. Щербаківський

Життя і діяльність Олександра Антоновича Кошиця

(Закінчення)

(5)

»Що торкається розвідки Ф. Колесси (»Старинні мелодії українських обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті«, Х. річ. »Наукового Зборника« Т-ва »Просвіта« в Ужгороді), то я ще раз мав насолоду відчути красу його наукової концепції, методу, й глибини знання. Я просто захоплений науковими творами цього вченого, хоч іноді й непогоджуюсь з деякими його науковими виводами. І хоч у мене завжди болить голова й крутить у зубах від отієї статистичної сушви — підрахування складів, звуків, періодів і каденцій, але я те все перетерплю з охотою, щоб з насолодою дійти до висновку, завжди нового, цікавого, переконуючого й безмірно цінного, що просто кидає ціле море сві-

тла на багато речей не тільки музичних. Аж жити хочеться після такого читання! Наприклад, яка правдива й чудово доведена думка про джерело речитативу Козацьких Дум у похоронних заплачках, яких корінь простягається дальше клясичної грецької старовини в добу передісторичну, а біблійну — то вже документально!...

В Колессовій розвідці цікава й цінна ідея — відділити шляхом аналізи й порівняння найстарші зразки нашої обрядової пісні... З тієї тези можна зробити багато виводів, аж дух захоплює, як подумаєш!...

До цього листа додаю список моїх музичних праць. Хочу попередити, що до всіляких творів, крім колективних народніх, ставлюсь дуже обережно, а до власних цілком скептично. Уважаю, що той, хто видумав букви, папір, атрамент і інші смертоносні приладдя, зробив найбільше лихо на світі... Всі почали писати«.

»7-го лютого, 1940 р. Отже після довгого часу знову до справи »Догматів«. Москалі чудово розробили Історію Крюкового Співу... В їх історії є один важливий для нас мент: це праця московської »справочной комиссіи« 1668 р. під головуванням українця Олександра Мезенця (серед членів тієї комісії було багато, коли не більшість українців)... Але важливе є те, що в історії православного співу це було перше правне, колегіяльне »тіло« фахівців, що сказало своє авторитетне слово... і змалювало становище крюкового церковного співу в половині XVII ст.

Ця комісія розібралась у масі матеріялу... посортувала й встановила свою номенклятуру, сумлінно назвала кожну річ власним її ім'ям. Тож за тією номенклятурою маємо головні напіви: Знаменний, яко прототип, і його галузі — Великознаменний, або сутомосковський Столповой (себто осьмогласний) і сутоукраїнський — Київський...

... Великий знаменний, або Столповой, напів виник із Старознаменного в Москві по цілковитім її відокремленні від Києва... Він був новий змістом і більший розміром, але цілком подібний до Старознаменного. Шляхом еволюції, на тих же засадах, цей напів утворив потім із себе нові галузі: московську, новгородську, усольську і д...

Також є відомо нам, що Старознаменний напів зродився в Києві і в своїй еволюційній течії завжди живився з київського джерела. Таким він залишився й поруч нової своєї галузі — московського Великознаменного напіву в XVII ст., коли комісія Ол. Мезенця, в 1668 р., розглядала »що власне з церковного співу належить до Старознаменного напіву, що до Великознаменного, а що до Київського«...

... Український характер Старознаменного напіву остільки ясний, що біля мелодій Знаменного напіву можна написати мелодії навіть деяких сучасних українських пісень і хоч вони не будуть цілковито збігатись, але загальна кровна подібність їх просто вражає. (Дивіться нотовий додаток)... Отже, що українське, те є українське...

Не треба забувати, що творення Знаменного напіву не було вільною працею художньої творчости (національної) з її власними законами й засобами, а було перероблюванням на свій копит чужого оригіналу.

Сам текст належав напівчужій книжній мові відмінної конструкції й ритму«.

»25. 7. 1940. 1) Всі народи мають зарекордоване своє тонічне мистецтво, українці — нічого крім »Весілля« Гуменюка, від якого в культурної людини шкіра злазить;

2) Не маємо приличних рекордів ні для продажу, ні для музеїв і збірок »скарбниці людського слова«, ні для репрезентації.

3) Тепер, коли ми втратили політично все й коли настали часи нищення всього українського, а не будування й розвою, — ми не маємо жодної змоги ніде, крім Америки, записати (на рекорд) українську пісню, а вона є те єдине актуальне, що залишилося нам і для національного виховання молодого покоління і для маніфестації українського національного духу у світі...

Ви самі знаєте, як фальсифікують большевики (Москва) нашу народню пісню, паскудячи мотиви, наближуючи її гармонізацію й голосоведення до кацабського, підмінюючи оригінальний текст і сюжети народні штучним паскудним витвором...

Пісня має свою традицію... Ця традиція плекалась віками в сольовому й хоровому співові, є витвором високомистецького українського духу і має джерела в стародавній українській музичній культурі, яка зв'язана з европейським мистецтвом...

Останнім носієм цієї славної традиції був М. Лисенко, а з його співробітників залишився між живими один я. З припиненням артистичної діяльности Лисенка, а потім моєї хорової роботи із Студентським хором, пісня на концертовій естраді вмерла з початку німецької війни 1914 р.... Діяльність моєї Української Республіканської Капелі була вже в іншій площині, з другими наслідками та й та припинилася вже 16 років тому...

Тепер, коли ми стараємось затримати при житті рештки українського мистецького духу, душу національну, хто і яким способом буде підтримувати той святий вогонь? Нове покоління? А хто його виховає в тій національній традиції, під чиїм проводом воно буде рости? Хто зв'яже його з тою порваною ниткою сутонаціонального музичного духу? Які зразки воно буде мати для наслідування, щоб не піти слідами дешевих російських хорів та різної циганщини, якою забиті рекорди й радіо вкупі з концертами?...«

»7. 9. 1940.. Після бадьорого враження від Канади, мене огорнула сонна американська дійсність, коли всі жують безконечну жуйку, а рота роз'являють тільки для того, щоб вилаяти один одного. Позатим реальної роботи немає, крім різних »з'їздів«, на яких крім жуйки є ще танки авраменкового ґатунку та неможливі, недокровні, сонні, невиразні й антихудожні пописи хорів. А далі знову самозакохане сонне хропіння, з випадковими вигуками про соборну Україну...«

»11. 12. 1940. Щире спасибі за листа й за дописи в »Новому Шляху«... А що торкається тих »Енциклопедій« (українських) та їх напрямку й поінформованости то треба знати, що вся моя робота проходила в атмосфері неймовірної, найлютішої заздрости з боку навіть таких людей, які жодного відношення до музики не мають. А про музик і не кажу. Цілком зрозуміло, що вони бажали б мати хоч крихту того, що послала мені доля, а ще й тому, вважаючи, що те все належить їм по праву, а я узурпував (хоч ніхто не перешкоджає і їм узурпувати)...«

»4. 6. 1941. Тепер щодо штучних (авторських) творів... Відносно стрілецьких пісень М. Гайворонського. Ніяк не можу зміркувати, як може компоніст писати військові речі для мішаного хору, а ще гірше — для хору жіночого! У нього ж для чоловічого хору написано саме нікчемне, а речі більш порядні (вибачте за це слово) написано для мішаного хору!! До того ж для багатьох речей він сам дороблював слова (текст) і вийшли такі шедеври: »Смерть закрила йому очі від трьох куль на все«...

»5. 12. 1941...Щодо Стеценка, то він дійсно має щось трохи від Архангельського в церковних творах. Але там є щось і від Біноградова й деяких інших, крім Веделя. Та все це дрібниця перед його оригінальністю, »українськістю«, неймовірною ніжністю, глибокою релігійністю та »пісенно-нащадністю« (нема іншого слова!). Це найтонша, найделікатніша лірика... І коли у Козицького все надумане й нещире, то у Стеценка — все щирість, безпосередня природність...

... У Козицького завважую загострену, підкреслену стеценко-народовість... А ще гірше в цьому особливому підкресленні народности стоїть справа з Вериківським. Там просто »Господи помилуй« на мотив »Задумала вража баба молодою бути«, а про релігійний настрій нема чого й балакати...«

»8. 12. 1941...Стеценкової Літургії ч. 2 не знаю й дуже цікавий її побачити. Творчість того генія я люблю до безтям'я, без огляду на те, що не любив його як людину... Найбільшим твором його вважаю Панахиду, яку не тільки бачив, але й чув під управою самого автора в Києві. Вона повна нашої панахидної поезії тихого цвинтаря, з похиленими дерев'яними хрестами, ніжними вишеньками, що обступили могилки, мов діти домовину небіжчика, та з тихосумними простими польовими квітами, які наївними очками дивляться на чудний, непотрібний смуток людей...

Вчора бачив декого з нашого сонного комітету рекордування пісні. Проспали всі нагоди й можливості...«

»16. 2. 1942. Завалив мене роботою мій видавець Вітмарк. Дав мені для перекладу на різні хори багато американського сміття, й іноді просто до Бога руки здіймаю, як від пахощів тієї музики, так і від картини страшної вбогости музичного й культурного... У нас люди жили примітивним життям, але вони мали пісню, неоцінений мистецький діямант, яка живила їм душу і наповнювала її, а разом і думку людини, найвищими і найшляхетнішими почуваннями, високими ідеалами людськости, найбільш

делікатною духовою поживою, будила їх душу й серце, бадьорила й заохочувала до життя, — і люди були другого ґатунку. А тут розспасена, самолюбна, порожня й нерозумна фізіономія, без якого б то було почування, крім сексуальних солодощів, без ідеалів, без прагнень, навіть без думки... А головне, що специфік — американське ракетирство й тут на кожній сторінці, в кожній ноті — все з початку до кінця крадене! Крадене і перепаскуджене на адресу Фостера, якого переспівують і досі. Тож, коли розбаблюєш ці »пісні«, то так і бачиш, де, що і від кого взяте, і такий несмак наповняє душу, така огида огортає всю істоту, що готовий вискочити з вікна! Здається, що сам приймав участь у цьому »голд-апі« і всі люди на тебе дивляться та дивуються, до чого може дійти людина на старости років від злиднів! Отаке то! А треба робити, бо думати про якусь роботу іншу тепер — не можливо«.

(Я від себе можу тільки додати: значить, що до Америки виїздили такі люди, які ні до співу, ні до музики ніякого відношення не мали, а тільки втікали від біди, тому й Кошицеві не було за що зачепитися).

»Недавно той бувший менаджер Рабінов закликав до себе й пропонував мені взяти на себе головенство в хоровому відділі його оперового і якогось там ще підприємства: щоб, бачте, наглядати над хорами й хормайстрами, іноді концертувати з частиною величезного хору, а головне в передбаченні всіх цих великих подій і зараз же зв'язати своє ім'я з його підприємством... Рознюхавши добре і побачивши, що все йде на большевицькі гроші і в якихсь темних для мене цілях, я, звичайно, відмовився, сказавши, що мені на цей раз з ним не по дорозі. Оце й всього, що дав мені новий рік, а врешті мій гороскоп показує такі приємності, що заздалегідь треба вмерти...

Помер Андрій Чехівський, мій найближчий друг, найблагороднішша людина взагалі. Великий патріот і невтомний працівник на українську ідею. Помер у Парижі в страшних злиднях...«

»10. 11. 1942. »Все йде, все минає«... Тож не зневіряйтесь, а йдіть далі, як і до цього часу. Жодна половецька орда... не повинна Вас зневіряти. Не звертайте з шляху, щоб на Вас не лізло не повертайтесь назад, як би нечиста сила ззаду Вас не кричала! Йдіть уперед і несіть Ваш, найтяжчий на світі український хрест...

Ви не знаєте моїх обставин й мого минулого. Як би Ви уявляли собі, які спокуси мені траплялись, щоб звернути з українського шляху, та які гарні перспективи мене чекали б, якби я пішов на чужу ниву працювати. А от Бог допоміг мені встоятись, не згинаючи спини, і хоч я нічого не маю, як і не мав, але в чужі руки не заглядав і до кінця життя докалатав на власному возі...«

9. 12. 1942. ... Безнадійність та неясність у всіх моїх справах, оте нещасне рекордування української пісні, недавня хорість моєї дружини та різні думки при тій нагоді разом з іншими хвилюваннями зробили моє життя за останні місяці нестерпуче тя-

жким та нудним... До всіх тих думок, які завжди відганяють мені сон, цілком природно приєдналися думки про себе, про мою минулу роботу, про нашу пісню, про українців, про моє минуле й сучасне... Все те так мене розхвилювало, що ударила мене серцева атака, гірше ніж шість років тому, так що треба було великої сили, щоб не розбудити та не перелякати дружину, а ранком устати з ліжка і тільки вдавати себе »не в настрою«...

Перше всього прошу, Дорогий Докторе, тримати все написане в секреті, щоб ніхто не знав, а головне щоб не дай Бог, не дізналась моя дружина.

Далі, коли б зі мною, що трапилось (Ви розумієте про що кажу) то дуже прошу якнебудь тихо, не настирливо, без натиску, піддайте думку Екзекутиві УНО, щоб дати яку роботу моїй нещасній дружині. Тільки щоб не фізичну та не на фармах, бо вже не той вік і не те здоров'я. Вона кінчила Університет (Вищі Жіночі Курси) тільки не писала дипломної праці, бо виїхала за кордон з Капелею. Отже може бути учителькою...

Я не турбував би й Вас, але в Америці нема до кого звернутися. Наші мільйонові організації занадто багаті, щоб комусь співчувати... А їхні провідники... не тільки не використали мене, але навіть не поцікавилися, чи я живий... До того ж вони зараз заклопотані вищими справами, як, наприклад: »будування таблиць будучих героїв« (факт) і т. д... Я не маю жодних асекурацій і ніяких забезпечень... Помру, то мені ще добре, а от жінці ще прийдеться жити...«

Найважливіше, чого не дали зробити Кошицеві — це зафіксувати той традиційний наш спосіб співу в рекордах, які могли б служити зразком для дальшого. От що він пише:

»16. 11. 1943. Мені пригадуються ті темні дні, коли я сидів в Європі по першому розбитті Української Республіканської Капелі, й чекав, що Господь кине мені з неба хор і анґажемент.

Цілком так і тепер. Я три роки працював над репертуаром (для зрекордування хорового співу) і можливими його змінами; переписував його через усі хорові обставини, можливости й неможливости, вираховував на годиннику, знову переписував, замовляв ноти, крім того писав до газет, розмовляв з різними людьми, поборював такі саботажі, про які сказати неможливо, старими ногами й хворим серцем облазив усі сабвейні драбини Нью-Йорку, понижувався перед хористами... все для одної ідеї й цілі: дати нашу пісню нашим людям, щоб хоч трохи отямились від захланности, до чого призвело лінивство й добрі заробітки, так що почали забувати, хто вони й що вони мали й мають до цього часу.

Разом з тим хотілось хоч якнебудь залишити зразок того стилю виконання нашої пісні, який встановив свого часу Лисенко, а (без сорому казка) зберіг я, і хоч сяк-так зберегти від псуття нашу пісню, що роблять і свої й чужі, особливо російські малороси та свої новоамериканці, які нічого не чули, нічого не знають, а вчитись та знати немає де, та й не хочуть, бо »Америка — все«. Ці мої змагання загал не зрозумів і не підтримав, а ті,

хто зрозуміли, взяли це як моє бажання »увіковічить« себе й почали саботаж«.

Про рекордування пісень під його реґентурою я говорив з Кошицем у Празі 1932 р. і переконував його конче це зробити.

»8. 1. 1944. З Святим Різдвом та Новим Роком поздоровляю Вас і Вашу родину. Побажав би Вам багато й багато, коли б усі Нові Роки не були брехунами... Хоч би Україна якось пережила те нещастя, що їй приніс минулий Новий Рік, та й на те надій мало.

Обоє ми слабували та так удвох і зустріли Новий Рік, а згадавши, які шляхи перейшли ми за останні двадцять п'ять »Нових Років«... заплакали. Але не з огірчення та жалю на пережиті прикрості і невдачі, а з того, що зараз ми є найбагатші жебраки на світі, бо в торбах наших назбиралось таких скарбів, за соту частку яких найбільші багатії світу віддали б усі свої скарби, а може й життя. Ті скарби є високі естетичні та моральні переживання, які дала нам наша музикальна, до того ж ще й національна робота, про які можна говорити тільки з тим, хто те все сам пережив і бачив, а чого не можна переказати словами тому, хто того не зазнав. Згадували ми, плакали та молили Бога, щоб послав нам того ще хоч крихту перед смертю. Разом з тим пересувались перед нашими очима сотні облич співаків, на яких тоді сходив Дух Святий, та які, можливо з примусу моєї волі, а все ж таки приймали участь у »безсмертній трапезі на горнім місці«. А з ними пригадались і ті. хто хоч не переживав, то міг відчути й зрозуміти ті святі високі моменти.

... Добре ще, що хоч свідків не було. Тільки лямпадка ворушила тіні по стелі, а Божа Мати сумно дивилась на двох старих, окрадених дурнів, які просять скорбот, щоб бути щасливими, а жалю щоб бути веселими... До того ж додалась думка, що ті всі раювання знайшли ми в саду української пісні, мимо якого байдуже проходять мільйони людей, навіть не заглянувши, які там квіти ростуть...

Правда, що туди інколи заглядають особи з консерваторськими дипльомами й шпортаються там, але рай все залишається раєм і кому Бог одчинив на нього очі, той воліє залишитись там до смерти, як от нас обоє...« (Уривки з кн. »Відгуки минулого« — О. Кошиць у листах до П. Маценка).

Цього ж самого 1944 року 21 вересня Кошиць помер. Завершилося: великий старець відійшов від нас. До нас, у Прагу, вістка про це прийшла десь аж на початку листопада. Ми, тобто я і пані Щуровська-Росіневич, взялися зараз же за академію в честь Кошиця. Я мав подати реферат, а пані Щуровська мала організувати хор і дати ряд його, як церковних, так і інших композицій. Хор зібрався і почалися співанки, які йшли успішно. Коли нам лишилося зробити ще дві співанки, щоб усе було готове як слід, на співанці появляється ніким не жданий Приходько, той, що учителював десь на Закарпаттю. Зависть і злоба не лишили в спокою Кошиця і після його смерти. Приходько з'явився

як зловіщий дух, дуже уважно переглянув усіх співаків, досидів до кінця та вийшов разом із співаками. На черговій співанці я і Щуровська даремне дожидали співаків. Нарешті прийшов староста хору і сказав, що Приходько розстроїв хор і співаки більше не прийдуть. Отже зробити урочисту Академію ми не могли. Так нікчемна злість, заздрість і низькість навіть після смерти не дали спокою Кошицеві. Лисенка також переслідувала заздрість і ненависть, але з боку чужинців, а свої зібрались на похорон у такім числі, що це був майже цілий Київ, а хорів було без числа, разом більше тисячі співаків, якими правив Кошиць.

А як відбувся похорон Кошиця мені невідомо, не знаю навіть чи над ним поставили відповідного пам'ятника.

Так помер український велетень, який навіть не міг бути оплаканий своїми найближчими. І як до цього підходять слова Шевченка:

»І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
... Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять лукаві, і в огні
Її окраденую збудять...
Ох, не однаково мені!«.

Великий геній, останній кобзар, останній композитор і творець-диригент школи Лисенка, що мав найглибші українські народні і церковні співочі традиції, традиції старої, ще заповітної, релігійної України, помер. Боян України, що розніс по всьому світу останню лебедину пісню України, він як застрілений птах помер на далекій-далекій чужині. Своє палке серце, тремтяче скорботами України, болюче болями батьківщини, він поніс у світ і там у пісні давав його всім, як причастя божественної невмирущої краси. Серед темної бурхливої ночі української еміґрації він запалахкотів, як смолоскип, і навіть озорив увесь світ, щоб здивувати його й показати нашу пісню, нашу славу, нашу правду, »Правду України, що без золота і без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива як Господа слово«.

Він показав, що правдиве мистецтво і безмежна віра — єдина еґіда нашої нації, єдине, що несе з собою невмирущість. У полум'ї свого серця згорів він сам, але через те став вічним і невмирущим не тільки в пам'яті свого народу, але і в пам'яті інших народів, у ряді інших великих світових мистців. Слава йому на віки вічні. Амінь.

Д-р філ. Микола Аркас

Наші степи

»Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!...«
Т. Г. Шевченко

Рядки ці я пишу для нашого молодого покоління, яке зросло й виховалося поза межами батьківщини на чужині; старші читачі не знайдуть у них нічого особливо нового для себе. Більшість їх добре пам'ятає наші степи й могла б ще багато чого додати до написаного мною.

Хотілося б мені, щоб ті, хто ніколи не бували в Україні, прочитавши мій опис степу, хоч приблизно уявили собі його чарівну красу й пам'ятали, що цей степ — славне тло нашої історії; саме він породив ту славу і став потім її величним могильником.

З усіх дум, найвразливішу думу про нього склала історія і бренить вона, не стихаючи, через цілі тисячоліття й ніколи не стихне, бо писана вона кров'ю й муками наших прабатьків, що віддали своє життя на вівтар отчизни...

Тепер справжнього степу на нашій батьківщині нема; на його місці хвилюються »лани широкополі« хлібів, а восени щуриться стерня. Тепер кожен шматок цілини згосподарений радянцями, бо ж Україна годує своїм хлібом усі »братскіє народы« і, в першу чергу, »бѣлокаменную матушку Москву«.

Степ зберігся лиш в одному місці, а саме в північній Таврії, на колишніх ґрунтах Фальц-Фейнів, у т. зв. Новій Асканії, де ті німці свого часу влаштували рай звірини та рослинства. Совєтська влада перетворила той кут землі в резервацію і, треба сказати, чудово розташувала її. Там можна побачити не тільки всю степову фльору й звірину, але й таких монстрів, як зубри та зубробізони.

Перед революцією, одначе, на поміщицьких лятифундіях бували степові простори цілинної землі. Там випасалися табуни коней, вівці, або й просто лежали вони невикористані через недбайливість дідича. Рештки вільного степу були слабеньким відгуком колишнього славного »Дикого поля«.

З дитячих літ своїх я зрісся з степом і полюбив його всім своїм єством. Ставши юнаком, я часто вліті, у досвітню пору, сідлав свого »Отаманчика«, виносився в ще темний степ і там, на »Скаженій« могилі дожидався ранньої зорі.

В степу панувала непорушна тиша, все живе принишкло, відпочиваючи коротким переддосвітнім сном. Я озирався довкруги, але віддаль крилася в темряві. Тільки на сході, все дужче, все помітніше рожевіла заграва світанку; там чарувала рожевоперста Еос, наша прекрасна зоря. У тому місці кожну мить мінялися барви; рожеві смуги то починали палахкотіти й жахтіти вогнем, то, раптом, зеленіли, то переливалися золотом і сріблом, то, навіть, буріли: серпанок далеких туманів ткав на небесному тлі

дивовижні візерунки всіх барв, всіх їхніх відтінків. Наді мною темною банею розверзлася безодня небес, засіяна яскравими зірками, туманіюча млистим Чумацьким шляхом.

Але на сході заграва світанку гасила вже зірки, вони блідли й зникали.

І ось раптом зашаріло над обрієм й викотилось з-за нього велетенське палке сонце. Вмить щезла темрява, заметушилися тумани, одні звилися вгору, другі припали до балок, дихнув легенький вітрець і враз степ прокинувся, ожив та залунав піснею на різні голоси: то Божа твар славословила свого Бога.

А літній день у степу, коли прямо тхнуло від розпареної землі, коли сріблисті хвилі йшли по тирсі, коли дурманив голову аромат нидіючої трави й квітів, коли жайворонки виспівували в піднебессі й велично кружляв на могутніх крилах орел; коли в траві скрекотали коники, а обрії дрижали в обіймах марева: — святий Петро там вівці пас.

А вечір у степу, коли сонце, ніби пірнувши в траву, полишило по собі слід б'ючого в небо проміння, коли тіні викрадалися з глибоких яруг та балок й розбігалися по степу. І меркло світло від їхньої ходи, снувалися тумани, сизиною крилася далина і темрява ночі загортала обшари.

Гульк-гульк — одна за одною з'являлися зірки і місяць випливав на небозвід; розпорошував чари по землі. Підпідьомкали перепілки, скреготав деркач, в очеретах ставка моторошно ухав »бугай«, заглушуючи крякіт диких качок та жаб'ячі серенади, а по всьому степу лунав і розлягався одвічний хорал цвіркунів, мрійний, велично-надхнений...

Про історію наших степів я говоритиму в іншому місці, тут же обмежусь тільки їх описом, так би мовити, ліричним.

Інтенсивне заселення степів Херсонщини й розвиток там хліборобства, як і скрізь, нанесли смертельний удар привіллю, а з ним вівчарству та табунному конярству.

За часів мого прадіда й діда, наші степи були непорушеним ще плугом цілинним простором, поростим буйною травою та чагарями, з котрих варт зазначити ковиль, довгоосту тирсу й безліч інших трав, як тонконіг, пирій, т. зв. лядську чуприну, степову полинь і т. д., а з чагарів — терен, що ріс густими хащами терниць, шипшину, бузину та дерезу. Ці херсонські степи були тоді рештками стародавнього, оспіваного нашим народом »Дикого поля«, що колись безмежною, непроглядною зеленою пустелею займало величезний простір: всю Херсонщину, південні повіти Київщини, східню частину Поділля, південно-східню Басарабію, всю Катеринославщину з суміжними південними повітами Полтавщини й більшу частину Харківщини, а далі переходило в безкраї степи Задонщини, такі ж дикі та безлюдні.

Одноманітність зеленої трав'ястої рівнини, де

Тільки поле леліло,
По ньому тирса зелена зеленіла.

(З думи про утечу трьох братів з Азова)

Збарлювали то глибокі, то положисті балки, що вилися, ніби гадюки, по степах, іноді порослі тільки низькостебельною травою, поплямовані жовтими глинястими ковбанями та обвалинами, іноді покриті непрохідними хащами терну, славетними терницями, гущавиною дикого вишняку, таволги, бузини, дерези, шипшини, глоду й іншими кущами.

Особливо глибокі балки звалися ярами чи яругами, а порослі лісом, що не часто траплялося, — байраками. Де-не-де в степу бовваніли самітні дуби та дикі груші-кислиці, посаджені або самою природою, або Бог зна ким і коли. В народі вірилось, що це »козацькі дерева« й що поблизу від них закопано скарб.

Ще рідше можна було в степу побачити гаї явора та береста. Лісів у степу, розуміється, не було, за виключенням »Чорного лісу«, збутки якого помічалися коло Єлисавету й Базавлуку на низу Дніпра.

В низах, коло рік і на їх побережжі, краєвид раптом переміннявся й приймав плавнений характер, де росло багато очерету, куги, що маяла брунастими оксамитними кіяхами, оситнягу, рогози, різної осоки, а в самій воді, в протоках і затоках, пишався жабурник, крин чи лілея, жовте латаття чи глечики, водяні горіхи, ряска, жаб'яча цибуля, куширі і т. п. Високі кошлаті верби, разом з густим верболозом, то відступаючи від побережжя в глибину низини, то вузькою смугою оточуючи водяну гладь, домінували над барвистим килимом плавень, що були притулком степових і лугових птахів.

Такі прирічні місця іноді були покриті нетрями, де водилась сила всякої звірини. Інколи, перед очима рідкого подорожнього відкривалася раптом сизаво-зелена гладина степового озерця-ставка, що притаївся в затишному закутку низини в обіймах верб та очерету.

Степові ріки пливли поважно, то широко розлившись, то вузькою смугою з плоскими чи скелястими берегами.

Скрізь по степах, куди не кинь оком, виднілися то поодинокі, то парні, то по три вкупі, могили, свідки сивої давнини, що хоронили в своїм лоні древню казкову бувальщину разом з тліном незнаних степових багатирів, в предковічні часи склавших свої буйні голови на шовковім килимі тирси.

Їх насипали над своїми ватажками леґендарні кіммерійці, грізні скити, неспокійні сармати та інші кочові й напівкочові народи, що надовго, чи ненадовго, закоріняліся в степовому привіллі, та іноді ставили на самій маківці похоронні могили кам'яного, грубо тесаного боввана, так звану »бабу«, божество, котре охороняло вічний сон мерця й котре служило одночасно далековидним надмогильним пам'ятником над ним.

Пізніше, особливо високі, могили були вартівницями козаків; звідти вони стежили за степом і, замітивши ординців, запалювали политу дьогтем солому, скручену джгутом на довгій жердині, застромленій у маківку могили. Так від могили до могили швидко передавалася в степах сторожею грізна вість про небезпеку

й небавом, огневою сигналізацією, доходила до Запоріжжя та Гетьманщини, піднімаючи їх на ворога — »степового ушкаля«.

Часто траплялося, що й самі козаки, котрі загинули в далеких степових походах, були поховані своїми товаришами в тих могилах і тоді їхнє »лицарське тіло в китайку повите« ніби вінчало своїми кістками глибоко під ними тліючі останки стародавніх незнаних степових багатирів.

Ці могили були колись над ними навершені, як тривкий, непорушний пам'ятник їхньої слави; коло їхнього підніжжя справлялися криваві тризни й голосільниці розпачливим риданням будили степову тишу.

Багато століть пізніше, в могильне лоно спускали козаки мозолистими руками тіло свого друга-братчика; суворі їхні обличчя схилялися над свіжовикопаною могилою, шепотіли молитви; гриміла прощальна сальва і знову степ порожнів, і знову гуляв по ньому тільки вільний вітер. Розвіяв він пам'ять багатирів, заніс у забуття їхні імена, але їх самих і їхню славу взяти з собою не мав сили; віки, тисячоліття вінчає він їхні зтлілі останки.

... Тоді козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Хведора Безрідного ховали,
Руський »Отченаш« читали,
В семип'ядні пищалі гремали,
Високую могилу насипали
І прапірок у головах встромляли,
І премудрому лицареві славу учиняли...
(Із старовин. думи »Понад сагою Дніпровою«)

В уяві народу нашого ці могили були нерозлучні із степом, з його простором; вони — ореол слави над ним, незгасаючий, вічно сяючий. На могутніх орлиних крилах день і ніч шугає біля них Пам'ять про величне Минуле. Вони — його сторожа, мовчазна, загадкова. З похмурим докором позирали вони на сучасність, прислухалися до гамору вбогої буденщини. Могили — то надгробний пам'ятник над бувальщиною, а епітафія над ним — то думи.

... Було колись — на Вкраїні
Ревіли гармати,
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю —
Минулося: остались
Могили по полю!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло
В китайку повите;
Високії ті могили,
Чорніють, як гори

Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять...
(Т. Г. Шевченко: »Іван Підкова«)
... Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
— »Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Вернітеся! Дивітеся:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла.
Вернітеся!« —
— »Не вернуться!
. . . . . .
Навіки пропали! — «
. . . . . .
Не вернеться Козаччина,
Не встануть Гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!...
(Т. Г. Шевченко: »До Основ'яненка«)

Моторошні трагедії відбувалися колись у степах! Вони були свідками й славних подвигів й підлої зради, скромної жертовности й шляхетної самопожертви. Бачили вони грізні батави, коли, брязкаючи зброєю, комонні лави степових лицарів з усього розгону зударялися смертним боєм з ворогом, коли

Од світанку й до смеркання
І всю ніч аж до схід-сонця
Над степами, над ярами
Стріли з посвистом літали
І дзвонили громом-дзвоном
Гострі шаблі по шоломах,
І тріщали, і ламались
Довгі списи на кольчугах
У незнанім Дикім полі...
(З мого переспіву »Слова про похід князя Ігоря на Половців«)

Або коли піші дружини »ісполчалися на рать«:

... Червоними щитами княжії дружини
Широкії поля загородили... (там же)

Вони вслухались у розпач кинутих, спливаючих кров'ю, бійців, що гинули марудною, лютою смертю від згаги й голоду, від спеки жаркого південного сонця, або від стужі снігових фуґ. Чи-

мало людей, заблудившись у бездоріжжі степів, безслідно щезало в зеленій пустелі й тільки вільний вітер та спроквола плибучі хмари могли б оповісти про їхні передсмертні муки.

... Тоді сиві зазулі налітали,
У головах сідали
І так, як рідні сестри кукували;
Тоді орли-сизоперці налітали
На кучері наступали,
З лоба очі висмикали;
Тоді щей дрібна птиця налітала
Коло жовтої кости тіло оббірала;
І вовки-сіроманці набігали
Кості по байраках, по мелюсах розношали,
Попід зеленим явором ховали
І комищами вкривали: —
То ж вони козацький похорон справляли...
(Із старовин. думи про втечу
трьох братів з Азова)

В українській народній поезії, в її епіку й ліриці, сливе в кожній думі й багатьох старовинних піснях, оповіданнях та перекладах, — це »Дике поле« шумить безмежним килимом тирси, віє вільними вітрами, леліє далями, горбиться сумними могилами:

У полі могила з вітром говорила:
— »Повій, вітре буйнесенький,
Щоб я не чорніла;
Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,
Щоб по мені трава росла
Та ще й зеленіла« —
А вітер не віє
І сонце не гріє,
Тільки в степу широкому
Могила чорніє...
(Дуже старовинна народ. пісня)

Степ жорстокий та зрадливий, невблаганний своєю байдужістю, вічним спокоєм і тишею. До страждання людини він глухий й немилосердний, бо поглинув сотні тисяч життів, спопелив жаром сонця загублені в квітучій пустелі трупи, омив, обжерті звірем, кості дощами й поховав під смараґдовими хвилями тирси.

... От менший брат на Савур-могилу лягає,
Головку схиляє...
І вовки-сіроманці набігали,
І орли-сизопері налітали
В головах сідали —
Хотіли заздалегідь живота темний похорон одправляти.
Менший брат тее зачуває:
— »Вовці-сіроманці, орли-сизоперці,
Гості мої милі!
Хоч мало-мало пождіте
Поки козацька душа з тілом розлучиться;

Тоді будете мені з лоба чорні очі висмикати,
Біле тіло коло жовтої кости оббірати,
Попід зеленим явором ховати
І комишами вкривати!« —
Мало-немного спочивав:
От руками не візьме,
Ногами не піде
І ясно очима на небо не згляне;
На небо взирає
Тяжко зітхає,
Батькову-татчину молитву споминає
І Богу душу оддає...

(Із старовинної думи про втечу братів з Азова)

... Під явором зелененьким
Лежав козак молоденький;
Його тіло почорніло,
І од вітру пострупіло;
Над ним коник зажурився,
По коліна в землю вбився...
... Ой цить, мати, не журися:
Вже ж бо твій син оженився,
Він взяв собі за жіночку
Зеленую долиночку
Та крутую могилочку...

(З старов. пісні: »Ой, три літа, три неділі минулося на Вкраїні«)

Любив, одначе, український народ вільну безмежність степу, його зелене розвілля, що зливалося у віддалі з блакитним небозводом, зрісся душею й тілом з приманливими його обріями, в яких з'являлися марива незнаної далечини. На протязі багатьох століть рятував він той люд від утиску й неволі, від гноблення, глуму й сваволі лукавої Польщі та безсердечної Москви, що вперто, з жорстокою послідовністю, уярмляла Україну

Але той же степ був і вічною загрозою цьому багатостраждальному народові. З давен-давна з його сизої далини орканом налітали в Україну різні кочові народи, а згодом, у часи Козаччини, орди хижих татар і турків.

Татарські чамбули, ховаючись у високій траві та по ярах, вешталися по степу, нападали на подорожніх, на села та міста; убивали старців і немовлят, гнали в ясир молодь, віддавали все вогню та сплюндруванню.

І плакала тоді Україна кривавими сльозами й погребним передзвоном розлягався її плач на землі.

... Зажурилась Україна, що ніде прожити,
Гей, витоптала орда кіньми маленькії діти,
Що маленькі витоптала, старих порубала,
Середущих постягала, у полон загнала!...

(Древня пісня)

Татари, ці ушкали степу, чудово в ньому орієнтувалися й з гадючою незамітністю вміли підкрастися до своєї жертви та зненацька її заскочити. Зустріч з ними беззбройного або недбайливого подорожника загрожувала йому неминучою згубою й нова безхрестна могила виростала в степу.

... Понад сагою Дніпровою
Молодий козак обід обідає,
Не думає й не гадає,
Що на нього молодого
Біда наступає...
... То не верби луговії зашуміли,
Як безбожнії ушкали налетіли,
Хведора Безрідного,
Отамана курінного,
Постріляли, порубали...
(Із старовинної думи: »Понад
сагою Дніпровою«)

Треба було завжди бути на сторожі, не спускаючи очей із степу, таїтися в ньому, не лишати сліду.

... Стали козаки вечора дожидати
Стали терновії вогні розкладати,
Стали по чистому полі коні козацькі пускати,
Стали козацькії сідла од себе далеко одкидати,
Стали козацькії семип'ядніі пищалі поза кущами ховати.
Отаман Матяш старенький тее зачуває,
Словами промовляє:
— »Козаки, панове-молодці!
Небезпечно ви маєте,
Козацькі коні із припона не пускайте;
Сідла козацькії під голови покладайте,
Во се долина Карнайська,
Недалеко тут земля татарськая!« —
Тоді козаки з отамана Матяша насміхались:
— »Десь ти, отамане Матяшу старенький, між козаками не бував,
Десь ти козацької каші не їдав,
Десь ти козацьких звичаїв не знав,
Що ти нам, козакам Бравославцям, великий страх завдав!« —
Тоді отаман Матяш далеко од них одступив,
Терновий огонь розкладав,
Коня свого козацького осідлав,
Віля себе припинав.
То саме вночі заждав малую годинку, невелику часинку,
Як не буйнії вітри повівали,
Як турки-яничари з чистого поля в долину припали,
Дванадцять козаків-Бравославців небувальців в полон забрали.
(Із старовинної думи про отамана Матяша)

Одначе, у вабливій, загрожуючій степовій далині ховалася Жар-птиця безталанної України — Воля і найсвітліші, найвідва-

жніші свободолюбні її сини шукали цю вимріяну волю то »на воронім«, то »піша-пішаницею«, і безліч з них гинуло чи від татарських стрілів, чи від вовчих іклів, чи від згаги та голоду; і співали тоді на Гетьманщині:

... Осідлаю кониченька,
Коня вороного, —
Нехай несе в чисте поле
Мене молодого!
В чистім полі тирса шумить,
Катран зеленіє,
В чистім полі своя воля,
Що й серце німіє!...
(Із старовин. пісні: »Не жур мене, моя мати«)

Й журився тоді, побивався загублений у степу:

... Побило мене в полі
Три недолі:
Перва недоля — безхліб'я,
Друга недоля — безвіддя,
Третя недоля, що своїх братів рідних не догнав...
(Дума про утечу трьох братів з Азова)

Ой, на татарських полях,
На козацьких шляхах
Не вовки-сіроманці квилять-проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть, під небесами літають:
То сидить на могилі козак старенький,
Як голубонько сивенький,
На кобзі грає-вигравае,
Голосно співає;
Кінь біля нього пострілянний, порубаний,
Ратище поламане,
Піхви без шаблі булатної,
У ладівниці ні однісенького набою.
Тільки й зосталась йому бандура порожняя,
Та в глибокій кишені люлька-бурунька,
Та тютюну пів папушки.
Козак-сердега люлечку потягає,
На кобзі грає-вигравае,
Жалібно співає:
— »Гей, братця, пани-молодці,
Козаки-запорожці!
Де ви ся повертаєте?
Як ви ся маєте?
Як голубонько сивенький,
Чи ляхів-ворогів киями покладаєте?
Чи татар-бусурменів малахаями, як череду у полон заганяєте?
Коли б мені Бог поміг старі ноги розправляти,
За вами поспішати,

Може б ще я здужав на останку віку вам заграти,
Голосно заспівати!
Нехай би моя кобза знала,
Що мене рука християнська поховала!
А то пропаде моя кобза ні за собаку:
Лежатиме сама собі у степу...
А вже мені, старенькому, без коня пропадати:
Не зможу по степах чвалати;
Будуть мене вовки-сіроманці зустрічати,
Будуть дідом за обідом коня мого заїдати!
Кобзо ж моя, дружино вірная!
Бандуро ж моя мальованая!
Де ж мені тебе діти?
А чи в чистому степу спалити
І попілець по вітру пустити?
А чи на могилі положити?
Нехай вітер по степах пролітає,
Струни твої зачіпає.
Сумнесенько, жалібнесенько, грає-вигравае;
То може подорожі козаки бігтимуть близенько,
Почують, що ти граєш жалібненько,
Привернуть до могили...

(Дума про козака-бандуриста, народність котрої оспорюється)

(Закінчення в наступ. числі)

* * *

Спиридон Черкасенко (1876-1939)

МРІЯ ВЕСНЯНА

Чи знаєте Ви весну на Вкраїні?
Що рай? — се витвір розуму й брехні!
Ви на моїй побутьте батьківщині —
Там справжній рай, не в казці і не в сні.

Нехай усі — чия буя ще сила —
Моїй царівні кидають: розпни! —
Зелений шум розростає їй крила —
Зелений шум воскреслої весни.

Скінчиться й нам ганебнее вигнання,
І злинемо туди як журавлі...
Єдине щастя нам за всі страждання —
Торкнутися до рідної землі!...

Привіт Дорогому Ювілятові

Разом із Читачами, Редакція від серця вітає великого Поета Сучасности Євгена Маланюка з нагоди тридцятиліття його творчої діяльности! Не раз насичені мислею і серцем твори Євгена Маланюка поривали його тисячі читачів до чину; не раз терпкі слова правди блиском вогненного стовпа виводили тих, хто байдужів, на шлях боротьби; не раз той, хто шукав краси — з насолодою читав його надхненні поезії. І завжди у всіх із подякою билося серце, з подякою людині, яка своє життя присвячує найбільшому людському скарбові — Батьківщині, її культурі, її боротьбі.

Не всі можуть Ювілятові прислати тепер привіт, бо ім'я його відоме як у Києві, так і на Зеленому Клині... Хай цей привіт від Редакції і Читачів, що походять з різних земель України і належать до різних генерацій, — буде спільним привітом від України Ювілятові, тієї України, за яку він так прекрасно змагається мистецьким словом — Української України!

Багато літ, багато успіхів, міцного здоров'я, дорогий наш Поете!

Редакція »Визвольного Шляху«

З ВИБРАНИХ ПОЕЗІЙ Є. МАЛАНЮКА

НАПИС НА КНИЗІ ВІРШІВ

О, хто поставить перепони
Отсій розмірности каліг?
Л. Мосендз

Напружений, незломно-гордий,
Залізних — імператор строф,
Веду сі вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Позаду — збурений Батурин
В похмурих заграваx облуд, —
Вони ж металем — morituri —
Сурмлять майбутньому салют.

Важкі та мускулясті стопи
Пруживий одбивають ямб:
Се дійсности, а не утопій
Звучить грозовий дитирамб!

Ось блиском булаву гранчасту
Скермовую лишень — вперед.
Се — не полет, але вже — наступ,
Та він завісу роздере.

Шматками розпадеться морок
І ти, нащадку мій, збагнеш,
Як крізь тисячолітній норох
Розгорнеться простір без меж.

Збагнеш отсе, чим серце билось,
Яких сей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стильос
І стильосом бував стилет.

* * *

ІСХОД

Не забути тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.
Гуркотіли й лякались кола
Під утомлений грім гармат.

Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід,
А потяг ридав: На Захід... На Захід...
І услід — реготався Схід.

Роззявляв закривавлену пащу.
П'яний подих нудив, як смерть.
Де ж знайти нам за тебе кращу
Серцем, повним Тобою вщерть?

ОДА ДО ПРИЙДЕШНЬОГО

Дні Твої скалічено криваво,
За туманом мерехтить мета...
Так обридла підозріла слава,
Так гнобить нещадна самота.

Вию псом на мертвім полі бою,
Стережу сей попіл і кістки, —
Знаю, Бог розсудить нас з Тобою:
Сходять зерна, пружаться ростки.

Під морозним вітром — біла тризна,
Сніг сліпить, вирує рівнина, —
Та встає озимина залізна,
Крізь крижаний сніг — озимина.

Бачу їх — високих і русявих,
Зовсім інших, не таких, як ми, —
Пристрасників висоти і слави,
Ненависників тюрми і тьми.

Ось їх стислі руки, ясні лиця,
Голос невблаганний, як наказ,
В гострім зорі зимно-синя криця —
Вірний щит від болю і образ.

Спадкоємці бою, бурі діти!
Загримить ще раз така пора —
Сміливо могили перейдіте,
Коли треба — розтопчіть наш прах.

Щоб без вшанувань, без академій
Кров жадала неминучих кар,
Криця зустрічала серця кремінь,
Викресала іскрами удар!

Щоб тверезі зимно-сині очі
Загорались, гострі і палкі,
Лиш тоді, як обрій зарокоче,
Боєм зустрічаючи полки.

І коли доба метальним словом
Збудить в серці переможний ямб,
Присуд Божий в даль Твою громово
Ознаймить гарматній дитирамб.

МОЛИТВА

Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.
Т. Шевченко

Вчини мене бичем Твоїм —
Ударом, вистрілом, набоєм,
Щоб залишивсь хоч чорний дим
Над неповторною добою.

Хай безсоромні очі їсть
Тих, що живуть без сліз і чести,
Хто скинув і любов і злість,
Бо не під силу було нести.

Хто все зітхав — заснуть, втекти,
Сховатись за Мазепу й Крути,
Коли грозою йшли — віки —
Над полем рути і отрути.

Твоїм бичем мене вчини,
Щоб басаманувати душі,
Щоб захитать і знову зрушить
Смертельний чар дичавини.

ШЕВЧЕНКО

Не поет — бо це ж до болю мало,
Не трибун — бо це лиш рупор має,
І вже менш за все — »Кобзар Тарас«,
Він, ким зайнялось і запалало.

Скорше — бунт буйних майбутніх рас,
Полум'я, на котрім тьма ростала,
Вибух крови, що зарокотала
Карою за довгу ніч образ.

Лютий зір прозрілого раба,
Гонта, що синів священим ріже, —
У досвітніх заграваx — стена
З дужим хрустом випростані кижі.

А ось поруч — усміх, ласка, мати
І садок вишневий коло хати.

* * *

Леонід Полтава

ШЕВЧЕНКО І ПОДОРОЖНІ

Холодний степ. Довкола сивий сніг.
Скрипуча тиша. І зненацька — буря,
І небо, й землю кинула до ніг
Нестримним рухом, що ламає мури!

Гуркоче вітер. Коні йдуть понуро,
Хоч миготить змією батіг.
Поет підвівсь. Співаючи безжуро, —
Вперед пішов, у навіжений сніг.

Махнув до друзів братньою рукою:
До змагу стали з бурею тяжкою,
Вперед ідуть... Ось і вогні, село...

А чи ж не так у царській хуртовині
Ішов поет по рідній Україні
І вів народ — і легше йти було.

1941, Україна

Леонід Полтава

Ми і добрий знайомий

(Новеля)

»Ради Бога, приїздіть! Допоможу виробити папери, моя хата — Ваша хата. Буду Вам страшенно радий!..«

Таким реченням закінчувався лист земляка, нашого доброго знайомого. Повоєнний вітер заніс нас у різні країни Европи, і хоча завдяки літакам земна куля зробилася маленькою, однак для нас подорож навіть і смирненьким потягом була неабиякою проблемою. Я заявила чоловікові, що цей раз помру від розпуки, якщо подорож не відбудеться. Не тільки від наших речей віяло нафталіною, а здавалося — і від нас самих.

Подорож! В дорогу! Вперед! Ан рут! Форверст!... — на всіх мовах я виспівувала це прекрасне речення, особливо радісне й приваблююче після щоденної фабричної нудьги.

Знайомий обіцяв кімнату в його квартирі й інші блага. Гроші у нас не обтяжували кишень, але їх все-таки вистачило б на дорогу із сандвічевими обідами. Тяжко дістати візу, — та і в цім допоможе добрий знайомий! Ми не знали, як йому дякувати; швидко повідомили, що купуємо нову валізку, вносимо в консулят прохання, чекаємо його паперів, словом — подорожна гарячка опанувала нами.

Минуло кілька днів. Неочікувано легко пішла справа з візою; виявилося, що й виклику від знайомого не потрібно, та він чомусь і не присилав. Нарешті одного ранку літак поніс нашу вістку, що через два дні виїжджаємо, а по обіді з чистого неба впав грім: знайомий повідомляв, що він зненацька захворів, не може їсти, кашляє кров'ю, і що він пише листа перед від'їздом до санаторії.

І за що нас Бог карає?!. Я мало не плакала, я почувала, що вже не можу залишатися в цім похмурім (хоч і паризькім) готелі, що подорож необхідна, що я воліла б навіть катастрофу, ніж оцю двохсотлітню готельну кімнату!

Ми негайно ж написали повного співчуття і тривоги листа, прохаючи повідомити про нову, санаторійну адресу. Відповіді...

Відповіді не було, ми даремно гаяли час в очікуванні її. Із календаря, як із старіючого дерева, опадали листочки. Відпустка минала. Всяк було нам за ці роки. Та аж тепер я заплакала. Чоловік зрозумів, що це небезпечні сльози. »Ми їдемо завтра ж«, — вирішив він, і вам не треба оповідати, як я, охопивши його натруджені плечі, кружляла, молодіючи, по кімнаті.

Так, ми їдемо! Зупинимося там у найдешевшому готелі, розшукаємо санаторію нашого нещасливого знайомого і бодай добрим словом підтримаємо його. Знаючи його давню слабість (це був модерний чоловік, любив джазову музику і бокс), ми купили кілька платівок для патефону. І нарешті, в кінці вересня, ми

вибралися. Це була відчайдушна поїздка, без думки, за що будемо жити перший тиждень після повернення.

»Спасибі тобі, винахіднику!« — кричала я в душі вслід за великим Шевченком, говорила про Фультона, пароплави й моря, жартувала і була щасливою, почуваючи, що муж міцно мене любить. Хоча я й не люблю джазу, та вже нехай і на таке порівняння зважуся: колеса потягу цокотіли неначе джаз, за вікном купе ішов подорожній фільм, кожний новий пейзаж додавав мені день життя, а та думка, що ми ще й людину в нещасті порятуємо, — просто окрилювала нас. На кордоні ми чистими очима дивилися в очі митникам, а мені чомусь аж радісно ставало від думки, що вони можуть щось і в нас шукати!.. Почекайте ще трохи, наш добрий знайомцю! В кожній зустрічі є щось хвилююче, підбадьорююче й радісне. А ми ж не бачилися понад п'ять років!.. Посвистує потяг, потьохкує серце...

І ось ми приїхали. Інші лиця і речі, інша мова, чудесна метушня, поетичний — попри те, що брав за горлянку — туман, низькі ціни, а головне — завтра можливо знайдемо доброго знайомого, нашого земляка, станемо для нього неочікуваною радістю і розрадою. У нашому жесті було навіть щось від героїзму: людина кашляє кров'ю, однак ми без страху поспішаємо її обняти.

Наступного ранку ми не розпитували про дорогу до музеїв. Ми шукали, і хоча добре натомилися — таки знайшли дім, де жив наш знайомий. Сяк-так стулюючи слова чужої мови в незграбні речення, розпитували власника дому, де тепер перебуває пан такий-то.

— Він мешкає тут.

— Але ж він у лікарні?

— Тут немає лікарні.

— Та ж він хворий!

— Пані, я бажаю і вам його здоров'я! У цім домі немає міцнішого чоловіка...

Ох, ці люди! Вони не цікавляться станом і долею своїх сусід. Та й яке йому діло, цьому апатичному панкові до нещастя, що спіткало нашого земляка! Війна всіх зробила жорстокішими.

На наш нервовий дзвінок двері швидко відчинилися.

— А... Це ви? — напіврадісно, напівздивовано вигукнув наш добрий знайомий. Гадав, що без його допомоги ми не приїдемо, чи що?.. — Заходьте, так заходьте... — і широко відчинив двері. На столі стояло кілька сухих пляшок і ротаті чарки.

Ми переступили двері.

— А як же здоров'я?

— А хіба що?.. Та давно вже не хворів, слава Богу.

Ми все-таки віддали нашому незнайомому джазові платівки. І вже не було ні за що прикро. Тільки хіба за те, що він згадав ім'я Бога.

Василь Кучер

Устим Кармалюк

(Уривки з роману)

(3)

8

Кожен крок Устима Кармалюка старанно реєстрували в канцеляріях Літинського земського суду, куди надходили скарги від поміщиків і шляхти з усього повіту. Тут не реєстрували тільки народніх сліз і горя, не чули людського плачу, що стояв по всьому Поділлю. До Літина гнали і везли затриманих і підозрілих кріпаків, допитували їх, але всі намагання повітового земського справника Уловича натрапити на Кармалюків слід були марні. Кармалюк зробився невловимий. За нього стояли всі люди, і урядовцям було важко його впіймати.

Канцелярист Матвій Барабаш разом з приданими йому писарями все писав і переписував нові й нові протоколи допиту свідків, донесення з маєтків, а в душі обурювався з того знущання й утисків... Його скриня, куди складалися ті папери, все росла й росла, і він уже називав її »скринею народнього горя і сліз«. У ній зібралося стільки звинувачень проти Кармалюка, що на суді йому невідступно загрожувала смертна кара. Час суду над Кармалюком наближався. Пустивши в діло всі методи підступів і зради, лестощів і погроз, поміщики й урядовці досягли свого. Устима Кармалюка було знову впіймано, і колесо канцелярської машини закрутилося з новою, небаченою силою. І земський справник наказав канцеляристові Матвію Барабашу привести в належний порядок усі папери.

Раз відчинена, »скриня горя й сліз« уже не замикалася. Матвій Барабаш сидів біля неї, майже не відходячи. Серце його стискалося від болю, але він усе писав та переписував так, як йому наказували, диктували, веліли іменем губернатора графа Грохольського. Канцелярист був присутній на допитах, записував свідчення і завжди ставив у кінці паперів своє незмінне: »И на том подписался за него неграмотного по даче пера канцелярист Матвей Барабаш«.

Він перегортав тепер ці папери і бачив на кожному з них свою приписку. Він не мав права говорити на допитах, не міг писати інакше, як було наказано, бо поруч завжди сидів справник, колезький секретар, а часом і сам радник. Що міг вдіяти проти них простий і бідний канцелярист Матвій Барабаш?

Він вийняв усі документи із кованої скрині, розклав їх по порядку на столі. Ось вони лежать перед ним, ці документи, і канцелярист ще раз перечитує їх перед тим, як зняти з кожного копію.

Справник та чиновники просто із шкури пнуться, аби тільки довести, що Устим Кармалюк причетний до кожного грабунку і підпалу, які вчиняють звичайні злодії. Все, що скоїться в повіті, урядовці знову й знову приписують Кармалюкові, бездоказово, без свідків і речевих доказів.

Матвій Барабаш стискує в безсиллі кулаки, карається і мучиться від того, що сам нічого не може зробити в цьому страшному вирі обману і брехні.

Перед ним рапорт Головчинецької економії:

»В ніч з 5-го на 6-е число цього місяця кілька озброєних піками чоловіків прийшло в дім шляхтича Павла Опаловського, жителя виселку Майдан-Головчинецький. Нападники гукали, щоб він їм відчинив, а коли шляхтич відмовився, то вони повибивали вікна й двері, увірвалися до хати й почали бити шляхтича, вимагаючи грошей і ключів від комори. Хазяїн змушений був дати їм усе, аби дарували йому життя. Вони забрали майна на півтори тисячі злотих, вивели найкращих коней із стайні, склали майно на воза і втекли. Хазяїна з дітьми замкнули в коморі.

Головчинецька економія доносить про це судові і просить допомоги, бо таких нападів можна сподіватися щоночі«.

В цьому рапорті й слова нема про Устима Кармалюка, а справник наказав долучити і його до Кармалюкової справи.

Така ж резолюція стоїть і на рапорті економії села Овсяники, бо в ньому теж повідомляється про напад озброєних списами розбійників на шляхтича Леська Базилицького.

Невідомі злодії підкралися вночі і пролізли в хату через сінешнє вікно, всіх у домі пов'язали й почали вимагати грошей та били хазяїна. Тоді хлопчик, син хазяїна, якого зв'язали і кинули під ліжко, розв'язався, втік на село і наробив гвалту. Злодії, злякавшись, покинули воза з награбованим, а самі втекли до лісу. Зоставили вони на місці злочину залізного ключа, якого економія й представила до суду із своїм рапортом.

»І все вони валять на Устима Кармалюка, — думає до краю схвильований Барабаш. — Може, для цього вони й комісію утворили? Певно, ця комісія має не тільки спіймати Кармалюка, а й довести, що він — звичайнісінький собі розбійник і злодій«.

От і справник заявляє, що цій комісії варто було б виїхати спочатку в Головчинецький Майдан, відкрити там свій заклад і звідтіля провадити розшуки та розслідування. Адже, на його думку, ці грабунки вчинив не хто інший, як Кармалюк, у якого в селі Головчинцях є жінка, діти і багато родичів. Досі всі розшуки таємної поліції не дали бажаних наслідків — родичі переховують Кармалюка. Отже, комісія має заслати до Головчинець своїх таємних аґентів, а сама повинна залишатися в Майдані, щоб не наполохати Кармалюка та його співучасників. Коли аґенти все вислідять і вивідають, тоді комісія з поліцією повинна раптово нагрянути в Головчинці. Для цього комісія має зіб-

рати з дальних сіл загін озброєної шляхти на конях і оселити коло себе інвалідну команду з Літина в складі 26 чоловік. Шляхта і інвалідна команда мають бути також використані для розслідування.

На цьому документі стоїть власноручний підпис земського справника Уловича і засідателя Гульдіна.

І комісія зробила свою чорну справу. Матвій Барабаш читає дальші донесення, і очі його застилає якийсь туман, на повіках тремтить гаряча сльоза.

Ось Комаровецька економія повідомляє Літинський нижній земський суд про те, що 22-го дня цього місяця в економії стало відомо про трьох розбійників, які з Івановецького лісу перейшли в Комаровецькі ліси. Економ одразу зібрав 35 кінних і піших челядників і помчав доганяти злочинців. Розбійники були з великими дрюками й погрожували вбити кожного, хто насміліться до них підступити. Тоді облава почала дожидати нових людей, продовжуючи переслідувати втікачів, які вже переходили з комаровецьких ґрунтів на ґрунти карачинські та увійшли до лісу.

Тут і наздогнали їх люди з Комаровецької економії.

Коли з Каричинського лісу переслідувані увійшли в дубняк, один з дворових людей, Матвій Фурман, і з ним вісім інших вершників пустили своїх коней прудкіше, щоб упіймати розбійників. Тоді один з трьох втікачів обернувся і так сильно того Фурмана вдарив дрюком, що переломив рушницю, а руку немилосердно забив. Він одібрав у дворових людей коня і, побігши до своїх, вистрілив. Почали стріляти й дворові люди. Але втікачі насміхалися з тих пострілів і тікали далі, перейшовши на галузинецькі ґрунти.

Комаровецька економія, женучи їх і далі, послала двох вершників: одного — в Галузинці, другого до економії Шеїнецької, щоб ті два маєтки дали Комаровецькій економії підмогу для затримання підозрілих.

Та хоча із Шеїнець та Галузинець прибули нові люди, втікачі однаково здатися добровільно не захотіли і, великими дрюками погрожуючи, кричали, що кожен, хто підступить до них, накладе головою. То люди з усіх маєтків, бачачи, що день уже хилиться до вечора і втікачі можуть зникнути, почали на них стріляти. А там, коли двох вцілили дробом, економія Комаровецька, дужче наступаючи кіньми на ґрунтах шеїнецьких, примусила їх піддатися, одібрала дрюки і обшукала всіх.

У розбійників знайдено 13 карбованців сріблом, ножів складаних 2, пояс червоний вовняний 1, хусток квітчастих 2, чорних приношених 2 і рукавиці. Після обшуку їх міцно зв'язали й привезли в Галузинці, вимагаючи в намісника волової підводи, якою й приставлено зловмисників до села Комаровець, де їх помістили в горниці Ілька Кравчука, приставивши 19 чоловік варти.

»І цього числа, — читав Барабаш у рапорті Комаринецької економії, — в присутності священика Демкевича, взявши від кожного окреме свідчення, разом з дрюками, речами і грошима 11 карбованців, економія Комаровецька має честь даному суду подати їх і просить на них, їхні речі та гроші квитанцію. Щодо двох карбованців, то економія Комаровецька ними винагородила дворових людей, які цілий день знемагали в погоні, давши їм їсти і пити горілку. А решту від двох карбованців — два злотих і вісімнадцять грошів було віддано людям, які привели втікачів до Літина. Про таку витрату доводить до відома 23-го березня 1822 року економія Комаровецька. Ф. Станіславський. З оригіналом згідно: аудитор Чернявський«.

Другого дня було вчинено спійманим втікачам допит у присутності літинського повітового справника та засідателів. Допитані показали таке:

Перший, що звуть його Василем, а прозивають Гавриленком. Скільки йому років, — знати не може, але вважає, що тридцять. Віри греко-російської, останній раз сповідався і причащався 1821 року у великий піст, в Херсонській губернії, в невідомій слободі, у попа. Неписьменний, нежонатий, народився в австрійських володіннях біля міста Замостя, забув, у якому селі, від батька Михайла, а матері не пам'ятає, бо відлучився від неї ще змалку, пішовши до міста Станіславова. Тут служив у німця Шуберта, десять літ займаючись хліборобством, і звідсіля пішов до російського кордону. Кордон перейшов таємно, вище ісаковецької митниці, добрався в місто Одесу, де був без роботи днів чотири. Вийшовши з Одеси, в полі пристав до ростовських чумаків, які привозили до Одеси казенний провіянт і поверталися з бакалією в Москву. Побував з ними в Москві, а звідтіля, набравши казенної амуніції, чумаки повезли її в Крим, а потім з купецькими продуктами вирушили до міста Воронежа, де він, Василь Гавриленко, і пробув років зо два. З Воронежа він з одним бродягою, на ім'я Стефан, на прізвище Кулаков, пішов до міста Тули на заробітки. Пробувши в Тулі з тиждень і не знайшовши роботи, вони вирішили дістатися до Астраханської губернії. В Казанській губернії їх затримали і привели в тамтешнє губернське правління. Тут Гавриленко назвався дезертиром із рекрутів, і його одіслали до військової комісії. За вироком цієї комісії був покараний шпіцрутенами і відправлений до міста Муром, Владимирської губернії для служби в Білозерському піхотному полку, в якому прослужив три місяці, після чого втік прямо в Москву. В Москві був на поденних роботах ціле літо, потім зимував у Калузі, був в Орлі до жнив. З Орла вирушив до Києва, де пробув тижнів зо два, і пішов у Херсонську губернію, в якій і бродяжив цілий рік до Пилипівки. Далі, після Різдва Христового, прибув у тутешню губернію, в містечко Бар. Тут прожив чотири дні і вирушив до Сатанова, маючи надію перебратися за кордон, в Австрію. Але кордону не міг перейти, бо була там посилена варта, і довелося йти назад, у

містечко Дунаївці, куди й прибув того дня, як був ярмарок. В Дунаївцях прожив до вівторка і зустрівся з товаришем своїм Осипом, прізвища його не знає, оголосив себе дезертиром і жителем барським, купив хліба та пішов у Чемеризький ліс. В лісі вони з товаришем пробули три дні, а потім пішли через Бар шукати якогось знайомого і перебути в нього деякий час. За містечком Баром, по тракту, що веде на Волковинці, на світанку зайшли до першої корчми. Але перед корчмою їм трапився третій чоловік, йому, Василю Гавриленку, незнайомий, який з ними повернувся до корчми. Тут випили по чарці горілки і з'їли хліба з пивом. В цей час кудись подівся хазяїн корчми, і вони здогадалися, що той побіг до Бара заявити про них поліції. Вони покинули цю корчму, пішли трактом далі. Зайшовши до другої корчми, випили по чарці горілки, потім прийшли в Комаровецький ліс. Тут їх угледіли дворові люди і переслідували аж до вечора. Вони оборонялися дрюками, маючи намір втекти. Але наостанку його, Василя Гавриленка, підстрелили в ногу, і він здався. На розбоях, грабунках і злодійстві не бував бандитів і злодіїв не знає, так само, як не знає й того, хто пограбував Базилицького і Опаловського, яких ніколи не бачив і теж не знає. Під судом, крім як у Казані за дезертирство, не бував. Устимом Кармалюком не є, ним не називається і про такого не чував. Опанчу, що на ньому, і хустку купив у Херсонській губернії на ярмарку, штани пошиті із шинелі, а грошей його власних було тільки 8 карбованців, зароблених у Бесарабії. Більше нічого не знає і посвідчити не має чого. В цьому й підписався хрестиком Василь Гавриленко.

Матвій Барабаш з полегшенням зітхнув і задоволено потер руки. Хай морочаться судді. То не є Устим Кармалюк — і все тут.

Канцелярист гортає судову справу далі, пильно стежить, як іде слідство.

1822 року, березня 29 дня, в присутності слідчої комісії свідки після присяги показали:

Унтер-офіцер інвалідної команди Гнат Семенів, син Тартасов, 38 років, неписьменний — що жандарм Ковальчук зайшов до заарештованих і почав упізнавати серед них рудого, що називався Гавриленком. Той признався, що сидів у Кам'янець-Подільському острозі і був серед арештантів старостою... Більше нічого не знає, і за нього, неписьменного унтер-офіцера, руку приклав канцелярист Матвій Барабаш.

Літинської інвалідної команди рядовий Іван Савов, син Петрук, 39 років, неписьменний, засвідчив, що він, недавно прибувши з Літина, чув тільки вчора, як Кармалюк, він же Гавриленко, говорив, що, дійсно, в Кам'янці був арештанським старостою... Більше нічого не чув і не знає.

Економ села Овсяники Антоній Каєтанов, син Олтаржевський, 25 років, уміє грамоти: що коли увійшов до хати жандарм Ко-

вальчук і став питати в солдатів, чи є серед заарештованих знайомі, то йому солдати відповіли: »Пізнавай«. Тут і він, свідок, трапився, а жандарм, глянувши на Кармалюка, що назвався Гавриленком, почав йому говорити, що його знає, що він був арештантським, та що Кармалюк погодився, та ще говорив і інші слова, які доводять, що він не Гавриленко, а Кармалюк, бо сказав: »Зав'язався пан на мене і віддав мене від жінки й дітей у солдати, і я на нього зав'язався«. Проте, свідок не чув, щоб він признався, що есть Кармалюк, навпаки, заперечує це. Більше свідок нічого не знає.

Не домігшись зізнання від Устима Кармалюка, судові власті передали його в губернію. В цей час і виникла справа про гроші. Устим Кармалюк просив повернути йому забрані при обшукові 8 карбованців сріблом. І ось як вирішив цю справу генерал-губернатор.

У своєму листі він повідомляє про те, що арештант Василь Гавриленко, він же Устим Кармалюк, через повітового стряпчого вдався до губернського начальства з проханням, щоб йому повернули гроші, які в нього одібрали при арешті в селі Комаровці. Після того, як були зібрані додаткові дані з Кам'янецького повітового суду, у віданні якого перебуває арештант Гавриленко, виявилося, що 8 карбованців сріблом справді були відібрані в Гавриленка Комаровецькою економією і подані в Літинський нижній суд; але куди поділися потім — невідомо.

»На моє запитання з цього приводу, — писав у своєму листі губернатор, — Літинський суд повідомив, що земський справник з числа знайдених у Гавриленка 8 карбованців сріблом витратив частину на харчування людей, які переслідували арештанта, а решту віддав на виготовлення ручних і ножних залізних кайданів з ошийниками. В цих кайданах всі арештанти й відправлені до Кам'янця.

За таким використанням грошей, знайдених у Гавриленка, я наказав оголосити арештантові Гавриленку, що ці гроші не можуть бути йому повернені. Але коли він у справі, в якій затриманий і знаходиться під арештом, буде виправданий судом, або суд визнає, що гроші витрачені за розпорядженням земського справника на кайдани, мають бути йому повернуті, тоді власність його поповниться. Я запропонував Кам'янецькому повітовому суду, щоб він включив до судової справи і питання про ці гроші. Кам'янець-Подільський генерал-губернатор граф Грохольський«.

Канцелярист рвучко встає з-за столу і підходить до вузенького загратованого вікна.

»За його гроші його ж і закували, — думає він. — А як могло бути інакше? Раз вони його злодієм і розбійником назвали в усіх документах, значить, ще не такого можна сподіватися. Добре, хоч на слідстві не доведено, що Гавриленко є той самий Кармалюк. Як тільки все воно на суді повернеться? Невже хтось викаже Кармалюка? Дай, Боже, щоб цього не сталося« ...

9

Головний Подільський суд, після земського, Літинського, приступив до розгляду справи Кармалюка в грудні 1822 року, через чотири роки після того, як він утік з Вятської губернії і з'явився на Поділлі. За цей час могутня хвиля повстань знову збудоражила весь край, затопивши вогневим потоком багато сіл, хуторів, економій і панських маєтків. Селянські бунти і повстання не вщухали навіть тоді, коли Кармалюка було впіймано і він сидів спочатку в Літинській тюрмі, а потім у Кам'янецькій фортеці. Власті намагалися дуже швидко закінчити слідство, але поліція щодня приводила в тюрми все нових повстанців, що вже діяли окремо, на свій розсуд, і особисто не були зв'язані з Кармалюком. Отже, заплутавшись у справах сотень інших затриманих повстанців, судові власті вирішили негайно засудити Кармалюка і цим задушити повстанський рух непокірних селян.

Тому останній суд над Кармалюком мав бути скорий і таємний. В неділю вранці, коли в старому Кам'янці вже вирував великий ярмарок, з кам'яної фортеці через базарний майдан промчали сани, вкриті брезентом. По краях брезенту сиділи солдати. Кінна поліція з оголеними шаблями скакала за саньми. Побачивши такий екскорт, люди плавом посунули до суду. У великій таємниці держала влада день, коли почнеться над Кармалюком суд, але люди якось дізналися про те, і сьогодні на ярмарок з'їхалася сила народу з багатьох економій, сіл і хуторів. От чому, побачивши тюремні сани, люди кинулися навперейми до них.

Сани круто завернули коло церкви і зупинилися перед ґанком головного суду, біля похмурих стін кармелітського костьолу, де вже стояла на варті команда солдатів. Поліцаї скинули брезент, і з саней підвівся Устим Кармалюк.

Він повільно йшов крутими сходами на ґанок, похиливши на груди голову. Залізні кайдани тихо подзвонювали на ногах і руках. Видно, важко було йому йти в кайданах. На високому ганку Кармалюк трохи затримався, здавалося, хотів обтрусити з чобіт сніг, але враз обернувся до людського натовпу і мовчки стояв, пильно вдивляючись у похмурі обличчя. Він шукав серед людей своїх земляків, хотів побачити старого бандуриста Діброву, але їх тут, здається, не було.

Солдати по команді підвели рушниці йому до грудей і почали штовхати Кармалюка в коридор, але він ще встиг торкнутися рукою заячої шапки. Кармалюк рвонув шапку з голови, аж кайдани забряжчали. Веселий і дужий його голос пролунав над майданом:

— Здраствуйте, люди!

Він хотів далі щось сказати, але солдати боляче штовхнули його рушницями в груди, і Кармалюк зник у великому, темному коридорі. За широким столом у просторій залі вже сиділи судді. Устим скоса глянув на суддів, і, не побачивши серед них давніх своїх знайомих, легко зітхнув. Він оглянувся на довгі лави, що

заповнювали залю, але вони були порожні. Тільки на передній сидів управитель комаровецької економії Тадей Заремба. Кармалюк зиркнув на нього гострими очима і одвів погляд убік. Що він міг зробити зараз Тадею Зарембі, коли на руках залізо, а за спиною солдати? А могло ж бути все інакше... Коли б не цей Тадей Заремба, не бачили б Кармалюка на цьому суді.

І поки задоволено покашлювали судді, а підсліпуватий аудитор шелестів паперами, перегортаючи їх, Устим Кармалюк збагнув усе, як воно сталося. Після візиту до пана Ханенка він почав раптові й несподівані напади на поміщиків, заможних шляхтичів по всьому Поділлю. Він не припиняв їх і взимку, коли більша частина його загону була відпущена на відпочинок. Кармалюкові хлопці ставали на хуторах та по корчмах пахолками. Рубали дрова, воду носили, скотину чужу доглядали... При собі Кармалюк залишив тільки невеличкий гурт досвідченої старшини та Тимка Гречку. Спритний парубчак! Куди не пошли — все зробить, і не знайдеш сліду після цього. З цим гуртом і вчиняв Кармалюк наскоки на довколишні маєтки й економії.

Скоро вдарили перші морози, снігом завіяло села, а Кармалюк невгавав. Однієї ночі він таки примчав до Летичева, і коронний скарб не повезли у Варшаву. Сто тисяч того скарбу налічили хлопці, добре замівши за собою всі сліди. І щоб не дати поліції отямитись, вони тієї ж ночі підпалили маєток пана Опаловського. Той пан не раз чинив облави на Кармалюка по лісах, військо викликав на ті облави і перший хотів прийти на допомогу панові Ханенку, коли його гуральня пішла з димом.

Маєток пана Опаловського був далеко від Летичева, і поліція, шукаючи Кармалюка біля Літина, зовсім розгубилася, коли почула, що він орудує вже далеко на півдні, де горить маєток Опаловського. Все військо і сторожа кинулися з Летичева, де було забрано коронний скарб, на той край Поділля, а Кармалюк тим часом пробився іншою дорогою до Летичівського лісу і спокійно засів у новій печері.

Коронний скарб — сто тисяч золотих — трохи згодом рознесли хлопці по селах. Робили вони це тихо й непомітно. В кожному селі був свій чоловік, і вже він підкидав вечорами гроші всім найбіднішим людям. Вийде, бувало, вранці бідний сіромаха на поріг, аж зирк — під дверима вузлик з грішми. Чиї гроші? Може, умисне наслано. Але зайде ненароком до сусіди, — і там лежать. Здавна знали люди, чиї то руки роблять, чиї то гроші їм роздають, і від усього серця бажали Кармалюкові доброї сили, ясної дороги по всій подільській землі. Все йшло так добре і широко, аж раптом ця зустріч у лісі з Тадеєм Зарембою обірвала все...

Тадей Заремба стоїть перед судом, вигинається в три погибелі. Він прислужливо похитує головою, тикаючи пальцем на Кармалюка. Устим зводить на управителя очі, дивиться довго, пронизливо і незрозуміло знизує плечима. »Ні, він не знає цього добро-

дія, панове судді. Він, навіть, ніколи його не зустрічав«. Але Тадей Заремба твердо стоїть на своєму. Він клянеться суддям, що давно вже поставив собі за мету вистежити Кармалюка. І одного разу, пішовши до лісу з рушницею, ніби полювати зайців, він приховав це навіть від свого пана. Він нікому не сказав, що йде вистежувати Кармалюка, бо тепер навіть стіни скрізь мають вуха на користь розбійника. Тадей Заремба робив свою справу таємно, — це свята правда, і він її повторює перед високим судом. Було це так, як він і говорив уже на попередньому слідстві. Він вийшов з села Комарівець удосвіта і пішов далеко вглиб лісу. По дорозі йому стрічалося немало зайців, та він навіть рушниці не здіймав з плеча. Нащо полохати пострілом Кармалюка та його ватагу? Може вони саме й засіли в цих лісових нетрях... І він таки добився свого, вистежив Кармалюка. Десь так біля обідньої пори він зустрів у яру під горою трьох озброєних кілками людей. Він дав їм вогню з своєї люльки, поговорив з ними про полювання. і вони розказали йому, де водяться зайці в цьому лісі. Серед підозрілих був і оцей, Кармалюк. Нехай судді накажуть аудиторові офіційно, щоб там було стверджено, що першим знайшов Кармалюка саме він, управитель Комаровецького маєтку, родовитий шляхтич Заремба.

Судді хвально хитають головами, і аудитор записує це свідчення до протоколу, прокладаючи Тадею Зарембі цим записом шлях до нагороди.

Потім все пішло дуже просто і легко. Економ розповів своєму панові про зустріч з Кармалюком, і велика облава з військом дворовою шляхтою і осавулами рушила в той ліс. Скоро вони вигнали Кармалюка на комаровецькі ґрунти і гналися за ним аж до вечора. Коли б не нова підмога — сорок озброєних гайдуків, що прибули з Літина, — може б і не пощастило їм впіймати Кармалюка. Гайдуки перейняли його, підстрелили в ногу, і ось він, Кармалюк, стоїть перед високим судом.

— Я, панове судді, втомився до дзябла, ганяючись за ним, — закінчує свої свідчення Тадей Заремба. — Але я уродзоний шляхтич і клянуся вам цим високим ім'ям, що все те є чиста й свята правда, яку я тут повідав суддям.

Кармалюк слухав управителя спокійно, навіть бровою не повів, а весь час стояв непохитний і байдужий. Коли його запитали, він ступив крок до столу і, глянувши спідлоба на суддів, тихо сказав:

— Може. цей пан і правду каже? Тільки я буду і не Кармалюк. і не Устим. Біглий солдат я буду. Про це вже і на Літинському суді стало відомо. Я присягав їм у Літині.

Судді засовалися на своїх стільцях, голова не знати для чого закалатав мідним дзвоником, і Кармалюк замовк. Коли судді перешепталися між собою, він знову почав говорити:

— Я Гавриленком називаюся, родом із Замостя за кордоном.

Втік звідтіля і блукав з чумаками. Мене впіймали в Казані і віддали в солдати, в Білозерський полк.

— Який же ти солдат? — скрикнув суддя.

— Істинний солдат, прошу пана, Білозерського піхотного полку. Полкова штабна квартира стояла в городі Судові, полковника звали Степаном Івановичем Кузьміним. Майор Федір Макарович Сухацький, штабс-капітан... по батькові забувся, Булашкевич... Поручник Павло, по батькові не знаю, Пузирський... Фельдфебель у нас був Студенткін, унтер-офіцер Воронков... Я служив під їхньою командою у восьмій роті, з якої втік, прямо з поста, куди мене було поставлено... Втік у місто Владимир, а з нього в Москву... З Москви — до Києва, а вже потім сюди, в Подільську губернію... Хотів через кордон у свою Австрію йти... Напишіть про мене в Білозерський полк, і вам скажуть, що я не брешу, а кажу істинну правду... Я того, вашого Кармалюка, чи як він там називається, і в очі не бачив, панове судді...

Судді сиділи рівно, велично, зрідка перешіптуючись про щось стороннє і гортаючи якісь папери. На дзвінок судді вбіг офіцер, і суддя щось шепнувши йому, відіслав його назад. Здавалося, судді не слухали підсудного, бо весь час позирали у вікно, ніби чогось ждучи. Їхня мовчанка була підозрілою. Устим хоч і опустив голову, але невпинно стежив за суддями, намагаючись розгадати їхній намір.

Вівчинилися бічні двері, і офіцер увів до залі Опанаса.

Кармалюк кинув на нього пильним оком, але Опанас, здавалося, не помітив того погляду, низько вклонився суддям.

— Ти впізнаєш його? Це — Кармалюк! — суворо сказав суддя до Опанаса, налігши грудьми на стіл.

В залі стало тихо. За дверима загупали важкі солдатські кроки, і від того задзвеніла гранчаста склянка об пузатий графин з водою.

Опанас закліпав червоними повіками, розкрив здивовано рота і так стояв якусь мить, не знаючи, що казати.

— Пам'ятай присягу, хлопе! Бог і суд будуть милостиві до тебе, — сказав суддя, не зводячи очей з Опанаса.

Опанас глянув на Кармалюка, і їхні погляди зустрілися. В отаманових очах світився глибокий сум, але десь на дні зіниць палахкотіли дві невгасимі, вольові іскорки. Перед Опанасом знову виросла панська гуральня, оповита полум'ям, пропливли перед очима сполохані люди і враз замахали на нього руками, щоб мовчав, не зраджував. В грудях щось боляче кольнуло, до горла підкотився гарячий давкий клубок і немов забило дух.

— Оце Кармалюк? — перепитав Опанас.

— Хіба ти не бачиш? — здивувався суддя.

— Та нехай мене грім уб'є отут, коли це він. Хіба Кармалюк такий? Кармалюк, пане, вищий і вуса в нього густі та довгі. Сам він рівний, а цей, наче горбатий. Я бачив Кармалюка і добре його знаю. Ні, пане, це не він!

Суддя почервонів і витер хусткою спітнілого лоба. Тупнувши ногою, він ткнув пальцем на офіцера, і той схопив Опанаса за комір, турнув на лаву. Опанас за давньою звичкою зіщулився, затуливши руками голову, але на цей раз його не вдарили по голові.

Судді не зводили очей з Кармалюка, але він був спокійний і байдужий до всього. І дзвоник голови суду, і брязкіт кайданів на руках в арештантів, що їх поодинці вводив до залі офіцер, не справляли, здавалося, ніякого враження на Кармалюка. Він був якийсь млявий, стомлений і ніби зовсім не звертав уваги, що поряд нього вже стоять заковані в залізо його вірні побратими: Захар Блажкун, Мирон Волошка, Данило Хронь і Тимко Гречка. За старших Устим був спокійний. Вони не викажуть. Йому жаль тільки Тимка Гречки, бо схопили його випадково, і він може наробити лиха. Молодий і зелений ще.

Всі вони підходять до столу, присягають... і, пильно дивлячись на Кармалюка, здивовано поводять плечима. Так. Вони насправді впізнають цього небораку. Він пристав до їхнього гурту в лісі, коли вони втекли від панської розправи після пожежі на гуральні. Але цей бурлака не Кармалюк. Кармалюк не такий. Хіба тепер мало всякого люду вештається по лісах і селах? І кожен миршавий бродяга видає себе за Кармалюка. Велика честь усякому сіромасі Кармалюком бути. Це істинна правда. Нехай панове судді кого завгодно запитають про це, то їм усі люди так скажуть.

Хтось голосно зітхає за спиною в Кармалюка. Знову зловісно бряжчать кайдани, і офіцер ще раз повільно розчиняє двері.

Кармалюк до болю в щелепах зціплює зуби, в очах йому пливуть жовтаві кола, на спині виступає гарячий піт. Може, це сон? Ні, ні! Це не сон. Не може того бути! Коли б хоч вистояти на ногах, непохитнутися. Прострелена нога так боляче ниє, а вистояти треба. Спокійно, повагом, наче нічого й не трапилося.

До залі входить його дружина Марія. Очі в неї сухі, почервонілі від безсоння й плачу. Кожух старий, латаний, а чоботи нові, ті, що він подарував. За нею йде старший син Іван, тримаючи за руку середульшого Остапа. Остап закутаний вовняною хусткою під пахви, тільки оченята блищать та носик червоніє. Він боязко озирається по залі, з страхом дивиться на закованих у кайдани в'язнів і тулиться до Івана.

Кармалюк стримує себе, щоб не похитнутися, в очах йому двоїться, і він помічає за вікном зграю горобців, що навіжено цвірінькають і стрибають на тину. Це його трохи заспокоює. »Коли Ісуса Христа мучили, то горобці теж цвірінькали«, чомусь думає він і повертає головою од вікна. В мозок б'є страшна, розпачлива думка. »Маріє, ти ж нічого не знаєш. Мабуть, спізнилася моя звістка«, хоче крикнути дружині Кармалюк, але не може.

Суддя немов догадується про намір Устима і, навіть не давши присягнути Марії перед хрестом, наказує:

— Прощайся! Більше не побачиш...

Прикипіли до столу судді, зарипіли дубовими лавами в'язні. На очах у Тимка Гречки виступили сльози

Марія вклонилася суддям, розстебнула на грудях кожуха.

— З ким прощатися?

— Не придурюйся! З своїм Кармалюком! — показав на Устима суддя.

Марія глянула на свого чоловіка, і в тому погляді Устим відчув пекучий біль німого прощання, давній Маріїн сум і розпач. Але то була тільки єдина мить, бо Марія вже одвела від нього свої вологі очі і, здивовано повівши чорною бровою, приступила до судійського столу.

— Гріх вам, пане, насміхатися з мене. Я не знаю і ніколи не бачила цього чоловіка. Хіба мій Устим такий?

Вона говорила голосно і ображено, немов суддя вколов її в саме серце.

— Вам видніше, де мій Устим тепер. Він у Сибір по суду пішов і не вернувся.

— Брешеш! — не втримавши, закалатав у дзвоник суддя.

В цей час малий Остап, що підозріло зиркав то на матір, то на в'язнів, нарешті, розплутав на голові хустку і, вирвавшись з Іванових рук, кинувся до Кармалюка. Він припав до нього, схопившись рученятами за кайдани, і скрикнув:

— Тату! Таточку!

Хлопчик хапав Устима за руки і цілував вогкими від сліз вустами вузлуваті пальці, все примовляючи:

— Таточку, не кидай нас!

В'язні схопилися з дубової лави, але перед ними виросли солдати, і вони знову посідали.

Кармалюк одсахнувся од сина, глухо сказав:

— Заберіть хлопця... Воно обізналося... Його хтось намовив...

Марія стояла приголомшена і кам'яна. Іван схопив її за полу кожуха, немов боявся, що вона теж кинеться зараз до батька. А похмурий Кармалюк вже нічого не бачив перед собою. Він уже не пам'ятав, що було далі, не тямив, як це все сталося. Він, здається, не помітив, як у судовій залі знову стало тихо й порожньо, тільки охриплий з перепою голос судового аудитора глухо бубонів над самим вухом. Аудитор повільно читав останній вирок, навмисне розтягаючи кожне слово:

Тысяча восемьсот двадцать третьего года февраля двадцать первого дня, по указу Его Императорского Величества Подольского главного суда первый департамент слушали подлинное дело, представленное на ревизию из Каменецкого поветового суда при рапорте от тридцатого декабря прошлого тысяча восемьсот двадцать второго года, а в департаменте полученном четвертого числа генваря сего тысяча восемсот двадцать третьего года за номером восемь тысяч восемьсот сорок первым, о пойманном в Литинском повете на разбое и грабительстве, по военному суду наказанном кнутом и сосланном в каторжную работу дезертире

Устиме Карманюке, именующем себя Василием Гавриленком, по которому оный поветовый суд того же декабря шестнадцатого дня мнением заключил: хотя подсудимый Устим Карманюк по вновь принятом им себе имени и прозванию Василия Гавриленко в учинении преступления, то есть в ограблении имущества крестьян села Головчинец — Опаловских и в Овсянниках — Базилецких, также намерение лишить их жизни, наочно порою покалечении оных и населении тиранским образом ран и побоев, не сознается, однако оного Карманюка, что он есть Василием Гавриленком, жена, дети, родственники, знакомые старожилы села Головчинец уличают, что он, Карманюк, был в той деревне отдан в рекруты, но он, преступление подлежит, решился, как видно, утаивать настоящее свое название, дабы чрез сей способ укрыть первоначально произведенное во время побега из военной службы им преступление убийством или спалением села Дубовой крестьянина Ивана Сала, а затем не выкрыть своего происхождения и не дать вида до произведенного разбоя в Головчинцах и Овсянниках. За судовым решением был наказан кнутом и сослан в каторжную работу, от которой укрылся побегом, также за таковой же побег из военной службы по решениям военного суда телесно наказыван, и что он действительно есть тот самый, кой из Головчинец отдан в рекруты и не Василий Гавриленко, сие же подтверждается свидетельскими присяжными показаниями потому, признав оного Карманюка виновным в вышеописаных поделанных преступлениях и осовываясь на решениях судебных, по силе коих оный Карманюк был наказан кнутом и осужден в каторжную работу, яко явного преступника, изобличенного в грабеже многократном, покушении на жизнь человечестую, наказав большим против прежнего числа ударов кнутом, а именно сто одним, и по выставлении предписанным порядком постановленным такого рода преступникам знаков, сослать вечно в каторжную работу.

А как жена оного Карманюка, в селении Головчинцах жительствующая, сознание учинила, что муж ее Устим бывал тайно у нее, приносил разные одеяния ей и детям им служащим, она, утаивая то от ведома экономии, снабжала его пищею, то хотя и объясняется, якобы о преступлениях мужа своего не была известна, однако, зная о том, что муж ее был военным дезертиром, за воровство под судом, и с повсеместного слуха точно ей тайной не было, яко оной безпрестанным занимается воровством, то за необъявление пред правительством о пребывании того ее мужа в околице Головчинец и дачу тем случая к продолжению его поступков, выдержать ее при Литинской градской полиции под караулом через 4-е недели, а потом на грунте села Головчинец в пример другим наказать пятьюдесятью ударами розгами.

Причем, доносит, что оный Карманюк состоит в ведении здешней полиции под караулом.

Департамент по усмотрению сего, приняв к оному воинский артикул сто восемьдесят девятою статьею, на основании коих

определил: мнение Каменецкого поветового суда, яко с обстоятельствами дела согласное, утвердить, но, не приводя оное в исполнение, внесть при представлении вместе с эдуктом в поветовом суде из дела учиненным г. подольскому военному губернатору на благорассмотрение.

Подлинное за подписью господ присутствующих и скрепою секретаря«.

Коли Устима Кармалюка виводили з суду, він побачив перед собою море людей, і десь там, аж край натовпу, розпізнав Марію в білому кожусі. Вона високо над головою держала Остапа. Хлопчик вимахував руками і, мабуть, щось кричав, тільки Устим не почув його слів. Люди, мабуть, так і не розходилися весь день, а стояли тут на морозі, поки в залі йшов суд над Кармалюком. Це підбадьорило Устима, зігріло його наболілу душу, і він, сідаючи в тюремні сани, низько вклонився на всі боки людям і голосно гукнув:

— Прощавайте, люди! Може, хто зло на мене має? Може, я зобідив кого даремно? Прощавайте і не згадуйте лихом.

Натовп принишк, а потім грізно загув, як буря, що насувалася на тихий, дрімучий ліс.

Губернатор затвердив вирок Подільського головного суду. А через кілька день посеред кам'янецького майдану Устима Кармалюка покарали сто одним ударом канчука, випекли на лобі каторжне тавро і заслали на довічну каторгу в Сибір. Тюремний карбівничий приклав йому до високого чола три залізних клейма з гострими, розпеченими шипами. Перше клеймо з літерою »К« — на праву скроню, друге з літерою »А« — на лоб і третє клеймо з літерою »Т« — на ліву скроню. Вийшло слово — »кат«

(Далі буде)

* * *

Павло Филипович (1891-1934?)

* * *

Єдина воля володіє світом,
Веде в майбутнє нас єдиний шлях,
Ми умремо з єдиним заповітом
В непереможних і міцних серцях.

Врятує вроду і себе людина,
Життя зросте над попелом руїн —
Велика мрія, мудра і єдина,
Недаром дзвонить у всесвітній дзвін.

Віки летять, а в неозорім морі
Єдине сонце для землі горить,
І всі колись з'єднаються в просторі —
Людина, звір, і квітка, і блакить.

ОПЕРА »БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ«

(Як було спотворено цікавий задум)

Кілька років тому в українській совєтській пресі промайнула вістка про те, що композитор **К. Данькевич** розпочав працю над оперою **»Богдан Хмельницький«** за лібретом, написаним О. Корнійчуком і Вандою Василевською. У 1952-53 році київська преса повідомила, що композитор Данькевич »продовжує працю над новим варіянтом опери«. Не без здивування ми прочитали цю вістку, адже опера вже йшла в Київському Театрі Опери та Балету, і йшла з гарним успіхом! А. Штогаренко, керівник Спілки композиторів України, в той час заявив на пленумі композиторів, що Данькевич затягає закінчення опери в новому варіянті.

Щоб зрозуміти причини, які раптом спонукали авторів вдалої в загальному з мистецької точки зору опери переробляти майже наново твір, треба звернути увагу не на окремі партії в опері, не на музичну характеристику героїв, не на використання українських мелодій, не на ритм увертюри... Ні — на певні зміни в політиці компартії, що саме тоді відбулися. Москва вирішила сипнути західньому світові межи очі, організувавши карнавальне святкування 300-річчя нещасливого приєднання України. »Свято« було зорганізоване в першу чергу для Заходу, скероване проти українського народу і його представників за кордоном: Москва хотіла вибити з наших рук справедливу зброю — домагання рівних прав з іншими націями для української нації, домагання прав на власне державне життя. Західня преса (особливо американська, швайцарська і французька) швидко збагнула московський шантаж і вголос запитала: чому так звана Українська Радянська Держава не має ні своїх представників-дипломатів за кордоном, ні консулятів, ні власного війська?.. Але коли святкування »на експорт« Москві й не вдалося, то в своїх володіннях — вона міцніша. Там діяв наказ, підсилений примарою Мведівського пістоля. Під силу того наказу підпали і творці нового оперового твору, а в першу чергу — О. Корнійчук.

Партія вимагала від діячів мистецтва творів, які б, возвеличуючи загарбницьку Росію, »доказували«, що поневолені народи задоволені тим загарбанням і своїм станом напіврабів. Партійним цензорам від мистецтва видалась опера »Богдан Хмельницький« у першому варіянті занадто далекою від їх вимог. Хоча і в першому варіянті гетьман співав у кінці про потребу прохати Росію допомоги у війні проти Польщі, та все ж не було ще картин-сцен »масової радости українського народу з приводу приєднання України до Росії«...

Лібретисти Корнійчук і Василевська, а особливо ж талановитий український композитор Данькевич звертали в першому варіянті більше уваги на внутрішній світ героїв опери, на інтимні й громадські відносини між ними; композитор Данькевич наситив музику опери (чудово інструментованої, — ствердить кожен, хто мав нагоду чути її в трансляції Київського радіо, і талановито написаної) багатьма мелодіями українських народніх пісень і танків, створивши в музичному розумінні твір, якому

мало бракувало для того, щоб назватися українською європейською оперою, яка могла йти на світові оперові сцени.

Почалося з О. Корнійчука. У »Радянській Україні«, »Літературній Газеті« й московських газетах йому було вказано на те, що в опері не підкреслено основного мотиву »з належною увагою«: мотиву бажання й навіть (!) боротьби українського народу за... приєднання до Росії! Не позбавлений таланту Олександер Євдокимович (але позбавлений почуття власної гідности) швидко зрозумів, чого від нього вимагають і, побоюючися за свою зірку, почав »працювати« над новим варіянтом. Другий варіянт лібретто теж було розкритиковано. Данькевич припинив перероблення музичне. Нарешті з'явився третій варіянт лібретто, — а з ним й ім'я В. Василевської на першому місці; можливо, що О. Корнійчук передав їй у тім, пробачте за слово, партаченні — всі повновласті.

Нарешті в 1954 році покраяна і перероблена опера »Богдан Хмельницький« була виставлена. К. Данькевич увів у музику кілька мотивів із російських народніх пісень (особливо у фінальній сцені), лібретисти докорінно переробили останню, четверту дію і вона здається навіть при читанні якимсь випадковим додатком, доліпком до суцільної брили, що нею є кожен справжній мистецький твір. Це яскраво пєбачить шановний читач, ознайомлюючися з лібретто останнього, схваленого модерними Валуєвими, варіянту опери. Подаємо досить детальний переказ, адже не кожному доводилося чути оперу по радіо, та й транслюють її раз на місяць; а про виставлення »Богдана Хмельницького« в такому варіянті за кордоном — годі й думати.

Дія І.

Картина 1.

На околицю українського села, розташованого недалеко від замку коронного гетьмана Потоцького, польські шляхтичі зганяють селян, бо сюди на страту ведуть прихильників Богдана Хмельницького — сотника Ниву і козака Журбу. Народ протестує проти безчинства поляків (в опері підкреслено — шляхти). Він підіймається на боротьбу проти ненависних гнобителів. Ні муки, ні сама смерть не лякає людей. Із безстрашними Нивою й Журбою прощаються дружина Варвара і дочка Журби Соломія. Умираючи, козаки закликають народ повстати проти окупанта і визволити рідну землю. Соломія присягається помститися за смерть батька.

Картина 2.

Дія відбувається на Запорізькій Січі. Козаки під проводом Богуна готуються виступати проти поляків. На Січ прибувають українські повстанці на чолі з Максимом Кривоносом; з ними — Варвара й Соломія. Кривоніс розповідає про знущання і страждання, що їх зазнає народ під польською кормигою. Козаки кричать: »Ведіть нас, виріжемо впень шляхту«... Січ чекає наказу гетьмана Хмельницького.

Полковник Богун помітив серед козаків дівчину надзвичайної краси. Це була Соломія, озброєна шаблею. Жартуючи, говорить, що шабля дівчині не личить. Соломія готова довести, що недаремно носить зброю, викликавши полковника на поєдинок. Зачарований прекрасною дівчиною, Богун швидко відмовляється продовжувати бій.

Входить гетьман. Кривоніс і Варвара розповідають про страшні злочинства, які чинять в Україні польські... пани. Кривоніс заявляє, що в Україні пішла чутка, ніби Хмельницький послав послів до польського короля. Гетьман відповідає (дуже проблематично, щоб така відповідь могла заспокоїти бодай групку козаків, але вона заспокоїла московських цензорів!): він дійсно послав гінців, але не до польського короля, а до Москви прохати »допомоги народу руського«... Всі славлять Хмельницького за таку поведінку (!) — (у першому варіянті була сцена привітання народу й вигуків »Слава« на честь гетьмана, коли він з'явився, тепер йому гукають »слава« за те, що послав гінців у Москву).

На майдані Тур, Кожух і дяк Данило записують утікачів до козацьких куренів. Входить Кривоніс із кобзарями. Він посилає кобзарів підіймати всюди всенародне повстання проти польського (не загарбника, не наїзника!..) панства. З ними в далеку дорогу йде дяк Гаврило.

Картина 3.

На березі Дніпра зібралося перед виступом у похід все козацьке військо. Гетьман Богдан Хмельницький звертається до козацтва виступити дружньо на захист України від пограбування, визволити народ з-під ярма поневолювача.

Дія II.

Картина 4.

Козаки облягають фортецю польського коронного гетьмана з його військом. Старшина радиться, як оволодіти фортецею, яку треба брати швидко, адже на підмогу полякам іде воєвода Вишневецький з великим військом.

Генеральний писар Лизогуб (відомий в історії, як ворог будь-яких »дружб« із Московщиною), виведений прихованим ворогом Хмельницького, радить не поспішати із штурмом фортеці. Але гетьман відкидає пораду Лизогуба. Полковник Кривоніс пропонує, аби хтось із козаків навмисне здався в полон Потоцькому і сказав, ніби військо Вишневецького вже прийшло і стоїть біля них; тоді Потоцький зважиться піти в наступ, відчинить ворота — і козаки вже не дадуть йому отямитися. Гетьман схвалює цей плян.

До Хмельницького приводять взяту в полон шляхтянку. Вражений гетьман пізнає в ній свою колишню дружину Гелену, яку ще раніше силою захопив один із польських магнатів і таким чином вона опинилася у ворожому таборі. Гелена благає Хмельницького простити їй провину. За старим козацьким звичаєм Хмельницький їй прощає перед боєм.

Всі виходять. Залишається Лизогуб. Він мріє про гетьманську булаву і славу (В. Василевська й О. Корнійчук не пошкодували для нього найтемнішого чорнила).

Світанок. Зустрічаються Богун і Соломія, які міцно покохали одне одного.

До Хмельницького прийшов старий січовик Тур. Він довго переконує Хмельницького, доки той згоджується, аби Тур пішов »у полон до поляків«, а значить і на вірну смерть, аби лише виконати козацький задум здобуття фортеці. Зворушлива сцена прощання гетьмана з січовиком. Такий народ, — говорить-співає до глядачів гетьман, — ніколи нікому рабом не буде!

Картина 5.

У замку Потоцького переляк і безнадія. Катований полонений Тур говорить, вмираючи, до Потоцького й Калиновського, що проти Хмельницького неподалеку стало 50.000 війська Вишневецького. Коронний гетьман Потоцький поздоровляє шляхтичів із наступною перемогою... Чути бойові сурми. Поляки вважають, що це Вишневецький розпочав на козаків наступ, і, відкривши брами фортеці, йдуть у бій. Велична картина бою (в якій композитор Данькевич з усією повнотою виявив свій великий талант), військо Хмельницького здобуває повну перемогу. Українське населення з радістю вітає козацтво — свого справжнього захисника і визволителя.

Дія III.

Картина 1. й інші.

Київ. Резиденція гетьмана Богдана Хмельницького. Лизогуб передає листа від князя Вишневецького Богуну, в якому той обіцяє полковникові Богунові булаву, якщо перейде на бік поляків. Богун відповідає: — Зрубаю дурну голову Вишневецькому, як тільки зустріну в бою!

Вбігає Гелена. Вона благає полковника врятувати її родича ксьондза Тарновського. Богун, однак, відвів того на допит, бажаючи знати, чому до Тарновського прибувають гінці з Варшави і чому щодня ходять до нього Гелена і Лизогуб? Коли полковник вийшов, Лизогуб сповіщає переляканій Гелені, що має намір запобігти викриття, обмовивши Богуна перед гетьманом.

Входить гетьман Богдан Хмельницький. Його вітають жителі Києва. Гетьман говорить до них, що на Україну знов насувається темна хмара і розігнати її можна буде тільки »за допомогою російського народу«... (даремна справа коментувати...).

Лизогуб дає гетьманові листа Вишневецького і підроблену від імени Богуна відповідь, у якій полковник ніби переходить на бік поляків. Хмельницький пізнає руку полковника, відразу ж засуджує Богуна до смертної кари. Із Богуном залишається Кривоніс, якому доручено здійснити вирок.

Вбігають Варвара і Соломія. Вони не можуть повірити, що Богун зрадив. Соломія, готова вмерти з коханим, кидається за ним, коли його ведуть на страту.

Хмельницький тяжко пригнічений зрадою Богуна. Гелена, ніби бажаючи заспокоїти гетьмана, підносить йому пугар вина. Не помітивши присутности Варвари, вона вкидає отруту в келих. Варвара попереджує гетьмана, але Хмельницький їй не вірить. Тоді Варвара сама випиває отруєне вино. Її передсмертні муки переконали гетьмана. Він наказує Лизогубові взяти зрадницю Гелену під варту.

Чути постріл. Гетьманові доповідають, що це Лизогуб забив Гелену. Лизогуб пояснює постріл тим, що Гелена ніби намагалася втікати. Умираючи, Варвара просить гетьмана боротися до кінця за волю України.

Схвильований Ганжа доповідає гетьману, що ксьондз Тарновський на допиті розповів про зраду Лизогуба, якого негайно ж заарештовують. Гетьман наказує припинити страту Богуна.

Глибокий біль і смуток охоплюють гетьмана Богдана Хмельницького. Дивлячися на помершу Варвару, він говорить-співає до присутніх: »Схиліть же голови свої перед великим серцем, яке забила зрада«.

Дія IV.

Картина 1. й інші.

8 січня 1654 року. Майдан у м. Переяславі. Безліч святково прибраного люду, який чекає з піднесеним настроєм (ще б пак!..), дивиться на шлях: звідти мають приїхати посли з Росії до Богдана Хмельницького.

З'являється гетьман Богдан Хмельницький і московські бородаті посли. Народ вітає їх.

Гетьман із послами увіходить у церкву. На майдані починаються веселі танці (перед церквою, в якій правлять Службу Божу...).

Московський посол читає грамоту до гетьмана й українського народу і проголошує »слава вільній Україні!«... (до якого, все таки, блюзнірства можна докотитися!). Богдан Хмельницький передає »Великій Русі« від України »земний поклін«.

Народ торжествує з нагоди приєднання України до Росії. Так закінчується опера.

Читачі легко помітили, що в останній дії зникли всі герої опери, обірвалася напружена нитка сюжету з попередніх дій; що 4-та дія — чужа, вимушена, силувана і з літературної, й історичної точки зору. Такою ж силуваною є і музика Данькевича в 4-тій дії, де композитор був змушений змішати українські й російські мелодії, поєднати їх, щоб лише уникнути поєднання себе із в'язничною камерою.

Бідне »вільне« мистецтво!

Василь Гальченко

Максим Рильський

ПОЧАТОК ЛЕҐЕНДИ

Був вечір. Зорі тихо оживали,
Немов троянди в голубому склі —
І непримітно для очей зникали
Ласкаві, теплі обриси землі.

Замаяли великі і малі
Вітрила на морі. Пролетіли птиці
В напівпрозорій та м'якій імлі,
Коли життя не бачиться, не сниться —

І щезло все. Всі межі, всі границі
Розтали. І тоді сказав юнак
До дівчини: — Вже море не таїться —
Ми з ним свої. Тепер нас ані ляк,

Ні голод не зупинить. Будем так
Пливти вперед, допоки будуть весла
Нам слугувати. Цілі і признак
Не треба нам. Аби лиш хвиля несла...,

З ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЕМІҐРАЦІЇ

* Літературний вечір поета і письменника Тодося Осьмачки відбувся в Монтреалі (Канада). Численним присутнім визначний поет прочитав кілька коротких оповідань, »Думу про Зінька Самгородського« і поему »Полковник Семен Палій«. Після того відбулася дружня розмова автора із присутніми.

* У річному з'їзді американської Асоціяції Вчителів Слов'янських і Сх.-Европейських мов, що відбувся в Нью-Йорку, брали участь і українські учені: В. Безушко, В. Лев, І. Сидорук, В. Рудницький, П. Ковалів, Ю. Шерех-Шевельов, А. Ковальчик та інші. Вони прочитали ряд доповідей на різних секціях. Всі доповіді стосувалися української тематики.

* Вже 4-тий рік у м. Каракасі (Венесуеля) ведеться за керівництвом проф. А. Макаренка українські радіоавдиції — для українців у Латинській Америці. Відповідає за якість пересилань Осередок Української Культури в Каракасі. Радіо транслює також концерти української музики.

* У Реґенсбурзі понад 2 роки працює українська дитяча балетна група під керівництвом Галини Тір. У програмі: українські народні танки. Німецька преса високо оцінює виступи наших маленьких майстрів.

* У Торонті уперше виступив новоорганізований чоловічий хор »Сурма« під керівництвом Ю. Головка. Крім творів українських клясиків, хор виконав кілька речей Верді й Гуно.

* Артист Григорій Ярошевич організував у Торонті Дитячий Український Театр. Першою виставою новоствореного театру буде »Червона Шапочка« — оперетта на 3 дії Перро, музика Ц. Кюї. Почин щиро вітаємо, а ще щиріше привітаємо український репертуар!

* В Канаді, на 73 році життя, помер проф. д-р Леонід Білецький. Визначний науковець, Віцепрезидент УВАН, дійсний член НТШ, професор Українського Університету у Львові, директор Укр. Високого Педагогічного Інституту в Празі, професор УВУ та один із найвизначніших укр. літературознавців і критиків.

В особі покійного український народ і українська наука понесли невиджалувану втрату.

* Відома хореографістка Олена Ґердан-Заклинська із дуже великим успіхом виступала в Торонто. Вона виконувала танки »Колискову«, »Гуцулку«, »Плач Ярославни«, »Римський фонтан« та інші, переважно власного опрацювання. Акомпаніював на піяніно Ігор Білогруд.

* Видавництво »Київ« у США видало за редакцією Б. Романенчука літературно-мистецький збірник »Львів« — на відзначення 700-ліття міста Львова. У збірнику поміщено твори 30 авторів; мистецьке оформлення Якова Гніздовського, дружні шаржі — Едварда Козака.

* Завдяки старанням групи українських лікарів-ветеринарів у США вийшла збірка-вибір поезій О. Олеся »Айстри«. Малий розмір (64 сторінки), на жаль, не дозволив впорядчикам помістити всі кращі твори визначного поета своєї доби.

* При ЦК СУМ-у в Німеччині існує »Фонд чужомовних видань«. На цей фонд сумівці в різних країнах світу зібрали вже понад 10.000 нім. марок. Вийшло дото-

пер дві інформативні книги про Україну, її історію й культуру — англійською мовою, і дві українською.

* Жіночий хор »Арфа« під мистецьким керівництвом Дарії Онищук відзначив у Торонто п'ятиріччий ювілей свого існування. Багато пісень у виконанні цього хору записано на патефонні плити.

* У Нью-Йорку з великим успіхом відбулася прем'єра п'єси »Пересаджені квіти« поетки і драматурга п-ні Діми. П'єсу ставив Український Театр під керівництвом Йосифа Гірняка. »Пересаджені квіти« були відзначені другою нагородою на конкурсі ЗУАДК.

* Український кінопродуцент Євген Деслав організовує в Монте-Карльо виставку української книжки. Почин, підтриманий різними установами і нашим громадянством, щиро вітаємо!

* Збірки поезій Оксани Лятуринської — »Княжа емаль«, »Гусла« і »Веселка« — мають увійти до однотомника творів О. Лятуринської, що його видають вдячні читачі. Талановита поетка відзначила минулого року своє 50-ліття з дня народження.

* Вийшла книга »Прелюдія до подорожі« американської письменниці Аґнеси Люїзи Говд (із передмовою проф. Кляренса Манінґа). У книзі оповідається про визвольну боротьбу українського народу.

* В США засновано Український Національний Музей і Бібліотеку. Придбано відповідні приміщення в Лос-Анжелесі. Музей має вже майна на 30.000 дол. Головна Рада має складатися, між іншим, із представників НТШ і УВАН.

* Капеля Бандуристів імени Тараса Шевченка, під керівництвом Григорія Китастого, підготовляє тепер новий репертуар для чергового турне по Канаді й Америці. Капеля готується зробити таке мистецьке турне восени цього року.

Л. Димчук

На Літературному Конкурсі, проголошеному Злученим Українським Допомоговим Комітетом (ЗУАДК), відзначено з 24-рьох — 5 п'єс, а саме: 1) **»Чужі Вітри«** — **Леоніда Полтави,** 2) **»Пересаджені квіти«** — **Діми,** 3) **»Тайна доктора Горошка«** — **Івана Керницького,** 4) **»Ніч над пшеничною землею«** — **Івана Смолія,** і 5) **»Хміль«** — **Діми.**

Журі складалося з таких літературо- і театро-знавців: реж. Йосиф Гірняк, письменник Святослав Гординський, проф. Григорій Костюк-Подоляк, д-р Л. Луців і проф. Ю. Шерех-Шевельов.

Першої нагороди Журі не признало нікому, другу нагороду признано **Леонідові Полтаві** за п'єсу **»Чужі вітри«** і поетці **Дімі** за п'єсу **»Пересаджені квіти«. Третю нагороду** признано **І. Керницькому** за п'єсу **»Тайна доктора Горошка«. Відзначено** п'єси: **»Ніч над пшеничною землею« Івана Смолія** і **»Хміль«** поетки **Діми.**

Леонід Полтава є **редактором літературного відділу** »Визвольного Шляху«, а поетка **Діма** — **співробітником** нашого журналу. З цієї приємної нагоди Редакція »Визвольного Шляху« щиро вітає Леоніда Полтаву і поетку Діму й бажає їм найкращих дальших успіхів на літературному полі.

З ХРОНІКИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В СССР

* У київській »Літературній Газеті«, ч. 35, нещодавно було надруковано листа групи студентів про те, що на так званих Літературних вечорах Київської Філярмонії слухачі чують майже виключно російських та інших чужомовних поетів, і майже ніколи українських. Дирекція Філярмонії, видно, настільки »перегнула палицю« що навіть преса заговорила... Та ж газета в ч. 1 за 1955 р. повідомила, що Дирекція Філярмонії у цім році включить у вечори і твори Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, а також сучасних укр. підсовєтських поетів.

* Перше в цьому році число літ.-мистецького київського журналу для молоді »Дніпро« починається, як і завжди, славословієм партії... Із молодих поетів опубліковано посередні вірші Г. Печенівського, Тамари Коломиець, С. Летюка і С. Рочиня. З вартих уваги публікацій слід назвати талановито написаний, але дуже викривлюючий дійсність літературний кіносценарій О. Довженка »Земля« (за першим варіянтом О. Довженко ставив фільм ще в часі відносної свободи і дістав у 1932 році за фільм »Земля« нагороду на міжнародньому кіноконкурсі у Франції, — за цим сценарієм не дістав би нічого); решта матеріялів не надаються жодною мірою під означення »художні твори«.

* Газета »Вінницька правда« від часу до часу публікує »Літературну сторінку« молоді. Переважно друкується там коломийкові »напєви« на зразок: »Де шумить густа пшениця, повен колос нагина, — є суворовські криниці біля міста Тульчина«... Не помітно ніяких вимог щодо мистецької якости писань, щоб лише славили московського загарбника Суворова й подібних йому.

* »Віддавши« Україні крадений Крим, Москва всілякими способами саботує проникнення у Крим українського слова. У »Літ. Газеті« за 6 січня ц. р. в замітці »Зустрічі з читачами в Криму«, читаємо: »Не задовольняють читачів тиражі книг. Так, попит на твори П. Мирного, М. Коцюбинського та інших клясиків укр. літератури великий, проте кількість примірників із тих книг у кримських бібліотеках дуже мала«... Звичайно, справа не в тиражі, а в московських наглядачах.

* У Станиславові вийшов літ.-художній збірник »Радянське Прикарпаття«, у якому надруковано вірші, оповідання і музичні твори членів Станиславівського Літературного Об'єднання. З-поміж десятка прізвищ вирізняється хіба Микола Карпенко, талановитий поет, якому наперед суджена важка доля в умовах совєтської »свободи творчости«. Напівграмотні люди потрапили до збірника завдяки писанням-пропаґанді, або ж наклепам на українських національних діячів, на зразок »Ні, ви не мали в світі батьківщини« тощо.

* В Інституті Мовознавства у Києві відбулося чергове »обговорення« 1-го тому »Українсько-російського слівника«, під час якого знову критиковано авторів за національні »ухили«. З другого боку, представники Інституту Бо-

таніки при АН УРСР внесли пропозицію змінити ботанічний словник у бік »українізації«, бо такий, яким він є тепер — він »не зрозумілий повністю для трудящих України«. До того дійшла русифікація!

* Київський журнал »Вітчизна« має опублікувати у цьому році останній передсмертний твір Юрія Яновського — п'єсу »Молода воля«. П'єса присвячена зображенню образу Тараса Шевченка.

* Із 26 назв книг, що їх за останній місяць випустили видавництва »Держліт-видав України« та »Молодь« — близько 10 назв — російською мовою, — ще один доказ »свободи« в Україні.

Л. Димчук

Висліди спільного зусилля

»Визвольний Шлях« відрізняється від української національної преси на еміґрації одною, досить дивною в наших видавничих обставинах прикметою: якнайменше докучає своїм читачам — не апелює в кожному числі за матеріяльною піддержкою, не реклямує себе незмінними, майже напам'ять заученими фразами, а навіть рідко коли пригадує своїм читачам-боржникам про своєчасне вплачування передплати на журнал та що в цілому світі всі читачі за пресу платять. А в нас, української еміґрації, не є таємницею факт, що українська самостійницька преса, газети й журнали, не можуть удержатися тільки тими фінансовими засобами, які приходять з передплат і кольпортажу. Навіть найбільш почитні українські газети, а журнали тим більше, ніколи не мають потрібної кількости передплатників і читачів, щоб їх існування було забезпечене, хоч би при найбільш скромному складі редакції, адміністрації, співробітників і дописувачів. Єдиний для них порятунок — це, звичайно, пресовий фонд, а також, як, напр., у Канаді і США, платні оголошення. Тому українець, читач української самостійницької преси, має два добровільні, але необхідні обов'язки: вплачувати своєчасно передплату на газети й журнали і хоч один раз у рік скласти на їх пресовий фонд. Інакше наша українська національна, тобто незалежна від жодних посторонніх чинників, преса на еміґрації, була б засуджена на повільне »вимирання«. А про її значення для української визвольної справи навіть не згадуємо, бо вже сьогодні немає ні одного культурного народу-нації, який не розумів би значення своєї преси. Для політичної еміґрації, яка має обов'язки перед своїм поневоленим народом, а також супроти себе самої, свого організованого національного життя на чужині, — національна преса це її зброя, побуджуючий і унапрямлюючий творчий чинник у всіх ділянках нашого життя, а зокрема у праці й боротьбі за визволення з-під ворожої окупації.

»Визвольний Шлях« — це справді один з небагатьох українських журналів на еміґрації, що безперервно розвивається і став цінним досягненням української еміґрації у видавничій ділянці. Про його якість хай судять самі читачі, наші прихильники чи противники, а нам лишається

зробити тільки деякі підсумки й поділитися з читачами своїми думками.

За один тільки 1954 рік наші читачі отримали 12 чисел »Визвольного Шляху«, тобто придбали для себе річник із 1.374 сторін найрізноманітнішої тематики визначних авторів, пристосованої в першу чергу для потреб української визвольної справи.

На протязі минулого року на сторінках »В. Ш.« друкували свої оригінальні твори 40 визначних українських авторів і, здається, що ні один український журнал на чужині не об'єднав стільки і такої якости співробітників. Цілий ряд українських загальновідомих публіцистів, діячів, учених, письменників, поетів, мистців і критиків своєю співпрацею допомогли нам дати українській еміґрації журнал високого поземy. Їм належиться і від Редакції і від Читачів щира подяка (подаємо їх прізвища в абетковому порядку):

Д-р філ. Микола Аркас, проф. М. Барвінський, Богдан Бора, Юрій Буряківець, д-р Д. Бучинський, проф. Г. Ващенко, В. Василенко, Б. Вітошинський, проф. М. Глобенко, проф. Д. Горняткевич, О. Данський, Діма, д-р Д. Донцов, проф. В. Державин, проф. А. Заверухина, В. Іванчук, проф. Н. Кованьковський, С. Корибутяк, проф. П. Курінний, проф. З. Лисько, О. Лубська, проф. М. Мухин, Є. Озерський, М. Орест, Л. Т. Орлигора, проф. Н. Полонська-Василенко, Леонід Полтава, проф. В. Плющ, д-р Юрій Русов, кан. екон. наук Галина Селегень, Лев Сенишин, Ярослав Стецько, д-р О. Соколевич, князь І. Токаржевський-Карашевич, М. Трихрест, інж. Д. Шалдій, д-р Я. Шумелда, П. Штепа, проф. Вадим Щербаківський, д-р Володимир Янів.

Крім праць згаданих авторів, »В. Ш.« передруковував твори кращих українських письменників і поетів, як, напр., Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Леоніда Мосендза, Є. Маланюка, О. Ольжича, Олени Теліги, Юрія Липи, М. Зерова, М. Рильського, Б. Антоненко-Давидовича і багато інших.

Зокрема треба підкреслити передруки підпільних крайових видань: новель, поезій і політичних статтей. Завдяки їм українська еміґрація мала можливість познайомитися з авторами сучасного українського визвольно-революційного підпілля, з їх літературною творчістю та політично-визвольними концепціями.

Також появлялися переклади кращих чужих авторів з різних суспільно-політичних ділянок і літератури. Над перекладами працювали д-р Р. Кичун, д-р Д. Бучинський, М. Орест, Л. Полтава та інші.

Вже самі прізвища співробітників говорять про вартість і рівень друкованих у »В. Ш.« матеріялів. Підкреслюємо лише, що »Визвольний Шлях« заступає позиції українського визвольно-революційного націоналізму, стоїть на християнських, загальнособорницьких духово-культурних засадах українського народу і придержувався їх за всяких умовин.

Тепер хочемо відповісти на порушене на самім початку питання: Завдяки кому і якими засобами видаємо безперебійно щомісяця журнал-книжку? Багато читачів, що орієнтуються, яких великих коштів і зусиль треба, щоб видавати такий журнал, дивуються, що ми даємо його по так низькій ціні. Це може здивує тих, хто привик нарікати, що »В. Ш.« »задорогий«. Але просимо зробити порівняння з будь-якою українською газе-

тою чи журналом, тобто порівняти кількість і якість матеріялу, якість паперу, обкладинок, кількість сторінок і т. д. — і Ви переконаєтесь, що »В. Ш.« дешевший майже наполовину. Не для конкуренції з іншою нашою пресою робимо це ствердження, а тому, щоб з'ясувати чия в цьому заслуга.

Поперше, майже всі співробітники »В. Ш.« співпрацюють безкорисно, або за мінімальну винагороду. Це дуже ненормальний стан, бо кожний, хто віддається українській науці, літературі, мистецтву, хто працює для української культури мусить також мати необхідні засоби на життя. Їх може дати тільки українське суспільство, редакції і видавництва, з якими вони співпрацюють. Без них згадані ділянки нашого національного життя були б мертві, а українська преса не могла б існувати. Про це не сміють забувати наші читачі.

Подруге, багато наших кольпортерів, а зокрема майже всі на терені Великої Британії, кольпортують »В. Ш.« зовсім безкорисно. За це їм належиться щире признання. Також завдяки їх безкорисній праці ми висилаємо по дуже низькій ціні журнал для матеріяльно-неспроможних українців-залишенців у Німеччині й Австрії, хоч до кожного такого примірника мусимо майже половину докладати. Крім цього, всі читачі у Великій Британії отримують журнал по дешевшій, ніж в інших країнах ціні. Кошти висилки журнала до Канади і США є значно більші, а тому й ціна його там дещо вища, але в порівнянні з місцевими виданнями вона також невисока.

Потретє, »Визвольний Шлях« друкується у власній друкарні (в Українській Видавничій Спілці). В редакції всю працю, зв'язану з випуском журнала, виконує тільки одна людина, а адміністрування журнала відбувається в рамках адміністрації цілої Української Видавничої Спілки.

І, врешті, найосновніше це те, що завдяки пожертвам на пресовий фонд »Визвольного Шляху« ми можемо покривати недобір з передплат і кольпортажу. На початку минулого року ми були звернулися до наших читачів і прихильників із закликом скласти пожертви на пресовий фонд »В. Ш.«, щоб забезпечити його існування й розбудову. Від місяця січня 1954 р. до кінця січня 1955 р. на пресовий фонд »В. Ш.« вплинуло 1.012 ф. 16 ш. 5 п., тобто одна п'ята частина витрачених коштів на видавання журнала. Жертовність наших читачів і прихильників виявилась великою і гідною найкращої подяки. Без цих пожертв »В. Ш.« не вдержався б. І на цьому місці щиро й сердечно дякуємо всім, хто своїми пожертвами, ініціятивою і працею спричинився до існування й розвитку »Визвольного Шляху«.

З вищенаведених підсумків бачимо, що існування й розбудова »В. Ш.« — це заслуга всіх: редакції, співробітників, заступників, працівників друкарні й адміністрації Української Видавничої Спілки, кольпортерів, передплатників читачів і прихильників. А тому й кожний дальший успіх у розбудові журнала — це наші спільні зусилля й досягнення, це здобуток зокрема цієї основної частини української політичної еміґрації, яка справу визволення України і всебічну працю для неї ставить своїм першим і основним завданням на чужині.

В цій розмові з читачами й прихильниками згадаємо також про прихильні й неприхильні голоси про »Визвольний Шлях«. Отримуємо багато

листів від передплатників і читачів, які висловлюють своє вдоволення і дружніми словами признання дають нам оцю необхідну моральну силу, щоб у наших складних і важких обставинах продовжувати видавання »В. Ш.«.

Але признаємось також відверто, що ми все чекали здорової критики на сторінках нашої національної преси, бо вважаємо, що об'єктивна критика допомогла б нам усувати недоліки і підносити якість журнала. На жаль, її майже не було навіть на сторінках націоналістичної преси, крім коротких рецензій в »Українцеві« (Париж) і »Шляху Перемоги« (Мюнхен). Причини такого промовчування »Визвольного Шляху« найкраще виясню̀є п. Богдан Коринт у рецензії на »В. Ш.« в »Українському Слові« (від 3-го жовтня 1954 р., Буенос-Айрес). Ось деякі уривки з цієї рецензії:

»Колись писав у »Самостійній Україні« недавно згаслий д-р О. Грицай про безкритичну атмосферу, в якій приходиться нам жити і про брак животворної критики. Муміфікуємо собі деяких людей і події, а з тим і не думаємо про те, щоб зревідувати своє становище і критично глянути довкола...

Такі міркування навіває на мене дійсність: надмухування малозначних або неважних подій, вчинків і людей, а промовчування інших. Докази зайві і тут не на місці. Поперше, кожна думаюча людина це легко завважить, а подруге, це не є темою тих міркувань. Стверджуємо тільки, що до категорії промовчуваних належить журнал »Визвольний Шлях«. Не можна дивуватися, коли згаданий місячник ігнорується в середовищах незгідних із його ідеологією. Але хіба повинно в нас знайтися місце на сторінках часописів, де на партійні справи можна, евентуально, не звертати уваги, — кому це не під його смак, — за те об'єктивно і згідно з світосприйманням модерного українця ствердити рівень публікацій, їх безумовно високий вклад в українську новочасну культуру. І власне на цьому місці ми хочемо звернути громадянству увагу на видержаний стиль і рівень цього справді европейського видання, на якісні статті й наукові праці співробітників та на широкий засяг тем, які зустрічаємо в журналі...«

Шановний автор закінчує рецензію так: »Визвольний Шлях« можна з щирим серцем поручити кожній культурній українській людині, яка бажає не тільки вдержати свій інтелектуальний рівень, але поширити й поглибити своє знання«.

Для нас зокрема цінна ця рецензія ще й тому, що шан. автор не зв'язаний з нашим середовищем і ніхто не може закинути, що він написав цю рецензію »на партійне замовлення«.

А тепер декілька слів про »критику« »Визвольного Шляху«. »Критику« беремо в лапки тому, бо це не була критика, а лайка, шантаж та некультурна писанина. Тому ми ніколи досі не відповідали, бо з цього роду »критиками« в дискусію чи полеміку входити не будемо. Для ілюстрації рівня цієї »критики« наведемо декілька прикладів:

Минулого року в статті бл. п. князя Токаржевського-Карашевича (І. Остикович: »Бунт заздрости«, ч. 4) ми засудили відомі лютневі події в націоналістичному таборі, уважаючи, що дія т. зв. »двійки« приносить шкоду для української визвольної справи. Група ця, замість опрокинути

аргументами наші твердження, на сторінках привласненої нею газети поставила під сумнів, чию і яку роботу сповняє »Визвольний Шлях«?... Отже, хіба ж це партнери для чесної й культурної дискусії або полеміки?..

Або: в грудні мин. року появилося 1-ше число »Думок«. Редактор цієї газетки питомим йому лексиконом, багатим на лайку й образи, перекручуючи факти, в провокативний спосіб накинувся на »В. Ш.«. Він пише, що в серпневому числі »В. Ш.« »вміщено літературний уривок з творів Бориса Антоновича-Давиденка »Смерть«. І з цього »уривка« наводить »образок«, яким, мабуть, він сам найбільше захопився, коли переповів його ще й своїм читачам. Тим часом неправдою є, що ми друкували »літературний уривок«, а правдою є, що ми передрукували цілу повість (згідно оригіналу) »Смерть«, але не »Б. Антоновича-Давиденка«, а Б. Антоненка-Давидовича... Передруковуючи цю повість, у вступному слові проф. М. Глобенка (»Автор сміливої книги«) ми вияснили в чому її позитиви, а в чому негативи, маючи на увазі, що її читатимуть дорослі читачі, які повинні пізнати дійсні факти підсовєтського життя. Книжка ця вийшла була 1928 р. в Києві. Борис Антоненко-Давидович, рискуючи власним життям, під совєтською окупацією потрапив передати нам яскраві документи життя в період т. зв. »українізації« і показав нам особисту й національну вартість ідейного українця-комуніста Горобенка. Не дивно, що книжка ця була заборонена, а сам автор разом з іншими українськими письменниками попав на заслання і від тоді немає про нього жодної звістки. В постаті українського комуніста Горобенка автор показав нам бруд, жорстокість, а тому мусів відтворити й такі картини, які лишаються тільки документами часу... Знаємо, що ще й сьогодні є люди, які хотіли б показувати українських комуністів у зовсім іншому світлі, але не думаємо, що редактор »Думок« обурений тим, що виявлено особисту й національну вартість комуніста Горобенка...

Проф. М. Глобенко в згаданій передмові до повісті »Смерть« звернув увагу читачам, як треба читати й розуміти про повість. Він пише: »І нещадне викриття борсання вже навіки покаліченого духово Горобенка і виявлення хворобливости, фальшивости його шукань психологічного »виходу«, і численні понурі малюнки совєтської дійсности, що в своїй сукупності справляють гостро негативне враження, — сьогодні дивують своєю послідовністю й сміливістю. Надмірний натуралізм, увага до огидних сцен, що характеризують обстанову дії, в даному разі лише посилюють ефект книги. Саме так, не зважаючи на неминуче офіційне маскування, сприймали її читачі, і критика...«

Редактор »Думок« поступив інакше. Розраховуючи на тих, хто нічого не знає про Б. Антоненка-Давидовича, ні про його літературну творчість, вириває »образок« з повісті, щоб при помочі несумлінних одиниць фальшивою інтерпретацією викликати застереження до »Визвольного Шляху«.

В цьому самому числі цієї газетки цей редактор знову вириває одну фразу із статті проф. Миколи Барвінського про участь кредиту в сільському господарстві України під час совєтської окупації і, замість об'єктивної критики цілої статті, накидається на автора, іронізуючи, що він є »псевдонимом« і »такими самими »липовими« є його »професорські і академічні титули«.

Проф. М. Барвінський-Величківський — загальновідомий і шанований український діяч від часів Визвольних Змагань до сьогодні. Він не є жодним »анонімом« і його праці не є »липовими«. Він справжній професор і завідуючий катедрою в університетах та інститутах в Україні, член-кореспондент Української Академії Наук у Києві, завідуючий Економічною Секцією НТШ у США, завідуючий підвідділом Правничо-Економічним та голова Економічної Секції УВАН в Німеччині. Видавець і редактор науково-популярного квартальника »Український Господарник«, що появляється в США.

Нам прикро за редактора »Думок«, за його некультурну й напастливу писанину на адресу проф. М. Барвінського-Величківського. Редактор »Думок« не мусить погоджуватися з думками проф. М. Величківського, може їм протиставити свої погляди, — на це кожний має право. Але не має права ображати гідности заслужених людей, тим більше, що проф. М. Величківський відомий із своєї наукової і національно-політичної діяльности ще на Рідних Землях, коли про редактора »Думок« ніхто нічого не чув і не знав...

Ми не боїмося критики, не заперечуємо дискусії чи слушних завваг, але рішучо опрокидуємо дешеву й примітивну спекуляцію злобних, несовісних осіб, які нераз прикривають свою обмеженість фразами »патріотизму« і дезорієнтують українське громадянство. Такого типу »дискусія« чи »полеміка« нам чужа й осоружна і на жодні злобні провокації відповідати не будемо.

Наша розмова з читачами добігає кінця. Бажаємо, щоб зв'язки редакції з читачами й прихильниками ще більше закріпилися, щоб кожний читач »В. Ш.« відчував, що він є співвідповідальний і співвирішальний за долю журнала і вважав своїм обов'язком його підтримувати, поширювати і розбудовувати. А тому закликаємо: вирівняйте всі свої заборгованості, вплатіть передплату, приєднайте нових передплатників і читачів та поширюйте між українською еміґрацією Ваш журнал. Зложіть, як минулого року, свою щедру пожертву на пресовий фонд »Визвольного Шляху«, щоб забезпечити його існування і розбудову.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

Австралія

Листа ч. 1152, збірщик М. Гарапець (Редферн). М. Гарапець — 1 ф.; Чумак — 10 ш.; І. Томащук — 5 ш.; по 4 ш. — Чубакевич, Панасюк.

Листа ч. 1154, збірщик С. Демчина (Ватерльо). М. Чорак — 1 ф. 10 ш.; по 1 ф. — В. Мельничук, М. Осташевський, В. Гаврилюк; по 10 ш. — Є. Гарбаренко, С. Демчина.

Листа ч. 1155, збіршик І. Атаманюк (Бекслей Норт). По 10 ш. — Володимир Серант, О. Пішляк, М. Хоптій, Б. Тичинський, Д. Марчук, І. Атаманюк.

Листа ч. 1216, збірщик Олександер Роговий (Ялльорн, Вік.). По 10 ш. — О. Роговий, М. Андрійчак; по 5 ш. — Д. Микитенко, С. Грабовський, Б. Баран.

Бельгія

Листа **ч. 1601,** збірщик **Василь Фединяк (Воттем).** По 100 б. фр. — В. Проць, В. Левита, Є. Долинюк; по 50 б. фр. — В. Фединяк, Д. Фидас, О. Бабовал, М. Бурачок, М. Купеда, Г. Лучка.

Швеція

Листа **ч. 1083,** збірщик **Юрій Костів (Стокгольм).** Ю. Костів — 10 кр.; по 5 кр. — Ю. Богач, Т. Гивель, Г. Бойко, А. Свідерський К. Гарбар, П. Горват, Р. Рудник; М. Савчук — 3 кр.; по 2 кр. — І. Сало, В. Федорів; по 1 кр. — А. Щербак, Г. Перечний, Я. Пикулик.

З нагоди Святочного прийняття в домі п. Зварича (Редінґ, 8. 1. 55), з ініціятиви п. М. Семчука, присутні гості склали на пресовий фонд »Визв. Шляху«: по 1 ф. — М. Семчук, М. Шпотак, О. Волошин, С. Гуменюк; по 10 ш. В. Процко, С. Богатирець, Ю. Януш, Я. Панас, Т. Гебала, Й. Франклін (англієць), М. Маців, М. Пастух, В. Зварич, І. Падурський; М. Телюк — 5 ш.; П. Семчук 2 ш. 6 п.

З нагоди хрищення **Лесі,** донечки п-ва **Бекерських** (Ґлясґов, дня 22. 1. 1955), присутні гості склали на пресовий фонд »В. Ш.« — 3-12-0. Жертвували: по 10 ш. — А. Джердж, І. Бекерський, П. Вітівський, О. Орлюта, по 5 ш. — Б. Боднарук, А. Сухинський, Е. Сухинська, А. Щурко, Д. Свердлик; по 2 ш. 6 п. — О. Рінник, Н. Рінник; А. Бервік — 2 ш.

Індивідуальні пожертви на пресовий фонд »Визвольного Шляху«
В. Британія

В. Федак (Ковентрі) — 1 ф. 8 ш.; І. Белей (Інверан Камп) — 16 ш.; В. Петришин (Беарлей Гостел) — 11 ш.; Ф. Плескун (Уестрад Мунах) — 10 ш.; С. Ковалик (Ілкестоне) — 10 ш.; О. Орлюта (Ґлясґов) — 8 ш.; Т. Дуда (Тґельфорд) — 8 ш.; Л. Матешко (Стокпорт) — 8 ш.; П. Вітівський (Ґлясґов) — 8 ш.; В. Довгун (Гаддінґтон) — 8 ш.; С. Колодій (Міддлетон) — 8 ш.; І. Гуцуляк (Ковентри) — 8 ш.; В. Ванчарський (Ковентри) — 8 ш.; К. Рудий (Дронфілд) — 8 ш.; Й. Яблонський (Брадфорд) — 8 ш.; М. Бачинський (Брадфорд) — 8 ш.; О. К. (Ковентри) — 8 ш.; В. Пузяк (Ковентри) — 8ш.; Б. Бріль (Кумнок) — 8 ш.; М. Ткачук (Чорлей) — 6 ш.; Р. Дубиняк (Лінкольн) — 5 ш. 6 п.; Р. Морикіт (Корби) — 5 ш.; В. Утринчук (Галіфакс) — 3 ш.; К. Москаль (Ґаінсборо) — 3 ш.; Боднарук (Ґлясґов) — 3 ш.; П. Скотар (Аштон) — 3 ш.; О. Стецишин (Дерби) — 3 ш.; М. Маслій (Спалдінґ) — 3 ш.

В. Косюк (Буенос-Айрес) — 1 ф.; д-р А. Ґураль (Австралія) — 1 ф.; І. Піх (Торонто, Канада) — 2 дол.

Всім Жертводавцям складаємо найсердечнішу подяку.

Просимо виправити такі помилки:

В ч. 2. »В. Ш.« в статті **»Рушійні кличі нашої боротьби«:** ст. 9, останній рядок знизу, замість суспільно має бути **суцільно;**

В ч. 1., ст. 124, під віршем Р. М. Рільке **»Я в себе...«** підписано: переклав з нім. М. Зеров, а має бути — **М. Орест.** Шановних Авторів перепрошуємо за ці помилки.

Від Редакції: З браку місця в цьому числі, продовження матеріялів »Українська Партизанка« а також заповіджена стаття Л. Полтави: »Інший Микола Бажан« будуть поміщені в черговому числі »В. Ш.«.

КОЖНИЙ СВІДОМИЙ УКРАЇНЕЦЬ І УКРАЇНКА ЧИТАЄ, ПЕРЕДПЛАЧУЄ І ПОШИРЮЄ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

бо

»Визвольний Шлях«: стоїть на християнських, традиційних, національно-соборницьких, духово-культурних засадах української нації, виплеканих і ствердженних нашим славним минулим;

»Визвольний Шлях«: голосить ідеї Українського Національно-Визвольного Руху;

»Визвольний Шлях«: заступає концепцію власних сил українського народу і української самостійницької суверенної політики та виховує конструктивні державно-творчі сили;

»Визвольний Шлях«: пропагує спільний фронт поневолених Москвою народів, що борються за свої національні самостійні й суверенні держави на етнографічних територіях;

»Визвольний Шлях«: обговорює проблеми Української Національної Революції, програми, ідеології, стратегії і тактики;

»Визвольний Шлях«: друкує публіцистичні й белетристичні крайові матеріяли сучасного українського революційно-визвольного підпілля;

»Визвольний Шлях«: містить статті і праці кращих українських загальновідомих авторів на міжнародні, внутрішньо-українські, економічні, психологічні, суспільно-виховні, наукові, літературні й мистецькі теми;

»Визвольний Шлях«: друкує кращі твори української літератури: оповідання, новелі, повісті, поезії, спомини і т. п. Містить переклади кращих світових авторів Плекає, поширює наші духові й культурні вартості;

»Визвольний Шлях«: є вірним і щирим приятелем кожного українця на чужині, служить інтересам українського народу, будить приспане сумління і ставить перед очі кожного Україну, її визвольну боротьбу, що безперервно ведеться й досі на Рідних Землях.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — це ваш журнал, видається виключно Вашими матеріяльними засобами, жертовною співпрацею його Співробітників, Заступників і Кольпортерів. Не забувайте про свій обов'язок: вплатіть передплату, приєднайте нових читачів і передплатників і всюди поширюйте його серед української еміґрації